

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

MUKAYESELİ FIKIH BAĞLAMINDA KURBAN VE KURBANIN HÜKMÜ

Bilal DÜZBAYIR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA – 2013

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

MUKAYESELİ FIKIH BAĞLAMINDA KURBAN VE KURBANIN HÜKMÜ

Bilal DÜZBAYIR

Danışman

Prof. Dr. Nasi ASLAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA – 2013

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Nasi ASLAN
(Danışman)

Üye : Prof. Dr : Mustafa ÖZTÜRK

Üye : Prof. Dr. Kadir ALBAYRAK

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

...../...../2013

Prof. Dr. Azmi YALÇIN
Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu' ndaki hükümlere tabidir.

ÖZET

MUKAYESELİ FIKİH BAĞLAMINDA KURBAN VE KURBANIN HÜKMÜ

Bilal DÜZBAYIR

Yüksek Lisans Tezi, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Nasi ASLAN

Ocak, 2013, 106 Sayfa

Tarih incelendiği zaman, hemen hemen tüm toplumlarda, farklı şekillerde de olsa kurbanın varlığına rastlanmaktadır. Kurban, tarihi itibarıyla Hz. Adem’ e kadar uzanan bir ibadettir. Bu ibadet, Müslümanlar arasında da Allah’ a yaklaşma amacıyla ifa edilmektedir.

Mezhepler penceresinden kurban ibadetinin hükmüne baktığımız zaman farklı hükümlerin olduğunu ve âlimlerin kurban ibadetinin hükmü konusunda ihtilaf ettiklerini görmekteyiz. Özellikle ihtilafın bir cephesinde Hanefi alimlerin bir çoğu dururken, diğer cephede cumhur alimler bulunmaktadır. Müslümanlar arasında bir kesimin kurban ibadetinin ifasına oldukça önem vermesi, diğer bir kesimin ise ilgili ibadetin ifası hususunda aynı ehemmiyeti göstermemesini, bu ihtilafın pratik hayata yansımaları olarak kabul edebiliriz. Hanefiler bu ibadetin hükmü konusunda vacip kavramını kullanırlarken, cumhur ulema ise müekked sünnet tabirini kullanmaktadır.

Bu ihtilafın bir nebze de olsa giderilmesi adına, hükmü konusundaki tarafların delillerinin iyi tahlil edilmesi gerekmektedir. Özellikle bu konuda başta ayetlerin, ardından da Hz. Peygamber’ in fiili uygulamasının incelenmesinin önemi büyüktür. Çalışmamızda öncelikle kurban ibadeti ile ilgili delil alınan Kevser suresinin 2. ayetini ayrıntılı bir şekilde inceledik. Akabinde delil alınan rivayetler hakkında İslam alimlerinin görüşlerine yer vermeye çalıştık.

Anahtar kelimeler: Kurban, Hanefî, Şafiî, Malikî, Hanbelî, İhtilaf, Delil.

ABSTRACT**COMPARATIVE INABILITY TO EMERGE FROM ISTANBUL IN THE
CONTEXT OF SACRIFICE AND SACRIFICE****Bilal DÜZBAYIR****Master of Science Thesis, Department of Basic Islamic Sciences****Supervisor: Prof. Dr. Nasi ASLAN****January, 2012, 106 Pages**

When we examine history, almost all societies, albeit in different ways seen in the presence of the sacrifice. The sacrifice, as of the date of worship dating back to Adam. This worship is performed for the purpose of nearness to Allah among Muslims.

When we look at the provisions of the window of sects worship of sacrifice is different provisions and scholars dispute that the victim can see that the provision of worship. Most of the Hanafi scholars, especially in front of a dispute while the other fronts are general scholars. Discharge of a very important segment of Muslims should worship the sacrifice, the other is a section of the same significance to show respect for the performance of worship, we can assume that this conflict as a reflection of practical life. While using this concept of worship obligatory on the provision of Hanafis, the general scholars use the term sunnah muakkada.

Overcome this conflict, albeit a bit on behalf of the parties in the provision of evidence needs to be better analyzed. Especially in this regard, particularly the ayahs, and then the Prophet is of great importance to examine the actual application. In our study, the first evidence of ritual sacrifice examined in detail in the Sura Kevser ayah 2. Subsequently, the views of Islamic scholars have tried to give evidence about the rumors.

Key words: Sacrifice, Hanafi, Shafi'i, Maliki, Hanbali, Conflict, Evidence.

ÖNSÖZ

Bu çalışmamızda öteden beri tartışıl原因 ve özellikle mezhepler arasında hükmü konusunda ihtilafların mevcut olduğu kurban ibadetini işleyeceğiz. Tezimizin başlığında kullandığımız “ mukayeseli fıkıh” kavramından kastımız, kurban ibadetinin İslam Mezhepleri arasındaki ihtilaflarını konu edinme yönüyledir. Tezimizde İslam Mezheplerini Hanefîlik, Şafiîlik, Malikîlik, Hanbelîlik ve Caferîlikle sınırlı tutacağız. Bu ibadetin hükmü konusunda Şafiîler, Malikîler, Hanbelîler ve Caferiler bir taraftayken, Hanefîler tek başına kalmaktadırlar. Bu yüzden tezimizin ilgili bölümlerinde Şafiîler, Malikîler, Hanbelîler ve Caferiler için cumhur ifadesini kullanacağız.

Kurban ibadeti tüm geçmiş toplumlarda farklı biçimlerde de olsa görölmüştür. Bunun ilk örneklerini Hz. Âdem’ in ıulları Hâbil ile Kâbil olayında görmekteyiz. Kur’ an’ da sarıh olarak herhangi bir delile rastlamamız kurban ibadeti, Hz. Peygamber’ in uygulamalamda yerini bulmaktadır. Bu yüzden hükmü konusunda belirleyici olacak delilleri Hz. Peygamber’ in sözlü ve fiili uygulamalamda arayacağız.

Tezimizi beş bölümde incelemeye çalışacağız. Giriş bölümünden sonra ikinci bölümde öncelikle kurbanın tanımını verdikten sonra eski din ve kültürlerde kurban ibadetinin yerini tespit ve konunun tarihsel bir zemine oturtulması adına Yahudi ve Hristiyan teolojisinde kurbanın yeri ve yaşayan bazı dinlerde kurban şekillerine temas edeceğiz. Üçüncü bölümde ise asıl konumuz olan İslam’ da Kurban konusuna değinerek kurbanın tanımı ve yerine temas ettikten sonra mezheplerin bu konudaki görüşlerini ve delillerini inceleyeceğiz. Bu bağlamda farz, vâcip ve müekked sünnet görüşlerini ayrıntılı bir şekilde irdelemeye çalışacağız. Tartışma konularından birisi olan kurbanın kifailiği meselesine de bu bölümde değineceğiz. Dördüncü bölümde kurbanın şartları, çeşitleri ve özelliklerinden bahsedeceğiz. Beşinci bölümde ise kurban ile ilgili diğer bazı meselelere değineceğiz.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında kuşkusuz büyük desteğini gördüğüm danışman hocam sayın Prof.Dr. Nasi ASLAN Bey’ e teşekkür ederim. Yine bu konuda ufuk açıcı yönlendirmeleriyle bana yardımcı olan başta Prof.Dr. Mustafa ÖZTÜRK Hocam’ a, tezimin okunmasında, tashihinde büyük yardımlarını gördüğüm değerli kadim dostum Araştırma Görevlisi Mustafa HAYTA’ ya ve Ömer KORKMAZ’ şükranlarımı sunuyorum.

Bilal DÜZBAYIR

Ocak 2013

Not: Bu araştırma Ç.Ü. Araştırma Fonu Saymanlığınca (İF2011YL2) desteklenmiştir.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	vii

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Tezin Konusu	1
1.2. Tezin Kapsamı	1
1.3. Tezin Amacı ve Yöntemi	2

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL AÇIDAN KURBAN

2.1. Kurbanın Kavramının Tanımı	3
2.2. Kurbanın Tarihçesi	4
2.3. İlahi Dinlerde Kurban	6
2.3.1. Yahudilikte Kurban	6
2.3.2. Hıristiyanlıkta Kurban	13
2.3.3. Diğer Bazı Dinlerde Kurban Fenomeni	16

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLAM’ DA KURBAN

3.1. Kurbanın Tanımı ve Önemi	22
3.2. Kurbanın Dini Hükmü	25

3.2.1. Kurbanın Farz/Farz-ı Kifaye Olduğu Görüşünün Delilleri.....	27
3.2.2. Kurbanın Vâcip Olduğu Görüşünün Delilleri.....	27
3.2.3. Kurbanın Sünnet Olduğu Görüşünün Delilleri	29
3.2.4. Kurbanın Hükümü İle İlgili Görüş ve Delillerin Değerlendirilmesi.....	30
3.2.4.1. Kurbanın Farz/Farz-ı Kifâye Olduğu Görüşü ve Delillerin Değerlendirilmesi.....	30
3.2.4.2. Kurbanın Vâcip Olduğu Görüşünün	32
3.2.4.2.1. Vücûb Görüşü İle İlgili Delillerin Değerlendirilmesi	33
3.2.4.2.1.1. İlgili Ayetin Değerlendirilmesi	34
3.2.4.2.1.1.1. Etimolojik Açıdan “ Nahr” Kelimesi.....	34
3.2.4.2.1.1.2. “ Nahr” Kelimesine Tefsircilerin Yorumu.....	36
3.2.4.2.1.1.3. “ Nahr” Kelimesinin Geçtiği Hadisler	44
3.2.4.2.1.2. Vücûb Görüşü İle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi	48
3.2.4.2.1.3. Vücûb Görüşü İle İlgili Aklî Delillerin Değerlendirilmesi.....	54
3.2.4.3. Kurbanın Sünnet Olduğu Görüşü	54
3.2.4.3.1. Sünnet Görüşü İle İlgili Delillerin Değerlendirilmesi	55
3.2.4.3.1.1. Kur’ an’ dan Delille İlgili Değerlendirme	56
3.2.4.3.1.2. Sünnet Görüşü İle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi.....	49
3.2.4.3.1.3. Sünnet Görüşü İle İlgili Aklî Delillerin Değerlendirilmesi	60
3.3. Kurbanın Kifâiliği Meselesi.....	63

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KURBANIN ŞARTLARI, ÇEŞİTLERİ VE ÖZELLİKLERİ

4.1. Kurbanın Yükümlülük Şartları	66
4.1.1. Müslüman Olmak	66
4.1.2. Akıllı ve Bulûğa Ermiş Olmak	67
4.1.3. Mûkîm Olmak (Yolcu Olmamak).....	68
4.1.4. Hür Olmak	69
4.1.5. Zengin Olmak	69
4.2. Kurbanın Sıhhat Şartları	71
4.2.1. Kurbanın İbadet Niyetiyle Kesilmiş Olması.....	71
4.2.2. Kurban Edilecek Hayvanın Kusursuz Olması	71

4.2.3. Kurbanın Belirli Bir Vakitte Kesilmesi	75
4.3. Kurbanın Çeşitleri.....	79
4.3.1. Vâcip Kurbanlar.....	80
4.3.1.1. Kurban Bayramında Kesilen Kurban.....	80
4.3.1.2. Hedy Kurbanı.....	80
4.3.1.3. Adak Kurbanı.....	81
4.3.2. Nafile Kurbanlar	82
4.3.2.1. Akîka Kurbanı.....	82
4.3.2.2. Şükür Kurbanı.....	85
4.4. Kurbanın Cinsi.....	85
4.5. Kurbanın Yaşı	86

BEŞİNCİ BÖLÜM

KURBAN İLE İLGİLİ BAZI MESELELER

5.1. Kurban Kesim İşlemi	88
5.2. Eti Ve Derisi İle İlgili Yapılacak İşlemler	90
5.3. Sadaka ve Benzerleri Kurban Yerine Geçer mi?	92
5.4. Kurban İbadetinin Toplumsal Yönü	94
SONUÇ	96
KAYNAKÇA	99
ÖZGEÇMİŞ	106

KISALTMALAR LİSTESİ

b.	: İbn
Bkz.	: Bakınız
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Hız.	: Hazreti
Krş.	: Karşılaştırm
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
trs.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
y.y.	: Baskı yeri yok
sav	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Yay.	: Yayınları
T.D.V	: Türkiye Diyanet Vakfı
Tahk.	: Tahkik
r.a.	: Radıyallâhu anh
h.	: Hicrî
Çev.	: Çeviren
M.Ö	: Milattan önce
a.s	: Aleyhi' s-Selam

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Tezin Konusu

Mukayeseli fıkıh bağlamında kurban ve kurbanın hükmü isimli bu çalışmamızın konusu, öncelikle kurban ibadetinin tarihsel bağlamını incelemek, ardından bu ibadetle ilgili itikadî İslam mezheplerin görüşlerine yer vererek kurbanın hükmü konusunda bir perspektif ortaya çıkarmaktır. Yine bu bağlamda tezimizin konusu içerisinde kurban ibadetiyle alakalı günümüzde tartışılan; kifâiliği, kurban yerine bedelinin tasadduku, etin saklanması ve taksimi vb. çeşitli meseleleri de sayabiliriz. Fakat tezimizin büyük kısmını hükmü konusu oluşturmaktadır.

Bu ibadetin hükmü konusunda alimler arasında ihtilaf mevcuttur. Özellikle günümüzde kurban bayramı günleri yaklaştığında bu konular tartışma konusu olmaktadır.

1.2. Tezin Kapsamı

Çalışmamızda kurbanın tarihsel bağlamını, kapsamı aşmama adına kısa tutacağız. Özellikle Yahudilik ve Hristiyanlıktaki kurban ibadetini kendi kutsal kitaplarından inceleyeceğiz. Diğer din ve inançlardaki kurban ritüeline ise Dinler Tarihi kitaplarından kısaca değinmeye çalışacağız.

Tezimizin asıl konusu olan kurbanın hükmü meselesine etraflıca değineceğiz. Bu konuyu öncelikle ilgili ayet bağlamında tefsir kitaplarımızdan araştırdıktan sonra dört mezhebin alimlerinin görüşlerine baş vuracağız. Kurbanın hükmü konusunda farz/ farz-ı kifaye, vacip ve sünnet-i müekkede şeklinde üç görüş vardır. Bu görüşler çeşitli delillerle desteklenmektedir. Tezimizde bu delillere yer verip, tahlillerini yapacağız.

Tezimizin sonlarına doğru ise kapsamı aşmadan kurbanın çeşitleri, cinsi, yaşı, kesim işlemi vb. bazı meselelere temas edeceğiz.

1.3. Tezin Amacı ve Yöntemi

Hız. Adem' den bu yana uygulana geldiği kabul edilen kurban, hemen hemen her toplumda farklı şekillerde de olsa görülmüştür. Hız. Peygamber tarafından İslam dinine uygun hale getirilen bu ibadet günümüzde dahi tartışmalara konu olmaktadır. İnsanların kurbanla ilgili tutumlarına baktığımızda, kimisi kurban ibadetine değer verirken, kimisi de bu değeri esirgemektedir. Özellikle ülkemizin bazı bölgelerinde kurban bayramında çoğunlukla kurbanın kesilmediği görülmektedir. Bu tür meseleler bu ibadetin hükmünün araştırılmasının ehemmiyetini ortaya koymaktadır. Bu vesileyle çalışmamızda tarafların delillerine yer verip, bu ihtilafın pratik hayata yansımaya göz atacağız.

Ayrıca kurban ibadetinin toplumsal yönüne değinerek, özellikle açlığın evrensel problem haline geldiği günümüzde yardımlaşma adına kurbanın önemine değineceğiz. Hız. Peygamber' in bir ara meydana gelen maddî kıtıdan dolayı yasaklamış olduğu kurban etinin saklanması durumu, acaba günümüzde de düşünülebilir mi? Yine bir ailede bir kişinin kurban kesmesiyle bu ibadetin ifasının olup olmayacağı meselesiyle ilgili alimlerin görüşlerine de yer vereceğiz.

Araştırmamızın başında kurban kelimesinin sözlük ve ıstılah anlamına değineceğiz. Bununla beraber İslam fıkının temel kaynaklarına ve son zamanlarda konu ile ilgili yapılmış ilmi çalışmalardan faydalanacağız. Araştırılacak konunun özelliği ve içeriğine göre çok çeşitli metod ve teknikler kullanılmaktadır. Önemli olan yöntem ve tekniklerin araştırmanın amacına uygunluğudur.

Bu kapsamda araştırmamızda öncelikle kaynak taraması yapacağız. Bu konuda literatür tarama metodunu kullanarak konumuzla ilgili eski kaynaklara müracaat edeceğiz. Araştırmamız içerisinde anlama, açıklama, yorumlama, çözümleme ve değerlendirme gibi metodlara da yer vereceğiz. Materyallerin toplanması ve işlenmesi safhasında esas olan bilimsel güvenilirlik ve gerçekliktir. Bundan dolayı çalışmamızın hareket noktası ilmi objektiflik ve bilimsel şüphe olacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL AÇIDAN KURBAN

2.1.Kurban Kavramının Tanımı

Kurban hemen bütün dinlerin ana temalarından birini teşkil ettiği gibi çeşitli dillerde bu kavramı ifade için kullanılan kelimelerin kök anlamlarında da müşterek taraflar olduğunu görmekteyiz. Kurban terimi birçok Batı dilinde genellikle “Sacrifice” kelimesiyle ifade edilmektedir. Bu kelime de “kutsal” anlamı gelen “sacer” ile “yapmak” anlamı gelen “facere” kelimelerinin bir araya getirilmesinden meydana gelmiştir. Bu kelimenin de Latince “sacrificare” veya “sacrificium” dan geldiği söylenmektedir. Sacrificare, objeleri tanrıya veya diğer tabiatüstü varlıklara takdim etmek suretiyle onları tanrının mülkü haline getirmek ve böylece kutsal yapmak fiiline delalet eder.¹ Kurban, tapınılan tabiatüstü varlık veya varlıklara yakınlaşma, şükran duygularını ifade etme, bir şey isteme ya da günahlara kefarete olması gibi niyetlerle sunulan varlık ve nesneler olarak tanımlanmaktadır. Tabiatüstü bir güce sunulan nesnelere genel anlamda “takdime” adlandırılırken kurban kelimesi özellikle öldürme veya boğazlama yoluyla sunulanlar için kullanılmaktadır.²

İslam literatüründe, Allah rızası için kesilen hayvana verilen isimdir. Bunun karşılığı olarak “zebeha” kelimesi kullanılmıştır. “Nahr” kelimesi ise genelde deve kurbanında kullanılan bir ifadedir.³

Tevrat’ ta kurban anlamında kullanılan kelimelere baktığımız zaman, takdimeler/kutsal sunular kelimelerinin kullanıldığını görmekteyiz.⁴ Yine kurban anlamında yaklaştıran şey, vergi gibi ifadeler de kullanılmaktadır.⁵

Bunun yanında Pavlus’ un mektuplarında, İsa’ dan söz ederken kullanılan, “günahlar için bir kurban”, “kendisini Allah’ a kurban olarak teslim etti”, “çünkü

¹Güç, Ahmet, *Çeşitli Dinlerde ve İslâm’ da Kurban* Düşünce Kitabevi, İstanbul 2003, s. 1. Ayrıca bkz. Bardakoğlu, Ali, “Kurban” *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 433.

² Bardakoğlu, “Kurban” *DİA*, 434.

³İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî (711/1311), *Lisânü'l-Arab* Beyrut 1994, I, 662.

⁴ Levililer, 22/ 2-3.

⁵ Levililer, 1/ 9, Tekvîn, 4/3.

⁶İbranilere mektup, 10/12.

⁷ Efesoslulara mektup, 15/2.

bizim fışımız olan Mesih de kurban edilmiştir”⁸, “dünyanın günahını kaldıran Allah kuzusu”⁹ gibi ifadeler Hristiyanlığın kurban tanımlarını ortaya koymaktadır.

Görüldüğü gibi çeşitli din ve toplumda kurbanın ortak bir anlam birliğinin olduğunu görmekteyiz. Kurbanın genel bir tanımını yaptıktan sonra, birinci bölümde bu din ve toplumlardaki kurban ritüelini, genel hatlarıyla işlemeye çalışacağız.

2.2. Kurbanın Tarihçesi

Kurbana, insanlık tarihinin kaydettiği pek çok dinde rastlanmış olmasına rağmen, tam bir kurban tarihçesi vermek oldukça zor gibi görünmektedir. Kurban fenomenini insan zihninin ne kadar kapsayabildiğini, mesela onun ilk zamanın başlangıcına temas eden pek çok mitolojik anlatımda oynadığı rolden açıkça anlamak mümkündür. Muhtemelen zamanın başlangıcı ile ilgili olarak tasnife tabi tutulan bu kurbanlar, Mezopotamya tufan hikâyesinin kurban sunan kahramanı Utnapiştım’ in sunduğu kurbanla; Nuh (as)’ın sunduğu ve Kitab-ı Mukaddes’ te anlatılan tufan hikâyesinde zikri geçen kurbandır.¹⁰ Kitab-ı Mukaddes’ in Tekvin bölümünün bir başka yerinde Kâbil ile Hâbil hikâyesinden ve bunların sunduğu kurbandan da bahsedilmektedir.¹¹

Kurban ibadetinin tarihine Dinler Tarihi penceresinden baktığımız zaman, ilk kurbanın Hz. Âdem’ in  ullarıyla başladığını söyleyebiliriz. Bilindiği üzere Hz. Âdem’ in  ulları Hâbil ile Kâbil’ in Allah’ a sundukları kurbanlardan, Hâbil’ in kurban kabul görmüştür.

İlâhi din geleneğinde Allah’ a sunulan ilk kurbanlar arasında Kâbil’ in sunduğu topraktan alınan mahsul ile¹² Hâbil’ in sunduğu ilk doğan hayvan kurbanı¹³ bir kenara bırakılacak olursa, kanlı kurban geleneğinin Hz. Nuh ile başladığını ve tarih boyunca da devam ettiğini söyleyebiliriz.¹⁴

Tarihi açıdan kurban ritüeline baktığımızda ise; ilk çağlarda insanların doğaüstü güçlerle iyi geçinmek, onlardan kötülöklere engel olmalarını talep etmek ve yerine gelen bir istekten dolayı onlara teşekkür etmek amacıyla kurban kestiklerini

⁸ I.Korintoslulara mektup, 5/7.

⁹ Yuhanna, 1/29.

¹⁰ Tekvîn, 9/ 20- 21.

¹¹ Tekvîn, 4/ 3- 5.

¹² Tekvîn, 4/3.

¹³ Tekvîn, 4/4.

¹⁴ Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslâm’ da Kurban*s. 20.

görmekteyiz. Yine yazısız toplumlarda üretilen ilk ürün, ilk av, doğum yapan hayvanların ilk yavrusu ve ilk çocuk, bereketin artması amacıyla Tanrı' ya ve kutsal ruhlara kurban olarak adanırlardı. Kurban uygulaması insanlık tarihi kadar eski olmasının yanında gerek amaç bakımından gerekse kurban etme şekilleri bakımında toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Bu bağlamda birçok toplumda kurban kanlı ve kansız olmak üzere iki kategoride değerlendirilmektedir. Bazı toplumlarda mesela bitkiler ve cansız objeler kansız kurban, hayvanlar ve insanlar kanlı kurban olarak kabul edilmişlerdir.

Kansız takdimeler her şeyden önce bitkisel maddeleri kapsar. Nitekim yiyecek toplayanlar, topladığı yiyeceklerin sembolik bir kısmını sunarlar. Çiftçiler de meyveler, yumru kökler, hububat, yemek, fırında pişirilmiş yiyecekler ve yağ gibi bu bitkilerden yapılan yiyecekleri, tanrıların onuruna yere dökülen özellikle bira ve diğer alkolik içeceklerle birlikte beslenme ihtiyacında olduklarını düşündükleri üstün varlıklara yiyecek ve içecek kurbanları olarak sunarlar. Kanlı kurbanlar çiftçiler arasında koyun, keçi, sığır, domuz, kümes hayvanları gibi ev hayvanlarından; göçebeler arasında da ren geyiği, at ve develerden ibaretti. Kanlı kurbanlar arasında sayılan insan kurbanının varlığı evrensel olarak göze çarpmakta olup insanlar, bir tanrı ile beraber olmak, kefareti ve toprağın verimliliğini artırmak suretiyle onun tanrısal hayatına iştirak etmek gibi çeşitli amaçlarla kurban edilmişlerdir.¹⁵

Antik Yunan dininde yer altı ve deniz tanrılarına siyah, ateş tanrılarına kırmızı renkte hayvanlar, güneş tanrısı Helios' a süratli atlar, tanrı Zeus' a kozmik verimlilik güçlerinin simgesi olarak kabul edilen boğa kurban edilirdi. Arkeolojik bulgular, eski Mısır' da rahiplerin idaresinde ayin haline getirilmiş kurban kültürünün bulunduğunu göstermektedir. Sümerlerin yaşadığı eski Mezopotamya' da rahiplerin eliğinde zorunlu kurbanlarla iştirak edilen oldukça gelişmiş bayram takvimleri bulunurdu. Hititler' in tanrılarına yardım ve onların affını kazanmak için kurban kestikleri, bazı yiyecek takdim ettikleri bilinmektedir. Dinî ve mitolojik Ugarit metinlerinde Mezopotamya ve Kenan özelliği taşıyan bir kurban kültürünün izleri görülmektedir. MÖ.ilk bin yıla kadar tarihlendirilen kitabelere göre Güney Arabistan'ın yüksek kültürlerinde rahiplerce yönetilen, güneş, ay ve Venüs gibi yıldızlarla büyük tanrılara sunulan kurban âyinleri vardı.¹⁶

¹⁵ Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslâm' da Kurban*ş. 49- 54.

¹⁶ Bardakoğlu, " Kurban" *DİA*, s. 434.

Romalılarda da kurban en önemli tapım eylemiydi. Özel tapınmalarda kansız (tarla ve bahçelerden alınan ilk ürünlerin sunulması, bal, süt, şarap, çörek sunguları), resmî tapınmalarda ise kanlı (sığır, koyun, domuz ve keçi) kurbanlar gerçekleştirilirdi. Kurban edilecek hayvanların sayısı, cinsi, rengi iyice belirlenmişti. Kurban kesilirken “ favete linguis” (dini bir sessizlikte bürünün)¹⁷ diye bağırılarak kurban kötü etkilerden korunurdu. Bir yandan da flüt çalınır, tanrı için ayrılan bölümler (karaciğer, akciğer, yürek) sunağın üstünde kanlı kanlı yakılırdı.¹⁸ Genelde eski toplum ve uygarlıklarda kurban ritüelinin uygulanış biçimi özetle bu şekildedir.

2.3. İlahi Dinlerde Kurban

2.3.1.Yahudilikte Kurban

Kurban ibadeti diğer dinlerde olduğu gibi Yahudi dininde de önemli bir yer tutmaktadır. Bunun asıl sebebi ise, kurban ibadetine,Tevrat’ın farklı bölümlerinde çok geniş çapta yer verilmiş olmasıdır. Tevrat’ın birçok bölümünde kurban ibadeti emredilmekte ve bu ibadetin nasıl yerine getirileceği de ayrıntılarıyla açıklanmaktadır.¹⁹

Tevrat’ı incelediğimiz zaman tarih olarak en eski kurban ifadelerinin Hz. Adem’ in **ğ**ullarının sunduğu kurbanlar olduğunu ifade edebiliriz. Bilindiği üzere Hz. Âdem’ in **ğ**ulları Hâbil ile Kâbil’ in Allah’ a sundukları kurbanlardan, Hâbil’ in kurban kabul görmüştür. Bu olaya Tevrat’ t**ş**öyle değinilmektedir:

“ Ve Adem karşı Havva’ y bildi ve Havva da gebe kalıp Kâin’ i d**ğ**urdu ve: Rabbin yardımını ile bir adam kazandım, dedi. Ve yine kardeşi Hâbil’ i d**ğ**urdu. Ve Hâbil koyun çobanı oldu, fakat Kâin çiftçi oldu. Ve Kâin, günler geçtikten sonra toprağın semeresinden Rabbe takdime getirdi. Ve Hâbil, kendisi de sürünün ilk doğanlarından ve yağlarından getirdi. Ve Rab Hâbil’ e ve onun takdimesine bakt**ı**, fakat Kâin ve onun takdimesine bakmadı ve Kâin çok öfkелendi ve çehresini astı. Ve Rab Kâin’ e dedi: Niçin öfkелendin ve çehreni ast**ı**? Eğer iyi davranırsan o yükseltilmeyecek mi? Ve eğer iyi davranmazsan, günah kapıda pusuya yatmıştır, onun

¹⁷ <http://eksisozluk.com/latince-deyimler--276132>.

¹⁸ Hançerlioğlu, Orhan, *İnanç Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, s. 343.

¹⁹ Tekvîn, 34/ 19.

istediği sensin, fakat sen ona üstün ol. Ve Kâin, kardeşi Hâbil’ e söyledi: ve vaki oldu ki, kırdı oldukları zaman Kâin, kardeşi Hâbil’ e kaşı kalktı ve onu öldürdü.”²⁰

Yahudiliğin ibadet tarihi incelendiğinde, kurban ibadetinin merkezi bir yer işgal ettiği görülmektedir. Her ne kadar Eski Ahid’ de Tanrı’ ya mezbah yapan ilk şahıs olarak Nuh (a.s.) olarak zikredilse de Hz. Nuh’ un ata olduğu sadece İsrailoğulları’ nı değil, insanlığı ilgilendirmektedir. Nitekim Tevrat’ taki bilgilerden de anlaşılacağı üzere, Nuh (a.s.) sadece İsrailoğulları’ nı değil, Tufan hadisesinden sonra olması hasebiyle aynı zamanda insanlığın ikinci atası olarak kabul edilmektedir. Buna göre, Tevrat’ ta esas itibarıyla insanlığın en eski ibadetinin “ kurban” olduğu sonucunu çıkarmak da mümkündür. Nuh’ un kurban takdim etmesinin sebebi olarak Tevrat, insanlığın Tufan’ a sebep olan günah işlemiş olmalarının karşılığı olduğunu belirtmektedir.²¹ Hz. Nuh’ un kurban hakkında Tevrat’ ta şu bilgiler yer almaktadır:

“ Ve Nuh Rabbe bir mezbah yaptı ve her temiz hayvandan ve her temiz kuştan aldı ve mezbah üzerinde yakılan takdimeler arz etti ve Rab hoş kokuyu kokladı”²² Ve Allah Nuh’ u ve oğullarını mübarek kılıp onlara dedi: Semereli olun ve çoğalın ve yeryüzünü doldurun. Yerin her hayvanı ve göklerin her kuşu üzerine sizden korku ve dehşet olacaktır; toprağın üzerinde hareket edenlerin hepsiyle denizin balıkları sizin elinize verildiler. Hareket eden her hayvan size yiyecek olacaktır. Yeşil ot gibi, size hepsini verdim. Fakat eti, onun canı olan kanı ile yemeyeceksiniz ve gerçek sizin kanınızı, canlarınız için ayıracağım.”²³

İsrailoğulları’ nı “ atalar” olarak kabul ettiği ve dini geleneklerini kendilerine dayandırdığı en önemli dini şahsiyetler şüphesiz Hz. İbrahim, Hz. İshak ve Hz. Yakub’ dur. Bu durum, İsrailoğulları ve dolayısıyla Yahudilik tarihi incelemelerinde, dini ibadetlerin gelişimini izlemede önemli bir imkân da sağlamaktadır. Her ne kadar Tevrat dinin temel kitabı ve onu İsrailoğulları’ na getiren Hz. Musa en önemli peygamber olarak kabul edilse de, Tanrı’ nı seçkin “ milleti” olan İsrailoğulları’ nı tarihi onlardan da eskiye dayanmaktadır. Bu nedenle, Yahudilik tarihini esas itibarıyla “ ataların atası” olan Hz. İbrahim’ den itibaren ele almak doğru olacaktır.²⁴

²⁰ Tekvîn, 4/ 1-8.

²¹ Taşpınar, İsmail, *Yahudilik ve Hristiyanlıkta ibadet ve kurbanın merkeziliği*,

²² Tekvîn, 8/20-21.

²³ Tekvîn, 9/ 1-5.

²⁴ Taşpınar, İsmail, *Yahudilik ve Hristiyanlıkta İbadet ve Kurbanın Merkeziliği*, Köprü Dergisi, 109. sayı, 2010.

Hız. İbrahim dönemine baktığımız zaman sığır, davar, kumru, güvercin gibi hayvanların Tanrı' ya sunulduğunu görmekteyiz.²⁵ İshak ve oğlu Yâ' kub tarafından da devam ettirilen kurban geleneği İsrâiloğullarınca bazı dönemlerdeki farklı uygulamalarla birlikte Kudüs' teki mabedin 70 yılında Romalılar tarafından yıkılışına kadar sürdürülmüştür.²⁶

Tevrat' ta Hız.İbrahim' den “ biricik oğlunu” kurban etmesi istenmektedir.²⁷ Fakat her ne kadar “ biricik oğul” ibaresi geçmesine rağmen, Tevrat'ın başka bir pasajında iki oğlu olduğu, ilkinin İsmail, ikincisinin İshak olduğu ve İsmail' in 14 yaş büyük olduğu belirtilmektedir.²⁸

Hız. İbrahim' in kurban yanında Tevrat' ta Hız. İshak ve Hız. Yakub' un kurbanlarından da söz edilmektedir. Hız. İshak'ın Allah' tan ilk vahiy alışı üzerine yaptığı ilk ibadetin kurban olduğunu, ilk iş olarak mezbah yapmasından anlamaktayız:

“ Ve o gecede Rab ona görünüp dedi: Ben baban İbrahim' in Allah' ıyım; korkma, çünkü ben seninle beraberim ve seni mübarek kılacağım ve kulum İbrahim' in yüzünden senin zürriyetini çoğaltacağım. Ve orada bir mezbah yaptı ve Rabbin ismini çağırdı ve orada çadırını kurdu...”²⁹

Aynı şekilde, Hız. Yakub' un, Mezopotamya' daki Paddan Aram bölgesinden Kenan diyarındaki Şekem şehrine geldiğinde yaptığı ilk iş, Hamoroğulları' ndan satın aldığı tarlaya yerleşmek ve orada kurban ibadetini yerine getirmek için bir mezbah yapmaktır:

“ Ve çadırını kurduğu tarla parçasını Şekem' in babası Hamoroğulları' nın elinden yüz parça gümüşe satın aldı. Ve orada bir mezbah kurup onun adını El-Elohe-İsrail koydu.”³⁰

Yakub' un daha sonra çeşitli vesilelerle kurban sunma ibadetini yerine getirmek için mezbahlar kurduğu yine Eski Ahid' de çeşitli vesilelerle zikredilir.³¹

İsrailoğulları, kurban ibadetini her dönemde yerine getirdikleri gibi, Mısır' a gittiklerinde de uygulamışlardır. Yahudilerin Süleyman devrinde de kesme âdetini devam ettirdiklerini görmekteyiz. Kurban kesme uygulaması Süleyman' dan sonra Yahudiler sürgündeyken de devam ettiği gibi sonraki asırlarda da süregelmiştir.

²⁵ Tekvîn, 8/20,13/18, 15/7-11, 17-21.

²⁶ Bardakoğlu, “ Kurban”*DİA*, s. 435.

²⁷ Tekvîn, 21/22-34.

²⁸ Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslâm' da Kurban*, 151-152.

²⁹ Tekvin, 26/23-25.

³⁰ Tekvin, 33/19-20.

³¹ Mesela bkz.: Tekvin, 35/1; Tekvin, 35/3, 7.

Kurbanla ilgili bilgiler Tevrat'ın Levililer bölümünde yer alır. Yahudilikte kurban usulü şifahi ananeye dayanmaktadır.³² Yahudilikte kurbanın “ ister hayvan ister sebze olsun, Tanrı’ ya bğlılığın işareti olarak bir mezbah üzerinde tamamen veya kısmen yok edilen takdime” , “ Tanrı’ ya saygı göstermek, O’ nun teveccühünü kazanmak veya affını sağlamak amacıyla, sunma ya da takdis yoluyla yapılan takdime fiili” gibi tanımları yapılmıştır.³³ Ayrıca Yahudilerde insan kurbanının mevcut olduğu anlaşılmaktadır.³⁴

Tevrat'ın ifadesine göre Yahova, Yahudilerden yılda üç defa bayram etmelerini istemektedir. Bu bayramlardan ilki Fısıh Bayramıdır. Bu bayram Yahudilerin Mısır’ dan çıkışını sembolize eder. Yedi gün devam eden bu bayramda bir kuzu kesilir ve yenir. Diğer bir bayram da İlk Mahsul Bayramıdır. Bu bayram Fısıh Bayramının ikinci gününden itibaren elli gün içinde kutlanır. Bu günde Rabbe yakılan ekmek takdimesi yapılması istenmektedir.³⁵ Bu bayramda bir kuzunun kurban olarak kesilip yenilmesi adettir. Fısıh, gece gündüz eşit olunca, ilkbaharda yapılır. Fısıh, diğer kurbanların aksine ailevi bir mahiyet taşır. Bu açıdan aile reisince kesilmesi gerekir. Haşlanmış olarak yenilemez, ancak ateşte kebab yapılarak yenilir. Fısıh kurbanının kanı evin kapısına ve eşiğine serpilir.³⁶ Bu kurbanın eti sabaha kalmadan yenilir, sabaha kadar kalanı ateşte yakılır. Kesilecek kuzunun büyüklüğü ev ve aile fertlerinin yiyeceği kadar olacaktır. Fısıh kurbanı, akşamleyin güneş battığı zaman kesilecektir.³⁷

Tevrat'ın Çıkış bölümünün 12. babında Fısıh kurbanı ile ilgili olarak şunlar anlatılır;

“ Rab Mısır’ da Musa ile Harun’ a, “ Bu ay sizin için ilk ay, ilk ayı olacak, dedi.Bütün İsrail topluluğuna bildirin, bu ayın onunda herkes ailesine göre kendi ev halkına birer kuzu alacak. Eğer bir kuzu bir aileye çok geliyorsa, aile bireylerinin sayısı ve herkesin yiyeceği miktar hesaplanacak ve aile kuzuyu en yakın komşusuyla paylaşabilecek. Koyun ya da keçilerden seçeceğiniz hayvan kusursuz, erkek ve bir yaşında olmalı. Ayın on dördüne kadar ona bakacaksınız. O akşamüstü bütün İsrail topluluğu hayvanları boğazlayacak. Hayvanın kanını alıp, etin yeneceği evin yan ve üst kapı süvelerine sürecekle. O gece ateşte kızartılmış et, mayasız ekmek ve acı

³² Ateş, Ali Osman, *İslam’ a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri* Beyân Yayınları, İstanbul 1996, s. 193.

³³ Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslâm’ da Kurban*s. 144.

³⁴ Ateş, *İslam’ a Göre Cahiliye Ve Ehl-i Kitap Örf Ve Adetleri*s. 194.

³⁵ Levililer, 23/10- 12- 15-16.

³⁶ Ateş, *İslam’ a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*s. 196.

³⁷ Ateş, *İslam’ a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*s. 197.

otlarla yenmelidir. Eti çiğ veya haşlanmış olarak değil, başı, bacakları, bağırsakları ve içkembesiyle birlikte kızartarak yiyeceksiniz. Sabaha kadar bitirmelisiniz. Artakalan olursa, sabah ateşte yakacaksınız. Eti şöyle yemelisiniz; beliniz kuşanmış, çarıklarınız ayağınızda, değneğiniz elinizde olmalı. Eti çabuk yemelisiniz. Bu Rabbin Fısıh kurbanıdır. O gece Mısır’ dan geçeceğim. Hem insanların hem de hayvanların bütün ilk doğanlarını öldüreğim. Mısır’ın bütün ilahlarını yargılayacağım. Ben Rabbim. Bulunduğunuz evlerin üzerindeki kan sizin için belirti olacak. Kanı görünce üzerinizden geçeceğim. Mısır’ı cezalandırırken ölüm saçan, size hiçbir zarar vermeyecek. Bu gün sizin için anma günü olacak. Bu günü Rabbin bayramı olarak kutlayacaksınız. Gelecek kuşaklarınız boyunca sürekli bir kural olarak bu günü kutlayacaksınız. Bunun üzerine Hz. Musa, İsrail’ in bütün ihtiyarlarını çağırıp onlara şöyle demiştir: Hemen gidin, aileleriniz için kendinize davarlar seçip Fısıh kurbanı olarak boğazlayın. Bir demet mercanköşk otu alın, leğendeki kana batırıp kanı kapılarınızın yan ve üst süvelerine sürün. Sabaha kadar kimse evinden çıkmasın. Rab Mısırlıları öldürmek için gelecek, kapılarınızın yan ve üst süvelerindeki kanı görünce üzerinden geçecek, ölüm saçanın evlerinize girip sizi öldürmesine izin vermeyecek. “ Sen ve çocukların kalıcı bir kural olarak bu olayı kutlayacaksınız. Rabbin size söz verdiği topraklara girdiğiniz zaman bu töreye uyacaksınız. Çocuklarınız size, ‘ Bu törenin anlamı nedir?’ diye sorduklarında, ‘ Bu Rabbin Fısıh kurbanıdır’ diyeceksiniz, ‘ Çünkü Rab Mısırlıları öldürürken evlerimizin üzerinden geçerek bizi bağışladı.’ İsraililer eğilip tapındılar.³⁸

Musevilerin bir başka bayramı da, suçluluk ve günahlardan arınma bayramı olan Kipur Bayramıdır. Tevrat’ ta yedinci ayın onuncu günü kutlanan bu bayramla ilgili olarak şu bilgilere yer verilmektedir“ Ve Rab Musa’ ya seslenip dedi: bu yedinci ayın tam onuncu günü kefaret günüdür; sizin için mukaddes toplantı olacaktır ve canlarınızı alçaltacaksınız ve Rabbe ateşle yapılan takdime arz edeceksiniz.”³⁹

Tevrat’ ta kurban günlerinin ayıntılı olarak zikredilmesinin yanında kurban olarak sunulması gereken hayvanların da zikredildiğini görmekteyiz. Özellikle kurban olarak zikredilmesi gereken hayvanların sakatlık ve hastalık gibi illetlerden sâlim olması gerekmektedir.⁴⁰ Yine Tevrat’ a bakıldığında zaman zaman kurban için makbul olan

³⁸ Çıkış, 12/ 21-27.

³⁹ Levililer, 23/ 23-26.

⁴⁰ Tesniye, 15/ 20.

hayvanların genel itibariyle erkek olduklarını⁴¹ ve etinin yenilebileceği ve dolayısıyla kurban olarak sunulabilecek hayvanlara da ayrıntılı bir şekilde değindiğini görmekteyiz.⁴² Musevi dininde güvercin gibi bir kuş türünün de kurbanlar arasında zikredildiği görülmektedir.⁴³

Takdimelerin Tanrı' ya sunulş şekline gelince; Tevrat genelde takdimelerin yakılmasını emretmektedir. Takdimelerin yakılmasının amacı Tevrat'ın ifadesi ile “ Rabbe hoş koku” olmasıdır.⁴⁴

Yahudilerde kurbanları hahamların kesmesi genel bir adet halindeyse de, bu her zaman mümkün olmamaktadır. Kurban kesiminde önce bıçağın iyice keskin olup olmadığı, hahamın görevlendirdiği “Şohet” tarafından kontrol edilir. Kurban kesilirken hayvana eziyet vermemek için, bıçak durmadan hareket etmelidir. Bir an durulursa, kesilen hayvan Nehela (leş) olmuş sayılır. Kurban kesme sırasında bıçak hayvanın derisinin altına kadar gömülmeli, bıçağın sırtı dışarıda kalmalıdır. Yahudilikte boğazlanan hayvan hangisi olursa olsun, yemek ve nefes borusu tamamen kesilmelidir.⁴⁵ Tevrat, kurbanların döşleri ile butlarının ebedi olarak kahinlere ait olduğunu söylemektedir.⁴⁶ Yine suç kurbanlarının da, tamamının kâhinlere ait olduğunu bildirmektedir.⁴⁷ Tevrat, kurban etlerinin yenilmesi konusunda kahinlerden her erkeğin etten yemesini emretmiştir.⁴⁸

Hiz. Musa' m da kurban kestiğini Tevrat'ın şu bölümlerinde görmekteyiz; “İsrail ileri gelenleri seni dinleyecekler. Sonra birlikte Mısır Kralına gidip, ‘İbranilerin Tanrısı Rab bizimle görüştü’ diyeceksiniz,Şimdi izin ver, Tanrımız Rabbe kurban kesmek için çölde üç gün yol alalım”⁴⁹ Hiz. Musa ve Hiz. Harun, Firavun' a bu taleplerle giderler ve derler ki; “İbraniler' in Tanrısı bizimle görüştü. İzin ver, Tanrımız Rabb' e kurban kesmek için çölde üç gün yol alalım. Yoksa bizi salgın hastalık ya da kılıçla cezalandırabilir.”⁵⁰ Firavun onların bu taleplerine; “ Önceki gibi aynı sayıda kerpiç yapmalarını isteyin, kerpiç sayısını azaltmayın. Çünkü tembel insanlardır; bu

⁴¹ Levililer, 1/ 10.

⁴² Tesniye, 14/ 4-21.

⁴³ Levililer, 1/ 14.

⁴⁴ Levililer, 1/ 17.

⁴⁵ Ateş, *İslam' a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*s. 205- 206.

⁴⁶ Levililer, 7/ 31-34, 10/ 14-15.

⁴⁷ Sayılar, 5/ 6-9.

⁴⁸ Levililer, 6/ 29, 7/ 6.

⁴⁹ Çıkış, 3/ 18.

⁵⁰ Çıkış, 5/ 3.

yüzden, ‘ Gidelim, Tanımıza kurban keselim’ diye bğrışıyorlar”⁵¹ şeklinde cevap vermiştir.

İsrailoğulları’ nda kurbanlar günlük, haftak, aylık, yıllık olarak sunulurdu. Senenin belli zamanlarında sunulanlar da yıllık kurbanlara dâhildir. Günlük kurban Tevrat’ ta şu şekilde geçmektedir;

“ Düzenli olarak her gün sunğın üzerinde bir yaşında iki erkek kuzu sunacaksınız. Kuzunun birini sabah, öbürünü akşamüstü sunun. Kuzuyla birlikte dörtte bir hin sıkma zeytinyağıyla yoğrulmuş onda bir efa ince un ve dökmelik sunu olarak dörtte bir hin şarap sunacaksınız. Öbür kuzuyu akşamüstü, beni hoşnut eden koku, yakılan sunu olarak, sabahki gibi tahıl sunusu ve dökmelik sunuyla birlikte bana sunacaksınız.”⁵²

Aylık kurban ile ilgili de şu bilgiler yer almaktadır;

“ Her ayın ilk günü, Rabbe yakmalık sunu olarak iki boğa, bir koç ve bir yaşında kusursuz yedi erkek kuzu sunacaksınız. Her boğayla birlikte tahıl sunusu olarak zeytinyağıyla yoğrulmuş onda üç efa ince un; koçla birlikte tahıl sunusu olarak zeytinyağıyla yoğrulmuş onda iki efa ince un; her kuzuyla da tahıl sunusu olarak zeytinyağıyla yoğrulmuş onda bir efa ince un sunacaksınız. Bu, Rabbi hoşnut eden koku, yakılan sunu ve yakmalık sunu olacaktır. Her boğayla dökmelik sunu olarak yarım hin, koçla üçte bir hin, her kuzuyla dörtte bir hin şarap sunacaksınız. Yıl boyunca her Yeni Ay’ da yapılacak yakmalık sunu budur. Günlük yakmalık sunuyla dökmelik sunusu dışında, Rabbe günah sunusu olarak bir teke sunulacak.”⁵³

Verimlilikte Tanrı’ ın payını tanıma adına yıllık olarak yerine getirilen mevsimlik takdimeler arasında ilk doğan çocukların ve ilk mahsulün,⁵⁴ öşürlerin, ilk destelerin⁵⁵ ve ilk hamurun takdimi⁵⁶ yer alır.

İsrailoğullarının kurbanları cansız bir obje olduğunda, sadece gerçek yetkili kişiye teslim edilirdi. Öşür takdimeleri rahiplere ve fakirlere verildiği halde, toprağın, şükran takdimesi olarak sunulan ilk mahsulleri,⁵⁷ kutsal bir yemek olarak hazırlanırdı. Diğer kurbanlar kısmen ateşte yakılır, geri kalan kısmı da takdim eden ve rahipler tarafından veya günah ve suç takdimelerinde olduğu gibi sadece rahipler tarafından

⁵¹ Çıkış, 5/ 8.

⁵² Çıkış, 29/ 38- 41.

⁵³ Sayılar, 28/ 11-15.

⁵⁴ Çıkış, 13, 23/ 19; Tesniye,15/ 19.

⁵⁵ Levililer, 23/ 9.

⁵⁶ Sayılar, 15/ 18-21; Hezekiel, 44/ 30; Levililer, 23/ 15.

⁵⁷ Tensiye, 26/ 1-5.

yenirdi. Müşterek kurban türünde ise, kurbanı takdim eden kimse hayvanı mezbaha getirir, ellerini hayvanın üzerine koyar, onu kendisi boğazlar veya rahibe vekalet verirdi. Rahip kurbanın kanını toplar ve mezbahın dibine serperdi. Sonra hayvan yüzölür ve parçalara ayrılırdı. Kurbanı takdim eden kimse onun iç organlarını ve arta kalan kısımlarını yıkardı. Sonra rahip tüm hayvanı mezbahın üzerinde tamamen tükeninceye kadar yakardı.⁵⁸

Netice itibariyle belirtmek gerekirse, M.S. 70’ te ikinci Mabet’ in yıkılışıyla birlikte kurban ibadetine son verilmesinden sonra, mabet ibadetinin bir bölümünü oluşturan kanuni dua, adet haline getirilmeye başlanmıştır. Bütün Yahudiler tarafından günlük olarak dikkatli bir şekilde riayet edilmesi ile dua, Tanrıya yapılan düzenli ibadet olarak kurbanın yerine geçmiştir. Buna rağmen kurban ibadeti, Yahudi din adamlarının ifadelerine göre, üzerlerine yeryüzünün gerçek varlığının dayandığı sütunlardan birisi olarak kabul ediliyordu. Böylece, geleneksel Yahudi düşüncesine göre kurban gerçekte kaldırılmamış; daha doğrusu, Mabet’ in yıkılışı kurban ibadetini geçici olarak imkânsız hale getirmiştir. Bundan dolayı dindar Yahudiler Mabet’ in yeniden inşası ve kurban ibadetinin yeniden başlaması için dua ederler.⁵⁹

2.3.2. Hristiyanlıkta Kurban

Hristiyanlıkta kurban, verilen sözün tutulmadığı anlarda, günah işlemiş sayılmamak için Allah’ a karşı bir şey yapmaya söz vermek şeklinde telakki edilmiştir. Katolik mezhebinde kurban, Hz. İsa’ ya verilen bir isimdir. Hristiyan Araplar ise kurbana daha değişik bir mana vererek, “ kuddâs” (kudas), yani Hristiyanların ayin yaparken yedikleri, şaraba batırılmış ekmeğe kurban demişlerdir. Hristiyanlıktaki kurban inancının temelinde, Hz. İsa’ ın haç üzerinde can veriş i iddiası yatar. Hz.İsa, Hz. Âdem’ in cennetten çıkarılmasına sebep olan ve bütün insanlığa intikal eden günaha karşılık (asli suç), babası tarafından haç üzerinde feda edilmiştir. Böylece Hz. İsa’ ın ruhunu teslim ediş i, bütün insanlığa geçen günaha kefarete sayılmıştır. Hristiyanlık, Hz. İsa’ ın çarmıhta kurban edilmesi iddiasına çok fazla ağırlık vererek, hemen hemen bütün çalışmalarını bu noktaya toplamıştır.⁶⁰

⁵⁸ Levililer, 1/ 1-9.

⁵⁹ Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslâm’ da Kurban*s. 261.

⁶⁰ Ateş, *İslam’ a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*s. 209.

Muhtemelen Hristiyanlıkta kurban konusundaki en özet öğretisi son akşam yemeği ile ilgili şu anlatımda yer almaktadır; “ Yemek sırasında İsa eline ekmek aldı, şükredip ekmeği böldü ve öğrencilerine verdi. Alın, yiyin dedi, bu benim bedenimdir. Sonra bir kâse alıp şükretti ve bunu öğrencilerine vererek, hepiniz bundan için dedi. Çünkü bu benim kanımdır, günahların bağışlanması için birçokları uğruna akıtılan antlaşma kanıdır.”⁶¹

Her ne kadar Hristiyanlıktaki kurban inancı İncillerde detaylı olarak ortaya konulmamışsa da, daha sonra Pavlus tarafından geliştirilecek olan kurban teolojisine esas teşkil edecek bir kefareti kurtuluş doktrini ortaya koyacak anlayış ihdas edilmiştir. İşte günah, kefareti, fidiye, ahid, kan, kurtuluş gibi terimler bu anlayışı yansıtmaktadır. Bu terimler ve Hristiyanlıktaki kurban anlayışı Pavlus’ un mektuplarında en geniş açıklamasını ve en detaylı yorumunu bulmuştur.⁶²

İncil’ de yaptığımız araştırmalar neticesinde Hristiyanlıkta kurban, Hz. İsa’ ın insanlığın bütün günahına bedel olarak Allah’ a kendisini kurban olarak sunmasıyla ortadan kalkmıştır. Allah, kurbanları ve takdimeleri istemediğinden, Hz. İsa’ ın iradesini yerine getirmek için kendisi gitmiştir. İncil, Hz. İsa’ ın kurban oluşunu sabit kılmak için, birinci kurbanın yani yakılan kurbanların kaldırıldığını açıklamaktadır.⁶³ Bu bağlamda İncil’ e göre Hz. İsa’ ın su ile vaftiz eden Vaftizci Yahya, O’ nun mesih olduğunu ilan ederken; “ İşte, dünyanın günahını ortadan kaldıran Allah kuzusu”⁶⁴ ifadesini kullanmıştır. Böylece son kurban Hz. İsa’ ıdır.⁶⁵

İncil’ e göre, İnsanın Tanrı’ ı bütün yüreğiyle, bütün anlayışıyla ve bütün gücüyle sevmesi, komşusunu da kendi gibi sevmesi, bütün yakmalık sunulardan ve kurbanlardan daha önemlidir.⁶⁶ Yine İncil’ de geçen “ Gidin de, Ben kurban değil, merhamet isterim sözünün anlamını öğrenin. Çünkü ben doğru kişileri değil, günahkârları çağırmaya geldim”⁶⁷ ifadeleri de her şeyin kurbandan ibaret olmadığını göstermektedir.

Hristiyanlıkta ve Yeni Ahid’ de kurban, Hz. İsa’ ın haç üzerindeki ölümünün daha sonra bilhassa Pavlus tarafından kurban olarak tanımlandığını görmekteyiz. Dolayısıyla Hz. İsa’ ın sağlığında kurban sunup sunmadığı konusuna bakacak olursak;

⁶¹ Matta, 26/26- 28; Markos, 14/22- 24.

⁶² Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslâm’ da Kurban*, s. 271.

⁶³ İbraniler, 10/ 7-10.

⁶⁴ Yuhanna, 1/29.

⁶⁵ Erginer, Gürbüz, *Kurban*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1997, s. 105.

⁶⁶ Markos, 12/33.

⁶⁷ Matta, 9/13, 12/7.

Hız. İsa' m Yahudi dini inançlarının uygulandığı bir ortamda ve Yahudi bir anneden dünyaya geldiğini ve İsrailoğullarına gönderildiğini biliyoruz. Yahudilerin diğer konularda ki inanç ve uygulamaları gibi, kurban konusunda ki tatbikatlarına da en azından vakıftı. Hız. İsa' m ailesi her yıl Yahudilerin kutlamış olduğu Pesah bayramına da iştirak ediyordu. Bir defasında Hız. İsa' y da beraberlerinde götürdükleri Luka' da şu şekilde nakledilmektedir; “İsa' m annesi babası her yıl Fısıh Bayramı' nda Yerusâlim' e giderlerdi.İsa on iki yaşına gelince, bayram geleneğine uyarak yine gittiler. Bayramdan sonra eve dönerler iken küçük İsa Yerusâlim' de kaldı. Bunu fark etmeyen annesiyle babası, çocuğun yol arkadaşlarıyla birlikte olduğunu sanarak bir günlük yol gittiler. Sonra O' nu akrabalar ve dostlar aramda aramaya başladılar.”⁶⁸ İncil' deki bu ifadelerden hareketle, Hız.İsa' m ailesi, Yahudi geleneğine uygun olarak kurban takdim etmiş ve her yıl Fısıh Bayramı' na kalmak üzere Kudüs' e gitmişlerdir diyebiliriz.

Hız. İsa' m en azından Yahudilerin takdim ettiğı kurbana karşı çıkmadığı, gerek Fısıh Bayramı' na kalmasından gerekse bir cüzzamlıyı iyi ettikten sonra, o kişinin, gidip Musa şeriatında belirtildiğı üzere bir kurban takdim etmesini istediğı şu sözlerinden anlaşılmaktadır: “ Sonra İsa adama, “ Sakın kimseye bir şey söyleme!” dedi. “ Git, kâhine görün ve cüzzamdan temizlendiğini herkese kanıtlamak için Musa' m buyurduğu sunuyu sun.”⁶⁹

Hristiyanlıkta kurban anlayışı önemli ölçüde Eski Ahid kurban telakkisine dayandırılmış, kurbanla ilgili unsurların hemen hemen tamamı Eski Ahid' den alınmış, fakat zaman içerisinde farklı bir boyuta çekilerek, hem Eski Ahid kurban anlayışından uzaklaşmış hem de yeni bir kurban teolojisi oluşturulmuştur. Pavlus tarafından ortaya konulan bu kurban anlayışı, özellikle İnciller' in yazıldığı döneme denk getirilerek, İnciller' e ve Hristiyan kutsal kitaplarına da yansıtılmıştır. Pavlus tarafından ortaya konulan kurban telakkisi onunla da sınırlı kalmamış; daha sonraki dönemlerde bazı kilise babaları ve Hristiyan din adamları tarafından gözden geçirilerek yeni teolojik tartışma ve yorumlara konu olmuştur.⁷⁰

Böylece Hristiyan ilahiyatında İsa' m haç üzerindeki ölümünün tek başına yeterli ve diğer kurban sunma fiillerini faydasız kılan biricik kurban olduğı inancı

⁶⁸ Luka, 2/ 41-44.

⁶⁹ Matta, 8/ 4.

⁷⁰ Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslâm' da Kurban*. 289-290.

kabul edilmiş, İsâ kendisi ilk ve son kurban olarak Eski Ahid’ in kurban sistemini iptal etmiştir.⁷¹

Yahudilik ve Hıristiyanlıktaki kurban konusunu işledikten sonra konumuzun kapsamı dışına çıkmadan kısaca geçmişte yaşamış veya günümüzde hala müntesibi bulunan bazı dinlerde ki kurban ibadetlerine değinmek istiyoruz.

2.3.3. Diğer Bazı Dinlerde Kurban Fenomeni

Hint dinlerinden başlayacak olursak yaptığımız incelemelerde Hinduizmde kurbanın çok önemli bir yer tuttuğunu görmekteyiz. Vedalar döneminde günlük merasimler ateşte yakılan takdimeleri, kutsal soma içkisini yere dökmeyi, atalara, yer tanrılarına ve ruhlara yiyecek takdimelerini ihtiva ederdi. Aylık takdimeler yeni ay ve dolunayda çeşitli tanrılara, özellikle fırtına tanrısı İndra’ ya sunulan pastalar ve yiyeceklerdi. Fakat kefareti niyetiyle ve ilkbaharın başlangıcında bolluk düşüncesiyle, yağmurlu mevsim ve serin kış beklentisiyle rahipler tarafından bir yılda üç defa olmak üzere mevsimlik kurbanlar sunulurdu.⁷²

Veda’ ların emrettiği dinî hayat, kurbanlar etrafında toplanmıştır. Tanrılar bile kudretlerini ancak kurbanlar sayesinde gösterebilmektedir. Tanrıların takdim ettikleri kurbanlar yeryüzündekilere örnek olmuştur. İnsanları tanrılarla iyi münasebette bulunduran kurbanlardır. Tanrılara sunulan her şey kurbandır. Bunun yanında yaz ve kış gün dönümleri münasebetiyle kanlı kurbanlar da takdim edilmiştir. Ayrıca büyük hazırlık ve merasimleri gerektiren kurban, “ Soma” kurbandır. Soma’ nın hazırlıkları sırasında keçi, inek gibi hayvanlar kanlı kurban olarak takdim edilmektedir. Tanrıların öfkelerini teskin etmek maksadıyla takdim edilen kurbanlar yanında, özel hediyeler de kurban olarak sunulmuştur. Eski zamanlarda evin sahibi, bazen de karısının yardımıyla, tanrılara kurbanlar takdim etmiştir. Fakat her kurban, gittikçe zorlaşan hazırlıkları gerektirmiştir; her merasimden önce ve sonra zühd ve riyazet gerekli olmuştur. Zamanla kurbanları icra edebilmek ve kurban törenlerindeki vazifeleri yerine getirmek, Veda’ lar okumak için bir rahip sınıfı ortaya çıkmıştır. Bunlara Brahman adı verilmiştir.⁷³

⁷¹İbrânîler, 10/ 5-10; Bardakoğlu, “ Kurban”*DİA*, s. 435.

⁷² Bardakoğlu, “ Kurban” *DİA*, s. 434.

⁷³ Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 105.

Hinduizm’ de kurban, insanların kurtuluşa götüren yollardan biridir. Brahmanlar döneminde, kozmik gücü meydana getirdiğine inanılan ve yaratılışın sırrı, kâinatın devamının anahtarı olarak kabul edilen kurban merasimi rahiplerin nezaretinde gerçekleştirilirdi.⁷⁴

Bir diğer hint dini olan Budizm ise M.Ö. VI. yüzyılda Hindistan’ da Buddha tarafından kurulmuş ve evrensel nitelik kazanmış olan bir dindir. Budizmde kurban merasimi; boş yere yapılan masraf ve çaba olması, bazı şekillerinde zulüm ve gaddarlık içermesi ve bu tür merasimlerden beklenen faydaların türünün yeteri kadar manevi olmaması gibi sebeplerden dolayı tenkit edilmiştir. Nitekim Kral Aşoka’ ın kurban niyetiyle hiçbir hayvan boğazlanmayacaktır, şeklindeki fermanıyla hayvanların kurban edilmesini yasaklamıştır.⁷⁵

İster Sangha (Rahipler topluluğu) üyesi, isterse de keşiş veya rahip olmayan kesimden olsun bir Budist, “ üç cevher” (Budist amentüsü), “ sekiz dilimli yol” ve “ beş emir” e bağlıdır. Beş emir içinde en önemlisi “ ahimsa” (öldürmemek, zarar vermemek). Budizm’ de canlılar birbirinin akrabası sayılır, hiçbir canlıyı incitmemek hedef alınır. Tenasüh inancına göre bugün hayvan olanın sonraki hayatta insan, insan olanın da hayvan olarak gelebileceği kabul edildiğinden hayvanlara zarar vermekten çekinilir. Hayvana zarar verenin sonraki hayatta dünyaya hayvan olarak geleceğine ve aynı muameleyle karşılaşacağına inanılır. Bundan dolayı bir Budist için kan dökmek, zarar vermemek çok önem taşır.⁷⁶

İran dinleri içerisinde, tek Tanrı inanışına yer vermesi bakımından, en dikkat çekicisi Zerdüştlüktür. İranlılar, en eski zamanlardan beri, tanrılara yapmış oldukları ibadetlerini tamamlamak; kabul edilebilir ve daha etkili olmalarını sağlamak için, ibadetleriyle birlikte takdimeler ve kurbanlar da sunarlardı.

Eski İran dininin esas âyini, hayvan, içki (Haoma) ve ateş kurbanı şeklinde üç çeşit kurbandan oluşuyordu. Hayvan ve içki kurbanları bir âyinde birlikte icra edilirdi. Geleneksel ayın, bir boğa veya öküzün kurban edilmesinden ibaretti. Bu ayın esnasında rahipler aynı zamanda yere içki dökme merasimini icra ederlerdi.⁷⁷

Zerdüş’ ten önce, “ deva” denilen ve Ehrimen’ in avanesi olan tanrılara, onları yatıştırmak üzere, kurban kesilirdi. Onların kurbanlardan çıkan buğu ile beslendiklerine inanılırdı. Böylece onlara ibadet edilmiş olurdu. Zerdüş’ ün kurban

⁷⁴ Bardakoğlu, “ Kurban”*DİA*, s. 434.

⁷⁵ Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslâm’ da Kurban*s. 95.

⁷⁶ Tümer- Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 196.

⁷⁷ Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslâm’ da Kurban*s. 74-75.

kesimi ile mücadelesi bu sebebe dayanıyordu. Zerdüş, sığır eti yemeyi de yasakladı.⁷⁸ Çünkü tıpkı Haoma kurbanının Zerdüş' ün reformuyla açıkça çelişmesi gibi, hayvan kurbanı da onun ulaştığı oldukça manevi tanrı düşüncesi ile çelişiyordu. Bu sebeple, Zerdüş' ün etkisiyle bu uygulama devam etmemiş ve âyin üzerine yapılan vurgu büyük çapta azalmıştır.⁷⁹

Zerdüş hayvan kurbanını yasaklayarak Ahura Mazda' ya adak ve şükürler kurbanını telkin ettiyse de ölümünden sonra canlı kurban âdetine geri dönmüştür. İranlılar adak ve şükranlarını Hürmüz' e, diğer takdimelerini de kötülüğü engellemesi için Ehrimen' e arz ederlerdi.⁸⁰

Konfüçyüsçülüğe baktığımız zaman, bu inancın kökenleri Konfüçyüs' ten daha eskilere, eski Çin' de Ju diye bilinen ve göğe, yere kurban sunulup duaların yapıldığı; tabiat tanrılarına ve ata ruhlarına ziyafetlerin verildiği resmi bir kültürün dini tören ve merasimlerinde uzman olan bir bilge sınıfının öğretilerine dayandığını görmekteyiz.⁸¹ Çinliler genelde kurbanı ata ruhlarına bir saygı olarak gördüklerinden, Çin' de atalar kültürü oluşmuştu. Her aile tanrılara ve kendi ata ruhlarına kurban ve takdimeler sunarlardı.

Bu dinde en basit şekliyle kurban, ata tabletlerinin önünde günlük olarak buhur yakılmasından ibaretti. Daha özenle hazırlanmış yiyecek ve içecek takdimeleri her ayın birinde, on beşinde, bayram günlerinde ve ailenin ölen bir ferdinin ölüm yıldönümünde takdim edilirdi. Ata mabetlerinde icra edilen büyük kabile kurbanlarında eski uygulamalar takip edilir; gerçek kurban, kabilenin reisi tarafından sunulur ve kurban merasimi bir protokol görevlisi tarafından yönetilirdi. Kurban merasimlerini kabile bayramları takip ederdi. Kurban etinin paylaşılması ise, kabile üyeliğinin işareti sayılırdı. Konfüçyüs' ün ölümünden sonra, kurban ve takdimeler, kendisi adına yapılmış mabedlere sunulmaya başlandı.⁸²

Japon dini Şintoizm' de ise kurban ve takdimeler tanılara ve ölümlere, onların öfkesini yatıştırıp lütuf ve yardımlarını sağlamak veya günahlara kefaretle amacıyla sunulurdu. Günümüzde pirinç ve pirinç şarabından oluşan yemek takdimeleriyle elbise ve mesken dâhil üç asli ihtiyaca tekabül eden her şey kurban olarak sunulmaktadır.

⁷⁸ Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 122.

⁷⁹ Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslâm' da Kurban*, s. 78.

⁸⁰ Bardakoğlu, "Kurban" *DİA*, s. 434.

⁸¹ Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslâm' da Kurban*, s. 101.

⁸² Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslâm' da Kurban*, s. 102.

Aynı zamanda dindarın, herhangi bir manevi kirlilikten temizlenmesi için sunulan kefarete veya fidye kabilinden kurbanlar da vardı.⁸³

İbadetleri, dua ve kurbanlardan (özellikle yemek kurbanlarından) ibarettir. Eskiden hayvan kurban edilmesine rağmen, bugün hayvan kurbanı pek yoktur. İmparator Meyci' nin kabre konulduğu gün, General Nogi ve karısı “ harakiri” (kama bıçak saplayarak kendini öldürmek) ile kendilerini kurban etmişlerdir. Yine eskiden insan kurbanına rastlanırken, sonraları bundan vazgeçilmiştir.⁸⁴

Tarihte yaşamış olan Türk toplumlarına baktığımız zaman, Göktürk Kitabelerinde kutsal anlamını ifade eden “ıduk” kelimesinin aslında, Tanrı' ya adanan ve bu amaçla salıverilen hayvanı belirtmektedir. Kaşgarî, bu hayvana yük vurulmadığını, sütünün sağılmadığını, yününün kırılmadığını ve sahibinin yaptığı adak için saklandığını bildiriyor.⁸⁵ İduk' un kanlı ve kansız olarak iki biçimde sunulduğunu görmekteyiz. Bunlardan kansız olana baktığımız zaman, bir ritüelle kutsanan hayvan belirli doğaüstü güçlere bağışlanmaktadır. Bağışlanmış olan bu hayvan kutsallaştığı için, hiçbir şeyinden yararlanılmadığı gibi; kendisine zarar verilmemesine özen gösterilmekte ve sahibi tarafından bakılıp korunmaktadır. Kanlı olan çeşidinde ise, yine bir ritüelle kutsanan hayvan bir süre özgür bırakılmakta; herhangi bir ürününden, gücünden yararlanılmamakta; kutsallık taşıdığına inanılmakta; sahibi tarafından bakılıp korunmaktadır. Ancak, sahibi tarafından bir dilek adına ıduk durumuna getirildiği için, dileğin gerçekleşmesiyle hayvan kurban edilmektedir.⁸⁶

Asya Hunları ise, ilkbaharda (Mayıs ortalarında) kutsal yerlerde Tanrı' ya kurban sunmuşlardır. Bu âyin için Hunlar' ın yirmi dört boyunun Başbuğları Lungçeng şehrinde toplanıp, Gök Tanrı' ya, atalara, Yer-su ruhlama kurban takdim etmişlerdir. Sonbaharda tekrarlanan âyinden sonra, Kağan' la beraber orman etrafında dolaşmışlardır. Beşinci ayın ikinci yarısında Gök Tanrı' ya ve atalara “ kurt-ata” mağarasının önünde kurban takdim edilmiştir. M.S. III. Yüzyılda meydana çıkan Toba sülalesi devrinde de, ilkbaharın ilk ayında, Doğu' da bulunan tapınakta, Gök Tanrı' ya kurbanlar kesilmiştir. Kurbandan sonra civara kayın ağaçları dikerek, kutlu orman meydana getirilmiştir. Aynı şekilde sonbaharın ilk ayında da, Gök Tanrı' ya kurban âyini yapılmıştır. Dinî âyinler ve kurban törenleri nizamnameye göre icra edilmiştir

⁸³ Bardakoğlu, “ Kurban”*DİA*, s. 434.

⁸⁴ Tümer, Günay-Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara 2002, s. 76-77.

⁸⁵ Günay, Ünver-Güngör, Harun, *Türk Din Tarihi*, Laçın Yayınları 1998, s. 77.

⁸⁶ Erginer, *Kurban*, s. 124.

Bahar bayramlarında en önemli âyin, “ at kurbanı” âyini. Altaylardaki kurganlarda birçok at iskeleti bulunmuştur. En uzun At Kurbanı âyini, üç gün sürmektedir. Türkler, atın yanında, öküz ve koyunlardan da kurban ederlerdi. Türkler bu bayramlarda kurbanın yanı sıra at yarışları yaparlar, şarkılar söylerlerdi.⁸⁷

Bir diğer âyin çeşitleri ise kötü ruhlara karşı veya adak hayvanını başıboş bırakmak, kötü ruhları kovmak ve yağmur yağdırmak amacıyla yapılmaktadır. Başıboş bırakılan hayvana “ Iduk” denilmektedir. Türklerden bir işi, bir dileği olan “ saç” sunar. Saçı, bütün Türk boylarında “ kansız kurban” olarak kabul edilir. Kanlı kurbanlara “ taylga” veya “ haylga” denildiği gibi “ saç” ya da dini terim olarak “ saçlga” , yahut “ çatlga” denir. Saç, her kavmin kendi emeğiyle kazandığı, kıymetli ve mübarek saydığı, nimetlerden biridir. Göçebe kavimlerde süt, kımız, yağ; çiftçi kavimlerde buğday, darı, şarap saç olarak kullanılıyordu.⁸⁸

Geleneksel Türk dininde kurbanın değişik amaçlarla sunulduğu görülmektedir. Tapınma, dua, şükür, ölüm gibi olaylar vesilesiyle düzenlenen kurban merasimleri mevcuttur. Zafer veya barış isteği, ittifaklar tesisi, kuraklık döneminde yağmur yağması için, hastalık vb. hallerde kurban uygulamasına gidildiği anlaşılmaktadır.⁸⁹ Kurban konusu ile ilgili olarak, özellikle atalar kültürünün, başka birçok eski toplumlarda olduğu gibi, Türklerde de insan kurbanına fırsat ve imkân verildiğinden söz edenler olmuştur. İskitlerde ve Hunlarda insan kurbanı usulünün bulunduğu öne sürülmektedir.⁹⁰

Sabiilikte kurbana baktığımız zaman, Sabiîlerde ayrı bir ibadet şekli olmaktan çok ayin yemeklerinin bir parçası olarak kabul edilmiştir. Sabiîler kurban geleneğinin ışık elçisi Hibil Ziva (ya da Manda d Hiia) tarafından emredildiğine ve ilk defa onun tarafından uygulandığına inanır; kurbanda ışık varlıklarının, özellikle Yüce Hayat ve Manda d Hiia’ m isimlerini anarlar.⁹¹

Sabiîler kurban olarak güvercin ve koç sunarlar. Dişi olmasından dolayı koyun kurbanına izin verilmez. Güvercinde cinsiyet farkı gözetilmez. Âyin yemeklerinde genellikle güvercin kurban edilir ve bu törene “ qnasa d ianua” ad verilir. Maqista töreninde kurban edilen güvercin, tören bitiminde kutsal ekmeklerle birlikte kült kulübesi avlusuna gömülür. Sığır ve tavuk gibi diğer hayvanların kurban edilmesi hoş

⁸⁷ Tümer- Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 90.

⁸⁸ Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 89-90.

⁸⁹ Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslâm’ da Kurban*, s. 138.

⁹⁰ Günay-Güngör, *Türk Din Tarihi*, s. 79.

⁹¹ Gündüz, Şinâsi, *Sâbiîler*, Vadi Yay.,Ankara 1995, s. 161.

karşılanmaz.⁹² Sâbiî toplumunda güvercin ve koçun kurban edildiği törenleri vaftiz olmuş rahip veya yardımcısı icra eder, kurban edilen hayvanın kutsiyetine inanıldığından vaftiz olmayanların ona dokunmasına izin verilmezdi. Kurban töreninde beş hususa dikkat edilmektedir. Bunlar şöyledir: kurbanda demir bıçak kullanılması, hayvan boğazlanırken rahibin elinde on beş cm uzunluğunda bir sopa tutması, kurban töreni öncesinde rahibin bıçak ve sopa ile yıkanması, kesim sırasında rahibin yönünü kuzeye çevirmesi, rahibin kesim sonrası elindeki sopayı nehre atması.⁹³ Ayin yemeklerinde kurban edilen hayvanlar genellikle kendisi için ayin yemeği düzenlenen kişiyi temsil eder. Bu hayvanın ölümü ilgili kişinin ölümünü, hayvanın cesedi ise ilgili kişinin ölü bedenini sembolize eder.⁹⁴

⁹²Gündüz, Şinâsi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara 1998, s. 326.

⁹³ Tümer- Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 140.

⁹⁴Gündüz, *Sâbiîler*, s. 162.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLAM’ DA KURBAN

3.1. Kurbanın Tanımı ve Önemi

Allah’ a yaklaşma amacını taşıyan her Müslüman, çeşitli vesilelerle bu amacını gerçekleştirmeye çalışır. Bu vesilelerden birisi de kurbandır. “ Karube” fiilinden masdar olup, sözlükte “ yaklaşmak, Allah’ a yakınlık sağlamaya vesile olan şey”⁹⁵ anlamına gelen kurban, dini bir terim olarak, “ ibadet maksadıyla belirli bir vakitte belirli şartları taşıyan hayvanı usulünce boğazlamak, ya da bu şekilde boğazlanan hayvan”⁹⁶ demektir. Arapçada bu şekilde kesilen hayvana udhiyye denilir. Bir başka tanımda; kurban, kişiyi Allah’ a yaklaştıran her şeydir.⁹⁷ İslam örfünde udhiyye: “ deve, sığır ve davardan ibaret olan hususi bir hayvanı Allah’ a yakınlık niyetiyle bayram gününde kesmek” demektir. Genel anlamda, Allah’ a manen yaklaşıma vesilesi olan her şeye de kurban adı verilmiş; ayrıca “ nesike veya sadaka cinsinden kendisi ile Allah’ a yaklaşılacak şeyin ismi” olarak da tanımlanmıştır.⁹⁸ Bu kelimenin Arapça’ ya,İbranice “ Gorban” dan, Âramca vasatıyla geçmiş olabileceği ileri sürülmüştür. Araplar daha çok, sığır, koyun vb. hayvanlar için “ zebh” , deve için de “ nahr” kelimelerini kullanmışlar; hayvanları genellikle kuşluk vakti kestikleri için de “ dahiye” , “ udhiyye” gibi kelimeleri tercih etmişlerdir.⁹⁹

İslamî kaynaklarda ilk kurbanın Hz. Adem’ in ğulları Hâbil ile Kâbil’ in kurbanları olduğu geçmektedir. Bilindiği üzere Hâbil ile Kâbil’ in Allah’ a sundukları kurbanlardan, Hâbil’ in kurban kabul görmüştür. Bu olaya Kur’ an’ da şöyle değinilmektedir;

“ (Ey Muhammed!) Onlara, Âdem’ in ikiğünün haberini gerçek olarak oku. Hani ikisi de birer kurban sunmuşlardı da, birinden kabul edilmiş, ötekinden kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen, “ Andolsun seni mutlaka öldürecekim” demişti. Öteki, “ Allah, ancak kendisine karşı gelmekten sakınanlardan kabul eder” demişti. “ Andolsun! Sen beni öldürmek için elini bana uzatsan da ben seni öldürmek için sana

⁹⁵İbn Manzûr, *Lisânü’ l-Arab*I, 662.

⁹⁶Paçacı, İbrahim,*Dini Kavramlar Sözlüğü*, D.İ.B. Yayınları, Ankara 2006, s. 338.

⁹⁷ Firuzâbâdî, Ebû’ t-Tahir Mecdüddîn Muhammed b. Yâkub b. Muhammed (817/1415), *Besâiru Zevi’ t-Temyîz fî Letâifi’ l-Kitâbi’ l-Azîz*-Mektebetü’ İlmiyye, Beyrut trs., IV, 253.

⁹⁸ Dugeym, Semih,*Mevsuâtü Mustalahâti Fahreddin Râzî*, Mektebet-i Lübnan, Lübnan 2001, s. 571.

⁹⁹ Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslâm’ da Kurban*s. 309.

elimini uzatacak değilim. Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah' tan korkam.” “ Ben istiyorum ki, sen benim günahımı da, kendi günahını da yüklenip cehennemliklerden olasın. İşte bu zalimlerin cezasıdır.” Derken nefsi onu kârşını öldürmeye itti de (nefsine uyararak) onu öldürdü ve böylece ziyan edenlerden oldu.”¹⁰⁰

İslamî kaynaklardaki bir diğer kurban örneğinin Hz. İbrahim' in, ğlu Hz. İsmail' i kurban etmek istemesi üzerine Allah' ın kendisine göndermiş olduğu kurbanlık koç olduğunu görmekteyiz. Kur' an' da bu olay şöyle değinilmektedir;

“ Nihayet her ikisi de (Allah' ın emrine) boyun eğip, İbrahim de onu (boğazlamak için) yüz üstü yere yatırınca ona, şöyle seslendik: “ Ey İbrahim! Gördüğün rüyanın hükmünü yerine getirdin. Şüphesiz biz iyilik yapanları böyle mükâfatlandırırız. Şüphesiz bu apaçık bir imtihandır. Biz, (İbrahim' e) büyük bir kurbanlık vererek onu (İsmail' i) kurtardık.”¹⁰¹ Hz. İbrahim' in ğlu Hz. İsmail' i niçin kurban etmek istediği konusunda, İslamî kaynaklar bir noktada birleşmektedirler. Allah, Hz. İbrahim' i imtihan etmek için, O' ndan ıbu kurban etmesini, Allah sevgisi ile evlat sevgisi arasında bir tercih yapmasını istemiş, İbrahim de Allah sevgisini evlat sevgisine tercih etmiştir. Ancak olaya başka açılardan da bakmak gerekiyor. Kurban ile emrolunduğu zaman en az seksen yaşlarında olan Hz. İbrahim, o sırada peygamberlik görevine de başlamış olmalıdır. Hak dinlerin hepsinde can ve mal güvenliği mevcuttur. Buna göre, suçsuz bir kimsenin, ibadet maksadı ile bile olsa kesilmesinin caiz olmadığını, bir peygamber şüphesiz bilmeliydi. Allah' ın bunu emretmesi acaba “ can ve mal emniyeti” ilkesine aykırı değil miydi? Sorusu akla gelebilir. Buna şöyle cevap verilebilir; Allah' ın verdiği o emir, gerçek bir emir değildi. O, sadece Hz. İbrahim' itecrübe için bu emri vermişti. Hem O' nu imtihan etmiş, hem de bu vesile ile insan kurbanının doğru olmadığını bildirmiştir. Çünkü o sıralar hem Arabistan' da, hem Filistin' de ve hem de Mısır' da ilk doğan çocukların kurban edilmesi oldukça yaygındı.¹⁰²

İbadetlerde bir zâhirî bir de bâtinî yön vardır. İbadetin filli kısmında yapılacak olanlar önceden belirlenmiş olduğundan buna herkes riayet eder. İbadetin özü de diyebileceğimiz manevi yönü ise, Allah ile kul arasında kalır, dışa yansımaz.¹⁰³

Kurbanın manevi yönü Kur' an' ı şöyle dile getirilmektedir: “*Onların etleri ve kanları asla Allah' a ulaşmaz. Fakat ona sizin takvanız (Allah' a karşı gelmekten*

¹⁰⁰ Mâide, 5/27-30.

¹⁰¹ Saffât, 37/103-107.

¹⁰² Kuzgun, Şaban, *Hz. İbrahim ve Haniflik*, Seda Yay., Ankara 1985, s. 168-169.

¹⁰³ Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslâm' da Kurban* s. 311- 312.

sakınmanız) ulaşır” ¹⁰⁴ Bu ayetten de anladığımız gibi ibadetlerde ihlas ön plandadır. Kişinin yaptığı ibadeti kimin için yaptığını iyi bilmesi ve onu Allah rızasının dışındaki herhangi bir rızaya hasretmemesi gerekir. Peygamber efendimiz de bunu; “ Ameller niyetlere göredir, herkese niyet ettiği şey vardır”¹⁰⁵ şeklinde açıklamış, kalpteki takvaya dikkat çekmiş ve amellerin gösteriştan uzak olmasını istemiştir. İbadetlerde fert ve toplum yararıyla açıklanabilir unsurlarla taabbüdî nitelik taşıyan ve Allah’ a bağıllığı temsil eden simgesel davranışlar çok defa bir arada bulunur. Ancak mâlî bir ibadet olan kurbanda taabbüdî yönler de bulunmakla birlikte fert ve toplum yararı daha ön plandadır. Kurbanı, hayvanın eti veya derisi için kesiminden (zebh, tezkiye) ayıran temel fark, onun Allah’ın rızâsını kazanma ve isteğine boyun eğme gayesiyle kesilmiş olmasıdır. İbadetin özünü teşkil eden bu gaye ancak Allah’ın bildirdiği şekil şartlarına uyulduğunda gerçekleşmiş olur. Bu yönüyle kurban ibadetinin özü ve biçimselliği dinî bildirime dayanır. Kesilen kurbanın etinin yenmesi, derisi ve diğer parçalarından azami ölçüde yararlanılması ibadetin özüyle alâkalı bir gereklilik olmayıp ikinci derecede yararlar, ibadetin dünyevî boyutu ve anlamı olarak görülebilir. Klasik doktrinde kurban ibadetinin rûknünün kan akıtma olarak belirlenmesi de mücerret bir itlaf ameliyesi değil, bu ibadette derunî bir hal olan kulluk bilinç ve iradesini temsil eden ve yükümlülüğün en alt sınırında bulunan objektif bir işlemin kriter olarak seçilmesi anlamını taşır.¹⁰⁶

İnsanlardan beklenen ibadetin ruhuna uygun hareket etmektir. Kurban ibadeti de böyledir. Kurban denilince dışa yansıyan yönü itibariyle, ayakları bağı vaziyette kıbleye doğru yatırılmış bir hayvan ve elindeki bıçağı ile onu kesmeye hazır bir mü’ min akla gelirse de; manevi yönüyle kurban denilince, kulun Allah’ a olan bağıllığı, takvası ve Hz. İbrahim gibi gerekirse Allah yolunda evladını bile seve seve kurban edebileceği; İsmail (as) gibi gerekirse Allah yolunda canını dahi feda edebileceği¹⁰⁷ akla gelmelidir. İşte gerçek kulluk budur. Bunun adı takvadır. Bütün ibadetlerde olduğu gibi kurbanda da esas olan takva, hem ibadetlerin kabulünün hem de “ Allah katında en üstün olmanın” ölçüsüdür.¹⁰⁸

Kişî kurban kesmekle Allah’ın emrine boyun eğmiş ve kulluk bilincini koruduğunu canlı bir biçimde ortaya koymuş olur. Bunu yaparken de malını Allah için

¹⁰⁴ Hac, 22/37.

¹⁰⁵ Buhârî, Bed’ ül-Vahy, 1.

¹⁰⁶ Bardakoğlu, “ Kurban” *DİA*, s. 434.

¹⁰⁷ Bkz. Saffat, 37/ 102- 105

¹⁰⁸ Hucurât 49/13; Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslâm’ da Kurban*s. 311-312.

telef etmesi değil en yakınlarından başlayarak insanlara yararlı olacak tarzda gerçekleştirmesi istenmiştir. Kurban Allah’ a verdiği nimetlerden dolayı şükür anlamı da taşır. Müminler her kurban kesiminde, Hz. İbrahim ile oğlu İsmail’ in Cenâbı Hakk’ın buyruğuna mutlak itaat konusunda verdikleri, Kur’ an’ da da özetle aktarılan¹⁰⁹ başarılı sınavın hatırasını tazelemiş ve kendilerinin de benzeri bir itaate hazır olduklarını simgesel davranışla göstermiş olmaktadır.¹¹⁰

3.2. Kurbanın Dinî Hükümü

Özellikle ülkemizde kurban bayramı günleri yaklaştığı zaman tartışılmaya başlanılan bir konu olan kurban ibadeti, hükmü açısından ulema arasında ihtilafa neden olmuştur. Tezimizde bu konuyu etraflıca işlemeye çalışacağız. Klasik fıkıh kaynaklarında hakim olan görüşe göre, kurban, meşruiyetini Kur’ an, sünnet ve icmadan almaktadır.¹¹¹ Kurbanın Kur’ an’ da yer alması veya her iki kaynakta da yer aldığını savunanlar bu ibadetin meşruiyetine vurgu yaparlar. Bu ibadetin, hükmü ne olursa olsun, İslam ibadetler sisteminde var olduğu üzerinde icma edilmiş¹¹² ve bu hususta herhangi bir ihtilafın bulunmadığına dikkat çekilmiştir.¹¹³

Kurbanın dinin ahkâmından olduğu kabul edilmiş ve hadis kitaplarında bu konuya özel bablar açılmıştır. Örneğin; Buhârî (810-869)’ nin el-Câmiu’ s-Sahîh’ inde “*Bâbu sünnetu’ l-Udhiyye / Udhiyye sünneti*”¹¹⁴, Ebû Dâvûd (817-888)’ un es-Sünen’ inde “*Bâbu mâ câe fî icâbi’ l-edâhî / Udhiyyenin vâcip olduğuna dair gelen rivayetler*”¹¹⁵, Tirmizî (824-893)’ nin es-Sünen’ inde “*Bâbu’ d-Delîli alâ enne’ l-udhiyyete sunnetun/ Udhiyyenin sünnet olduğunun delilleri*”¹¹⁶, diğer bir hadis eseri olan İbn Mâce (824-886)’ nin es-Sünen’ inde “*Bâbu’ l-edâhî vâcibetun hiye em lâ / Udhiyyevâcipmidir değil midir?*”¹¹⁷ gibi başlıklar altındayken aldığını görmekteyiz. Temel

¹⁰⁹ Saffat, 37/ 102-107.

¹¹⁰ Bardakoğlu, “Kurban” *DİA*, c. 26, s. 434.

¹¹¹ İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed, (620/1223), *el-Muğnî*, Dâru Âlemi’ l-Kütüb, Riyâd 1997, XIII, 360.

¹¹² Buhârî, Şeyh Mansur b. Yunus b. Selahiddin el-Hanbeli, (1051/1641), *Keşşâfu’ l-Kıta’*, Dâru Âlemi’ l-Kütüb, Riyad 2003, IV, 1238.

¹¹³ Şevkânî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlanî, (1250/1834), *es-Seylû’ l-Cerrâru’ l-Müteddaffika alâ Hadâiki’ l-Ezhâq*, Dâru’ l-Kütübî’ l-İlmiyye, Beyrut 1988, IV, 69.

¹¹⁴ Buhârî, “Edâhî”, 1.

¹¹⁵ Ebû Dâvûd, “Dahâya”, 1.

¹¹⁶ Tirmizî, “Edâhî”, 11.

¹¹⁷ İbn Mâce, “Edâhî”, 2.

hadis kitaplarında bu tür başlıkların yer alması, bu konunun ilk dönemlerde de tartışıldığını göstermektedir. Kurbanın hükmü konusunda farz, vacip vesünnet-i müekked görüşleri mevcuttur. Kurbanın hükmü konusunda özellikle son zamanlarda yapılan ilmi çalışmalarda *farz* diyenler olduğu gibi, cumhur ulema *sünnet-i müekked* derken Hanefî ulemanın bir kısmı *vacib* demektir. Kur’ an’ a bağımız zaman, hedy kurbanı ile ilgili ayetlerin yanı sıra, Allah’ın rızasına bağlılığın bir ifadesi ve şükür göstergesi olarak kurbandan bahseden ayetlerin olduğunu görmekteyiz.¹¹⁸ Fakat klasik fıkıh kitapları incelendiğinde, kurban ibadetinin hükmü ile ilgili dayanakların sünnet merkezli olduğu görülür.

Birçok klasik eser, Kur’ an’ da, hacda kesilen kurbanında direk olarak temas eden herhangi bir delilin olmadığını söyler. Bazı eserlerde ise, kevser suresinin 2. ayetinden başka ayetlerin de udhiyye kurbanına işaret ettiği ifade edilir. Udhiyye kurbanının meşruiyetinin Kur’ an olduğunu savunan kaynaklar, “ *Kurbanlık büyük baş hayvanları da sizin için Allah’ın dininin nişanelerinden kıldık* ”.¹¹⁹ ayetini delil alırlar.¹²⁰ Kurbanın Kur’ an temelli olduğu, Hz. İbrahim’ in ğluna bedel olarak kestiği kurban örneğiyle de desteklenmektedir. Buna delil olarak, “ *Biz, (İbrahim’ e) büyük bir kurbanlık vererek onu (İsmail’ i) kurtardık* ”.¹²¹ ayeti gösterilir ve bu ayet esas alınarak kurban ibadetinin Hz. İbrahim’ den itibaren başladığı ifade edilir.¹²² Bu bağlamda bir çok alimin kurban ibadetine delil olarak gösterdiği Kevser suresinin 2. ayetinde geçen “ *nahr* ” kelimesinin anlamüzerinde ulema ihtilaf etmiştir. Kur’ an açısından durum bu iken, ihtilafın diğer yönü Hz. Peygamber’ in fiili ve kavli sünnetinde gerçekleşmektedir. Kurbanın hükmü konusunda farklı görüşlere sahip olan alimler, kendi görüşlerini çeşitli delillerle desteklemektedirler. Bu görüşlerin delillerini maddeler halinde verdikten sonra deliller ile ilgili değerlendirme bölümüne geçeceğiz.

¹¹⁸ Saffât, 37/102- 111, Hac, 22/ 36, Kevser, 108/ 1- 2.

¹¹⁹ Hac, 22/36.

¹²⁰ Bkz. Mâverdî, Ebü’ l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb, (450/1058), *el-Hâvi’ l-Kebîr* Dâru’ l-Kütübi’ l-İlmiyye, Beyrut 1994, XV, 67; Şirbînî, Şemseddîn Hafîb Muhammed b. Ahmed Kahirî Şafiî, (977/1570), *Muğni’ l-Muhtâc* Dâru’ l-Ma’ rife, Beyrut 1990V, 376.

¹²¹ Saffât, 37/107.

¹²² İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed (el-Ced), (520/1126), *el-Mukaddimât el-Mümehhedât*, Dâru’ l-Ğarbi’ l-İslâmî, Riyad 1988, I, 431.

3.2.1. Kurbanın Farz/Farz-ı Kifaye Olduğu Görüşünün Delilleri

- a) Kur’ an’ da kurban ile ilgili birçok ayet vardır. Bu ayetleri sadece hedy kurbanı ile ilgili değerlendirmemek gerekir. Bu ayetleri udhiyye kurbanı bağlamında da değerlendirmeliyiz.
- b) “Kurbanlık büyük baş hayvanları da sizin için Allah’ın dininin nişanelerinden kıldık.”¹²³
- c) “ Her ümmet için, Allah’ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanlar üzerine ismini anırlar diye kurban kesmeyi meşru kıldık.”¹²⁴
- d) Namaz, oruç, zekât gibi ibadetler ile ilgili hükümlerin tek bir delile dayandırılmayacağı bu bağlamda kurbanın da değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

3.2.2. Kurbanın Vâcip Olduğu Görüşünün Delilleri

a. Kur’ an’ dan Delil

Müctehidlerin anlamında ihtilaf ettikleri “ nahr” kelimesinin geçtiği “O halde, Rabbin için namaz kıl, kurban kes”¹²⁵ ayeti.

b. Sünnetten Deliller

عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ، قَالَ: قَالَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ : يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا هَذِهِ الْأَضَاجِيُّ؟، قَالَ: ” سُنَّةُ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ ”

1. Ashâb: ey Allah’ın Rasûlü bu kurban kesme nedir, diye sordular. O’ da “ *babanz İbrahim’ in (as) sünnetidir*¹²⁶ buyurdu.

عَنْ غَامِرِ أَبِي رَمْلَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سُلَيْمٍ، قَالَ: وَنَحْنُ وَقُوفٌ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ بِعَرَفَاتٍ قَالَ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ عَلَى كُلِّ أَهْلِ بَيْتٍ فِي كُلِّ عَامٍ أُضْحِيَّةً

2. “ Ey insanlar! Her sene ev halkına kurban kesmek gerekir”¹²⁷ hadisi.

¹²³ Hac, 22/ 36.

¹²⁴ Hac, 22/ 34.

¹²⁵ Kevser, 108/2.

¹²⁶ İbn Mâce, “ Edâhî” , 3.

¹²⁷ Ebû Dâvûd, “ Edâhî” , 1 İbn Mâce, “ Edâhî” , 2.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: ” مَنْ كَانَ لَهُ سَعَةٌ وَلَمْ يُضَحِّ، فَلَا يَقْرَبَنَّ مُصَلَّانَا ”

3. Yine Hz. Peygamber’ in “ *Maddi durumu kurban kesmeye elverişli olduğu halde kurban kesmeyen, sakın namazgâhımıza yaklaşmasın* ”¹²⁸ hadisi.

عَنْ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ، قَالَ: خَطَبَنَا رَسُولُ اللَّهِ فِي يَوْمٍ نَحْرٍ، فَقَالَ: ” لَا يَذْبَحَنَّ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُصَلِّيَ ”، قَالَ: فَقَامَ خَالِي، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَذَا يَوْمٌ اللَّحْمُ فِيهِ مَكْرُوهٌ، وَإِنِّي عَجَلْتُ نُسْكَي لِأُطْعِمَ أَهْلِي، وَأَهْلَ دَارِي، أَوْ جِيرَانِي، قَالَ: ” فَأَعِدْ ذَبْحًا آخَرَ ”

4. “ *Kim bayram namazından önce kurban keserse, onun yerine bir kurban kessin; kurbanını kesmeyen de Allah adına kesiversin* ”¹²⁹ hadisi.

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مَنِيعٍ، وَهَنَادٌ، قَالَا: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ حَجَّاجِ بْنِ أَرْطَاةَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: ” أَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ بِالْمَدِينَةِ عَشْرَ سِنِينَ يُضَحِّي

5. İbn Ömer’ in (r.a.): “ *Allah Rasûlü (sav) Medine’ de onı ikamet etti. Bu süre içinde sürekli kurban kesti* ” sözü.¹³⁰

c. Akli Delil

Kurban, vakti kendisine izafet yapılan bir ibadettir. Vacib görüşünü savunan alimler “ yevmü’ l-edhâ ” tamlamasla kesim gününün kurbanı izafe edilmesini, bu ibadetin vacip oluşuna yorumlamışlardır. Kurbanın günü anlamında kurban bayramı denmektedir. Kurban mutlaka o günlerde kesilecek olmasaydı, o günlerin kurbanı izafe edilmesi doğru olmazdı. O günlerde kesilmesinin mecburiyeti ise ancak vâcip kavramıyla izah edilebilir.¹³¹

¹²⁸ İbn Mâce, “ Edâhî ” , 2.

¹²⁹ Tirmîzî, “ Edâhî ” , 11, Nesâî, “ Dahâyâ ” , 4, 17.

¹³⁰ Tirmîzî, “ Edâhî ” , 11.

¹³¹ Merğînânî, Ebü’ l-Hasan Burhaneddîn Ali b. Ebî Bekr, (593/1197), *el-Hidâye*, h.1326, y.y., IV, 55; Mevsilî, Ebü’ l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmud b. Mevdûd, (683/1284), *el-İhtiyâr*, Pamuk Yayınları, trs., s. 722.

3.2.3. Kurbanın Sünnet Olduğu Görüşünün Delilleri

a. Kur’ an’ dan Delil

Bu görüş sahiplerine göre Kur’ an’ da bu konuda ık bir emir bulunmamaktadır.

b. Sünnetten Deliller

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ قَالَ: ” إِذَا دَخَلَ الْعَشْرُ وَأَرَادَ أَحَدُكُمْ أَنْ يُصَجِّيَ، فَلَا يَمَسَّ مِنْ شَعْرِهِ وَلَا بَشَرِهِ شَيْئًا ”

1. Hz. Peygamber’ e nispet edilen, “Zilhicce ay girer ve içinizden birisi kurban kesmek isterse, saçından ve bedeninden herhangi bir şey koparmasın”¹³² hadisi.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: ” ثَلَاثٌ هُنَّ عَلَى فَرَايِضٍ وَلَكُمْ تَطَوُّعٌ: النَّحْرُ، وَالْوَتْرُ، وَرَكَعَتَا الضُّحَى ”

2. Hz. Peygamber’ in, kurban kesmenin kendisi için farz, ümmeti için ise sünnet olduğunu açıkça beyan etmiş olması.¹³³
3. Hz. Peygamber’ denİslam’ı bizzat duyarak, görerek ve yaşayarak öğrenen ashab-ı kiram arasında kurban kesmenin vâcip olduğu görüşünde olanların bulunduğu dair sahih herhangi bir rivayetin olmaması.¹³⁴

c. Aklî Deliller:

1. Kurban kesmek vâcip olsaydı, mûkîm ile yolcu arasında kurban kesme mükellefiyeti bakımından bir farkın bulunmaması gerekirdi.

Kurban kesmeyi vâcip olarak kabul ettiğimiz takdirde, Cuma namazında ve diğer farzlarda olduğu gibi yerine getirilemediği takdirde, onun yerini bedel olarak tutabilecek başka bir şeyin alması gerekirdi.

¹³² İbn Mâce, “ Edâhî ” , 11; Müslim, “ Edâhî ” , 39- 42, Ebû Dâvûd, “ Dahâyâ ” , 3.

¹³³ Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, (458/1066), *es-Sünenü’ l-Kübrâ*, Dâru’ l-Kütübü’ l-İlmiyye, Beyrut 2003, IX, 264.

¹³⁴ İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd Zahirî, (456/1064), *el-Muhallâ*, İdaretu’ t-Tıbaati’ l-Müneyriye, h.1352, VII, 358.

3.2.4. Kurbanın Hükümü İle İlgili Görüş ve Delillerin Değerlendirilmesi

3.2.4.1. Kurbanın Farz/Farz-ı Kifâye Olduğu Görüşü ve Delillerin Değerlendirilmesi

Şimdiye kadar kurban ibadetinin hükmüyle alakalı verdiğimiz deliller bağlamında klasik fıkıh kaynaklarında kurban ibadetinin hükmünün Hanefî ulemanın çoğunluğuna göre vâcip, cumhur ulemaya göre ise müekked sünnet olduğunu gördük. Son zamanlarda yapılan ilmi ve akademik çalışmalarda kurban ibadetinin farz olduğu ile ilgili bir görüşün de dillendirildiğini görmekteyiz.¹³⁵ Bu görüş sahipleri, kurbanın farz olduğunu Kur’ an’ a dayandırmaktadırlar. Klasik fıkıh kaynaklarında kurban ibadetinin hükmünün vâcip veya sünnet olarak ifade edilmesinin, bu ibadetin Kur’ an eksenli düşünülmediğinden kaynaklandığı belirtilmektedir. Genellikle Hanefî ulemanın sadece Kevser suresinin 2. ayetiyle yetindikleri, cumhur ulemanın ise Kur’ an’ dan hiç delil getirmedikleri görülmektedir. Kurban ibadetinin farz olduğunu savunan görüş sahipleri, Kur’ an’ da kurban ibadetiyle ilgili bir çok delilin bulunduğunu söylemişlerdir. Bu bağlamda sadece Kevser suresindeki ilgili ayet değil, Hac suresinin 28-38 ayetlerinin de *udhiyye* kurbanıyla ilgili olduğu ifade edilmiştir.

Kurbanın farz olduğu ile ilgili görüşün delillerine baktığımız zaman genellikle Kur’ an merkezli görüşlerin olduğunu görmekteyiz. Bu görüşlere göre, Hac suresinde kurban ile ilgili geçen ayetlerin sadece hedy kurbanı ile ilgili olduğu düşünülmemeli, bu ayetler *udhiyye* kurbanı çerçevesinde de düşünülmelidir. Bu ayetlerin bu bağlamda değerlendirilmesi gerektiğini söyleyen görüş sahipleri, özellikle Hac suresinin 36. ayetini delil alırlar.¹³⁶ Söz konusu ayet şöyledir: “*Kurbanlık büyük baş hayvanları da sizin için Allah’ın dininin nişanelerinden kıldık.*”¹³⁷

Kurbanın vâcip veya sünnet olduğunu savunan görüşe göre Hac suresinde geçen kurban ile ilgili ayetler, hacda kesilmesi gereken *hedy* kurbanıyla ilgilidir. Farz olduğunu savunan görüşe göre ise bu ayetler genelde kurban ibadetiyle alakalıdır. Bu konu ile alakalı yapılan bir doktora tezinde şu fikirlere yer verilmiştir; “Fıkıh kaynaklarında *Udhiyye* için Kevser Suresiyle yetinilip Hac Suresi’ nin 22/28-38. ayetlerinde anlatılan kurbanların *Udhiyye*yle ilgisinin kurulmaması bu ibadeti Kur’ an

¹³⁵ Öztürk, Mustafa, “Dini Bir Şiar Olarak Kurban” ,*Nida Dergisi*, 2012, Sayı 150, s.25; Narin, İsmail, “Kur’ an Ve Sünnet Açısından Kurban” ,*Doktora Tezi*, s.150, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009.

¹³⁶ Mâverîdî, *el-Hâvi’ l-Kebîr* XV, 67; Şirbînî, *Muğni’ l-muhtâc* VI, 126.

¹³⁷ Hac, 22/36.

merkezli olmaktan çıkarmıştır. Udhiyye Hac Suresinin ilgili ayetlerinde hem usul hem fûru hükümleri açısından detaylandırılmıştır. Udhiyye konulu hadisler ise bu ayetlerin beyanı ve tefsiri konumunda değerlendirilmelidir.”¹³⁸

Yine bunun yanında namaz, oruç, zekât gibi ibadetler ile ilgili hükümlerin tek bir delile dayandırılmayacağı bu bağlamda kurbanın da değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Konu ile alakalı bir makalede;

“ [...]bize göre kurbanın dini hükmü ne Hanefî fıkıh terminolojisindeki anlamıyla vâcip ne de müekked sünnettir. Bu konudaki hüküm farzdır. Ancak hemen belirtelim ki bu iddialı hükmümüz Kur’ an ve hadislerdeki bir lafzın mantukuna değil, kurbanla ilgili bir çok ayetin yanı sıra Hz. Peygamber’ in kavli ve fiilî sünnetindeki genel mana ve mefhuma dayanmaktadır. Çünkü Ebû İshâk eş-Şâtıbî’ nin (790/1388) de isabetle kaydettiği gibi namaz, oruç, hac, zekat gibi konularla ilgili bir dini hüküm, bir tek delile dayandırılmaz. Sözelimi namazın farziyetiyle ilgili hüküm, salt Kur’ an’ daki “ namazla kılınız” (akîmû’ s-salât) emrinden çıkarılmaz. Bilakis bu hüküm söz konusu emrin yanı sıra namaz kılanların övüldüğü, kılmayanların yerildiği, namazın öneminin ve manevi semeresinin zikredildiği diğer bütün ayet ve hadislerdeki mana ve mefhumdan bir türev olarak ortaya çıkar. Şâtıbî (790/1388), cüz’ ilerden küllîlere ulaşmayı ifade eden bu istikrâ yöntemini, el-İ’ tisâm adlı eserinde şöyle bir benzetmeyle de açıklamıştır: “Şeriat, bütün uzuvları tam ve yerli yerinde bir insan gibidir. Şöyle ki el, ayak, baş ve dil gibi uzuvlar insana özgü fonksiyonları tek başına yerine getiremez ve insan ancak bütün uzuvlarıyla birlikte insan diye anılır. Tıpkı bunun gibi şeriat da, tek tek hükümlerle şeriat vasfı kazanmaz. Bu sebeple, gerçek manada şer’ î bir hüküm çıkarmak söz konusu olduğunda bu hükmün tek bir delilden değil, şeriatın bütününden istinbat edilmesi gerekir.”¹³⁹

Bu görüş sahiplerinin kullandığı başka bir delil de Hac suresinin 34. ayetidir. Söz konusu ayet şöyledir: “ *Her ümmet için, Allah’ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanlar üzerine ismini ansınlar diye kurban kesmeyi meşru kıldık.*”¹⁴⁰ Bu ayetin genel olarak kurbandan bahsettiği söylenmiş, ayetin hedy kurbanıyla alakalı olduğunu savunan görüşe karşılık da şu ifadelere yer verilmiştir: “ bu ayetten birkaç ayet sonra savaşla ilgili ilk izni veren ayete geçilmiştir. Savaş ayetinin “ Hac” ismini taşıyan bir surede yer alması, nasıl ki buradaki savaşın farklı izah edilmesini gerektirmemişse,

¹³⁸Narin, “ Kur’ an ve Sünnet Açısından Kurban” , s. 150.

¹³⁹ Öztürk, “ Dini Bir Şiar Olarak Kurban” , s. 25.

¹⁴⁰Hac, 22/34.

kurbanla ilgili ayetin bu surede yer alması, bu ayette anlatılan kurbanın da hac kurbanı olmasını gerektirmez.¹⁴¹

Bütün bu delillerin dışında kurbanla ilgili Kur’ an’ da geçen ve bu ibadeti öven bütün ayetler delil olarak alınmıştır.¹⁴² Bu görüşe göre bütün bu deliller bir arada mütalaa edildiğinde çıkan sonuç kurbanın hükmü farzdan başka bir şey olmamalıdır. Yine bu delillerin yanında Ebû Hanife’ nin de “ Udhiyye kurbanfarzdır” şeklinde bir görüşünün olduğu,¹⁴³ bazı kaynaklarda kurbanla ilgili olarak, “ dininşearinden olduğu hususunda hiç ihtilaf yoktur” , “ farz-kifâyedir” , “ terkine ruhsat tanımayan sünnettir” gibi nitelendirmelerin zikredildiği,¹⁴⁴ Elmalılı Hamdi Yazır(1361/1942)’ın ise kurbanın farza yakın veya aşağı yukarı farz (şibhi farz) olduğu ile ilgili görüşünün olduğu da dile getirilmiştir.¹⁴⁵

3.2.4.2. Kurbanın Vâcip Olduğu Görüşü

Yükümlülük şartlarını taşıyan kimselerin kurban kesmeleri İbrahim en-Nehaî, (96/714) Rabîa, (136/753) Ebû Hanife, (150/767) Evzâî, (157/773) Züfer, (158/775) Leys b. Sa’ d, (175/741) Muhammed b. Hasan Şeybânî, (189/805) Hasan b. Ziyad, (204/819) bir rivayette Hanefî müçtehidlerden Ebû Yûsuf (182/798) ve Mâlikî fakihlerden İbn Habîb’ e (238/853) göre vâciptir.¹⁴⁶ Bir görüşte ise, İmam Mâlik’ in kurbanın hükmü için vâcip dediği, Ahmed b. Hanbel (241/855)’ in de vâcip dediği ve kudreti varken terkinin mekruh olduğunu söylediği ifade edilir.¹⁴⁷ Hanefî imamlarından farklı görüşler nakledilmekle beraber fetvaya esas alınan, kurbanın vâcip olduğudur. Fakat buradaki vâcip oluşu amelî anlamda olup itikâdî değildir. Çünkü kurban konusundaki nasların delaleti mezhepler arasında tartışmalıdır. Hükmün delaleti de

¹⁴¹ Yaman, Ahmet, “ Güncel Dînî Meseleler İstişare Toplantısı/İstanbul 2002”, DİB. Yayınları, Ankara 2004, s.653.

¹⁴² Bkz. Hac, 28-38.

¹⁴³ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 355.

¹⁴⁴ İbn Hacer el-Askalânî, Ebû’ l-Fazl Şehâbeddîn Ahmed, (852/1449), *Fethul Bârî*, Dâr-ı Tîbe, Riyâd 2006, X, 6.

¹⁴⁵ Öztürk, “ Dini Bir Şiar Olarak Kurban” , s. 25-26.

¹⁴⁶ Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 55; Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddîn Ebû Bekr b. Mes’ ûd b. Ahmed el-Hanefî, (587/1191), *el-Bedâiu’ s-sanâî* Dâru’ l-Kütübü’ l-Arabiyye, Beyrut 1974, V, 62; Aynî, Ebû Muhammed Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Hanefî, (855/1451), *el-Binâye fî Şerhi’ l-Hidâye*, Dâru’ l-Fikr, Beyrut 1990, XI, 3-4; Mâverî, *el-Hâvi’ l-Kebîr* XV, 71; Çalış, Halit, “ Kurbanın Dini Hükmü ve Fert ya da Aile Adına Kesilmesi Tartışmaları” , *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı:3, 2004, s. 212-213.

¹⁴⁷ Mâverî, *el-Hâvi’ l-Kebîr* XV, 71; İbn Hacer, *Fethu’ l-Bârî* X, 3; Hısnî, Ebû Bekir Takiyuddîn b. Muhammed b. Abdu’ l-Mü’ min, (829/1426), *Kifâyetu’ l-Ahyâr fî Halli Gâyeti’ l-İhtisâr*, Dâru’ l-Kütübî’ l-İlmiyye, Beyrut 2001, s. 695.

zannî bir delille sabit olmuştur. Kurbanın aslını inkar etmedikçe hükmüyle ilgili ihtilaflar inanç alanına konu olmaz. Farz, delaleti kat' î olan naslara ait hüküm olup amelin yanında ayrıca imanın da konusudur. Vâcip ise farzdan farklı olarak sadece amelin konusudur.¹⁴⁸

3.2.4.2.1. Vücûb Görüşü İle İlgili Delillerin Değerlendirilmesi

3.2.4.2.1.1. İlgili Ayetin Değerlendirilmesi

Yukarıda kurbanın hükmü ile alakalı delilleri belirttik. Bu başlığımızda da özellikle ulema arasında ihtilaf konusu olan delillerle ilgili İslam alimlerinin görüşlerine yer vermeye çalışacağız. Tartışmanın yoğunlaştığı Kevser suresinde geçen “نَحْر” nahr” kelimesi üzerinde durmak istiyoruz. Öncelikle bu kelimenin geçtiği ayeti delil olarak kullanan alimlerin özet olarak görüşlerine bakacak olursak; Serahsî (490/1096) bu ayette geçen “ nahr” kelimesinin kurban kesme manasına geldiğini, bunun bir emir olduğunu, emrinde vücûb gerektirdiğini belirtmiştir.¹⁴⁹ Kâsânî (587/1191) ise eserinde bu ayetin “ bayram namazını kıl, ardından kurban kes” , yahut “ sabah namazını cemaatle kıl, sonra da Mina’ da kurban kes” anlamına geldiğini dile getirmiştir. Ayette namaz kılma ve kurban kesme emredilmiştir. Mutlak emir vücûb gerektirir. Peygamberimiz’ e vâcip olan, ümmetine de vâciptir. Çünkü o ümmetine örnektir (kudve).¹⁵⁰ Bu âyet-i kerîmede namazın akabinde hemen yapılması gereken bir kesim emredilmektedir. Bu da ancak Udhiyyedir.¹⁵¹

Bu kelimeye dayanarak kurban kesmenin ilahi bir emir olduğunu söyleyenler olduğu gibi, yine bu kelimenin anlamını delil göstererek kurban diye bir ibadetin Kur’ an’ da geçmediğini ileri sürenler de mevcuttur. Bu bağlamda yaptığımız araştırmalar neticesinde, “ nahr” kelimesine farklı anlamların yüklendiğini görmekteyiz. Bazı kimselerin rivayetleri hiç dikkate almadan sadece Kur’ an’ la yetinerek hüküm verdiklerini ve bu bağlamda kurbanın Kur’ an’ da geçmediğini ileri sürdükleri görülmektedir. Hatta daha da ileri gidilerek, kurban kesme eyleminin sadece Hz. peygamber zamanında ki şartlar gereği, hac mevsiminde bu döneme mahsus emredildiğini söyleyenler de olmuştur. Bu söyleme göre, kurban ne Kur’ an’ da

¹⁴⁸ İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkî, (1252/1836), *Reddü’ l-Muhtâr alâ Dürri’ l-Muhtâr* Dâru Âlemi’ l-Kütüb, Riyâd 2003, IX, 454.

¹⁴⁹ Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl, (483/1090), *el-Mebsût*, Dâru’ l-Ma’ rife, Beyrut 1989, XII, 8.

¹⁵⁰ Kâsânî, *el-Bedâi’*, V, 62.

¹⁵¹ Mevsilî, *El-İhtiyâr Li-Ta’ lîlî l-Muhtâs*. 722.

ne de sünnette geçmektedir. Müslümanların günümüzde yapmaları gereken şey; bir hayvanı öldürmek değil, fakir ve yoksullara maddi bağışlarda bulunmaktır. Bütün bu görüşlerin gelip bağlandığı genel nokta kevser suresinde geçen “ nahr” kelimesidir. Bu kelimenin anlamı konusunda alimler ihtilaf etmişlerdir. Bundan dolayı “ nahr” kelimesinin Arapçada ne anlama geldiğinin çok iyi tahlil edilmesi gerekmektedir. Özellikle zaman içerisinde anlam kaymalarını da göz önünde bulundurduğumuz takdirde, bu kelimenin Hz. Peygamber dönemindeki kullanıldığı anlam daha da önem arz etmektedir. Bundan dolayı “ nahr” kelimesini dil bilimcilerinin eserleri çerçevesinde etimolojik açıdan tahlil etmeye çalışacağız.

3.2.4.2.1.1.1. Etimolojik Açıdan “ Nahr” Kelimesi

Nahr kelimesine baktığımız zaman “ n-h-r” kökünden geldiğini görmekteyiz. İsim olarak kullanılan “ nahr” kelimesi, bir kısım dil bilimcilerine göre “ Sadr” (göğüs) anlamına gelirken,¹⁵² diğer bir kısım dil bilimcileri ise nahr kelimesine göğsün üst kısmı anlamını vermişlerdir.¹⁵³ İbn Manzûr(711/1311) bu bölgeyi “ göğsün üst kısmından boğazın görüldüğü yer arası” olarak tarif etmiştir.¹⁵⁴ Bu anlama bağlı olarak göğsün üst kısmında gerdanlığın takıldığı yer anlamı da verilmiştir.¹⁵⁵ İbn Faris(395/1004)’ in ifadesine göre; nahr kelimesi hem insan için hem de insan dışındaki varlıklar için kullanılır.¹⁵⁶ Semîn el-Halebî(756/1355), insan için kullanılan “ nahr”ın, “ gerdanlığın takıldığı yer” olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁷ Anlam yönüyle “ birşeyi ortasından yarmak, bir şeyi delmek suretiyle sıvı akıtmak” gibi manalara gelir, diyen İbn Faris(395/1004) bu manayı ifade eden kelime olarak “ bezl” ifadesini kullanmış ve bu kelimeyi “şakk” (yarmak) kelimesi ile izah etmiştir. Yine bu anlamı ifade etmek üzere “ nahartu’ l-Ba’ îra nahran” demiş söylemiştir. Dolayısıyla bu anlam üzerinden

¹⁵² İbn Manzûr, *Lisânü’ l-Arab* VI, 4364; Zebîdî, Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, (1205/1790), *Tâcu’ l-Arûs min Cevâhiri’ l-Kâmûs*, Kuveyt 1385/1965, XIV, 184.

¹⁵³ Cevherî, İsmâil b. Hammad, (400/1009), *es-Sıhah Tâcu’ l-Lğat ve Sıhahu’ l-’ Arabiyye* Dâru’ İlmi li’ l-Melâyîn, Beyrut 1990, VI, 824; Râğib Isfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddâl, (502/1108), *Müfredâtu Elfâzi’ l-Kur’ ân* Dâru’ l-Ma’ rife, Beyrut trs., s. 485; İbn Manzûr, *Lisânü’ l-Arab* VI, 4364; Zebîdî, *Tâcu’ l-Arûs min Cevâhiri’ l-Kâmûs* XIV, 184; Semîn el-Halebî, Ebü'l-Abbâs Şehabeddîn Ahmed b. Yûsuf b. Abdiddâim, (756/1355), *Umdetu’ l-Huffâz* Dâru’ l-Kütübi’ İlmiyye, Beyrut 1996, IV, 150.

¹⁵⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’ l-Arab* VI, 4364.

¹⁵⁵ Cevherî, *es-Sıhah*, VI, 824; İbn Manzûr, *Lisânü’ l-Arab* VI, 4364; Semîn el-Halebî, *Umdetu’ l-Huffâz* IV, 150; Râğib Isfahânî, *Müfredât*, s. 485.

¹⁵⁶ İbn Fâris, Ebü’ l-Huseyn Ahmed b. Zekerîyya, (395/1004) *Mu’ cemu Mekâyîsi’ l-Luga* (tahk. Abdusselâm Muhammed Hârûn), Dâru’ l-Fikr, Mısır 1972, V, 400.

¹⁵⁷ Semîn el-Halebî, *Umdetu’ l-Huffâz* IV, 150.

gidildiği zaman, nasıl ki bir fıçı ya da başka bir şey delindiği veya yarıldığı zaman oradan sıvı fışkırıyor veya akıyorsa, deve de boğazlandığı zaman aynı şekilde kan akar.¹⁵⁸

Halil b. Ahmed Ferâhidî(175/791)' nin ifadelerine göre ise Kevser suresinde geçen “ nahr” kelimesi hakkında müfessirler görüş birliğine varamamışlardır. Müfessirlerin bazılarına göre bu kelime “ deve kurban etmek” anlamına gelirken; diğerlerine göre “ namazda sağ eli sol elin üzerine koymak” anlamını ifade eder.¹⁵⁹ Bakara suresi 71. ayette geçen “ fezebehûha” (boğazladılar) kelimesinin Abdullah b. Mesud kıraatinde “ fenaharûha” şeklinde okunduğunu belirten Râğıp el-İsfahânî(502/1108), insanların savaşarak birbirlerini öldürmelerinin de, kurban boğazlamaya benzetilerek “ inteharû” diye ifade edildiğini söylemektedir. Yine bir ayın ilk gününe veya başka bir görüşte son gününe, diğer günleri yok ettiği için mecazi anlamda, “ nahartuş-şehri ve nahîruhû” denir. Râğıp el-İsfahânî(502/1108) eserinde görüşlerine şu şekilde devam etmektedir: “ Kevser suresinin ikinci ayeti iki rûkne riayet etmeyi istemektedir ki; bunlar namaz kılmak ve kurban kesmektir. Bu emre itaat etmek gerekir. Söz konusu ibadetler ise her dinde vâciptir.”¹⁶⁰

Semin el-Halebî(756/1355)Umdetu' l-Huffâz isimli eserinde, Abdullah b. Mesud' un Bakara suresinin 71. ayetinde geçen “ fezebehûha” kelimesini “ fenaharûha” şeklindeki okuyuşunun bir kıraat olmadığını, bunun bir tefsir olduğunu belirtir. Kevser suresinin 2. ayetinde geçen “ inhar” emrinden murad da kurban kesmek olduğunu ifade eden Semin el-Halebî(756/1355), isim olarak kullanılan “ nahr”ın “ bir şeyi kesmek” anlamında olduğunu ve çoğunlukla deve için kullanıldığını belirtir.¹⁶¹ Zemahşerî(538/1144), “ en-nahr” kelimesini, “ deveyi kesici, delici bir aletle yaralamak/kesmek” şeklinde açıklamaktadır.¹⁶²Yine aynı kökten geldiği anlaşılan “ en-nâhirâni” kelimesinin, “ anı göğsünde iki damar” anlamına geldiğini İbn Faris(395/1004)' in eserinden öğreniyoruz.¹⁶³

Nahr kelimesine “ boğazına isabet ettirmek, boğazından yaralamak” gibi

¹⁵⁸ İbn Fâris, *Mu' cemu Mekâyîsi' l-Lugâ*, 400.

¹⁵⁹ Halil b. Ahmed, Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed b. Amr Ferahidi, (175/791), *Kitâbu' l-‘ Ayn(I-VIII)*, (tahk. Mehdî el-Mahzûmî- İbrahim es-Samrâî), Müessesetü' l-Âlemî li' l-Matbûât, Beyrut 1408/1988, III, 210.

¹⁶⁰ Râğıp İsfahânî, *Müfredât*, s.485; Firuzabâdî, Mecdudîn Muhammed b. Ya' kûb, (814/1415)*el-Kâmûsu' l-Muhî* Müessesetü' r-Risâle, Beyrut 1986, s. 617;Zemahşerî, Ebû' l-Kâsm Cârullah Mahmûd b.Ömer, (538/1144),*Esâsu' l-Belğâ*, Dâru' l-Fikr, Beyrut 1989, s. 622-623.

¹⁶¹ Seminel-Halebî, *Umdetu' l-Huffâz*IV, 150.

¹⁶² Zemahşerî, *Esâsu' l-Belğâ*, s. 622-623.

¹⁶³ İbn Fâris, *Mu' cemu Mekâyîsi' l-Lugâ*, 400.

anlamlar da verilmiştir.¹⁶⁴ Bütün bu anlamların yanında “ nahr” kelimesine, birçok ulemanın anlam verdiği gibi “ kurban kesmek” anlamı veren dil bilimcileri de olmuştur.¹⁶⁵ Semin el-Halebî(756/1355)’ nin dikkat çektiği bir ayrıntı ise; “ en-nahr” kelimesinin çoğunlukla deve için kullanıldığı, koyun ve sığırlar için ise; “ ez-zebh” kelimesinin kullanıldığıdır.¹⁶⁶

Bütün bu görüşleri özetlemek gerekirse, “ n-h-r” kökü “ inhar” diye fiil olarak kullanıldığında üç manaya geldiği anlaşılmaktadır. Bunlardan birincisi “ deveyi, göğsü ile boynunun birleştiği yerden yani gerdanlık bölümünden kesmektir” .İkinci anlam ise, “ göğsü ile yönelmek, göğüslemek, göğüs, bir nesnenin karşısına gelecek şekilde durmaktır” . Üçüncü anlam olarak, “ namazda çile sol elin üzerine koymaktır” .

“ Nahr” kelimesinin etimolojik anlamları bu şekilde ifade ettikten sonra, söz konusu kelime ile ilgili tefsircilerin yorumlarını incelemek istiyoruz.

3.2.4.2.1.1.2. “ Nahr” Kelimesine Tefsircilerin Yorumu

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, klasik tefsir kitaplarında genelde “ nahr” kelimesine iki anlamın verildiğini görmekteyiz. Bunlardan birincisi, müfessirlerin çoğuna göre, bu ifade ile Hz. Peygamberin deve kesmesi kastedilmiştir. Bu bağlamda tefsir kitaplarımızda bu görüşe özet olarak şu izah getirilmiştir; “ nahr” isim olarak kullanıldığında, göğsün boyun tarafındaki boğaz çukuruna doğru gerdanlık yerine denir. Masdar olarak kullanılan “ nahr” ise; ashda “ nahre isabet ettirmek” , yani vurmak veya dokunmak ya da boğaz çukuruna bıçak sokmak suretiyle nahre rastlamak anlamına gelir. Aynı şekilde Türkçe’ de kullanılan “ intihar” kelimesi de aynı kökten gelir ve insanın kendi canına kıyarak, kendini öldürmesidir. Bunların neticesinde, “ inhar” emri, masdar olan “ nahr” dan gelmektedir ve “ kurban kesilmesi” emrine işarettir. Bir çok klasik tefsir eserinde bu manaya yönelik nakiller yapılmıştır.¹⁶⁷ Bir

¹⁶⁴ Firuzabâdî, *el-Kâmûsu’ l-Muhîts*.617; İbn Manzûr, *Lisânü’ l-Arab* VI, 4364.

¹⁶⁵ Firuzabâdî, *el-Kâmûsu’ l-Muhîts*. 617; Cevherî, *es-Sıhah*, VI, 824.

¹⁶⁶ Semin el-Halebî, *Umdetu’ l-Huffâz* IV, 150.

¹⁶⁷ Bkz. Ferrâ, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyad b. Ya’ kûb, (207/822) *Meânî’ l-Kur’ ân* Âlemu’ l-Kütüb, Beyrut 1983, III, 296; Taberî, Ebû Ca’ fer Muhammed b. Cerîr, (310/922) *Çâmî’ u’ l-Beyân an Te’ vîli Âyi’ l-Kur’ ân* Dâru’ l-Fikr, Beyrut 1415/1995, XXX, 422-425; Cessâs, Ebû Bekr Ahmed Râzî, (370/980) *Ahkâmu’ l Kur’ ân* Dâru’ l-Fikr, Beyrut 1414/1993, III, 719; Zemaşerî, Ebû l-Kâsm, Cârullah Mahmûd b.Ömer, (538/1144), *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmıdı’ t-Te’ vîl ve ‘ Uyûni’ l-Ekâvîl fî Vucûhi’ t-Te’ vîl* Dâru’ l-Kütübi’ l-İlmiyye , Beyrut 2006, IV, 802; İbnu’ l- Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh, (543/1148), *Ahkâmu’ l-Kur’ ân* Dâru’ l-Kütübi’ l-İlmiyye, 1.Baskı, Beyrut trs., IV, 458; Ebû l-Fereclbnu’ l Cevzî, Abdurrahman, (597/1200) *Zâdu’ l-Mesîr fî İlmi’ t-Tefsîr* el-Mektebû’ lİslâmî, 1.Baskı, Beyrut 1385/1965, IX, 249; Fahrüddîn Râzî, Ebû Abdullâh Fahreddîn

kısım tefsir eserlerinde ise“ inhar” emriyle kastedilen anlam; namazla ilgili bir fiil olduğu ile ilgili rivayetler zikredilmiştir.¹⁶⁸

Tartışmanın bir başka boyutuna değinecek olursak, surenin Mekkî ya da Medenî olması hususu, kurbanın hükmünün tayininde etkili olabileceği söylenmiştir. Medine’ de indirildiğini söyleyenler¹⁶⁹ varsa da, meşhur olan görüş, surenin Mekkî olduğudur.¹⁷⁰ Suyûtî (911/1505), vermiş olduğu bazı haberler çerçevesinde surenin Medenî olduğunu ifade etmiştir.¹⁷¹ Bu görüşlerden anlaşılıyor ki, surenin Mekkî ya da Medenî olduğu görüşü tartışmalıdır. Elmalılı(1361/1942)’ m ifadesine göre bu tartışma surenin nuzül sebeplerinden kaynaklanmaktadır. İbn Abbas’ tan yapılan rivayete göre bu sure As b. Vail’ in Hz. Peygamber’ e ebter (soyu kesik) demesinden dolayı inmiştir. Surenin Ukbe b. Ebi Muayt hakkında indiği de söylenmiştir. İkrime; “ Kureş’ ten bir topluluk hakkındadır” demştir. Nedenin Ebû Cehil olduğu da söylenmiş. Süheylî ise, Kab b. Eşref hakkında olduğunu söylemiş ve bundan hareketle, surenin Medenî olması gerektiğini ileri sürmüştür.¹⁷²

Elmalılı(1361/1942) eserinde bu surenin Mekkî olduğunu, Medenî olamayacağını uzun uzun tartışmıştır.¹⁷³ Kevser suresinin Medenî olduğunu

Muhammed b. Ömer, (606/1209), *Mefâtihu’ l-Ğayb*, Dâru’ l-Fikr, 1.baskı, Beyrut 1981, XXXII, 129; Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed Ensârî, (671/1272), *el-Câmi’ li Ahkâmi’ l-Kur’ân*, Müessesetu’ r-Risâle, 1.Baskı, Beyrut 2006, XXII, 523; Beydâvî, Nâsıruddîn Ebî Sa’ id Abdillâh b. Ömer b. Muhammed, (685/1286), *Tefsîru’ l-Beydâvî (Envâru’ t-Tenzîl ve Esrâru’ t-Te’vîl)* Mektebetu’ l-Hakikât, İstanbul 1991, IV, 606; Ebû Hayyân Endelusî, Muhammed b. Yûsuf el-Gırnâtî, (745/1344), *el-Bahru’ l-Muhît, fi’ t-Tefsîr* Dâru’ l-Kütübî’ l-İlmiyye, Beyrut 1993, VIII, 521; İbn Kesîr, Ebû’ l-Fida İmadüddîn İsmâîl b. Ömer, (774/1373), *Hadislerle Kur’ an Tefsiri* Çağrı Yayınları, İstanbul 1990, XV, 8698-8699; Firuzabâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya’ kûb, (817/1414), *Tenvîru’ l-Mikbâs min Tefsîri’ l-Bni Abbas*, Kahire 1951, s. 397; Ebüssuûd, Muhammed b. Muhammed İmâdî, (982/1574), *İrşâdu’ l-‘Akli’ s-Selîm ilâ Mezâye’ l-Kur’ânî’ l-Komî* Mektebetu’ r-Riyadî’ l-Hadise, Riyad trs, V, 528; Âlûsî, Sihâbüddîn Muhammed, (1270/1853) *Rûhu’ l-Me’ânî fî Tefsîri’ l-Kur’ânî’ l-‘Azîm ve’ s-Seb’ i’ l-Maknû’ t-Tabaati’ l-Müneyyiyye*, Beyrut trs., XXX, 246; Elmalılı Hamdi Yazır, (1361/1942) *Hak Dîni Kur’ân Dilî* Akçağ Yayınları, Ankara 2006, X, 297; Mevdûdî, Ebû’ l-A’ lâ, (1979) *Tefsîhu’ l-Kur’ân, Kur’ân’ an Anlamı ve Tefsiri*, (çev. Komisyon), İnsan Yayınları, İstanbul 1997, VII, 271; Konyalı Mehmed Vehbi, *Hulâsatu’ l-Beyân fî Tefsiri’ l-Kur’ân* Üç Dal Neşriyat, 4.Baskı, İstanbul 1969, XV, 6588; Ateş, Süleyman, *Yüce Kur’ânın Çağdas Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988, XI, 127.

¹⁶⁸ Bkz. Ferrâ, *Meânî’ l-Kur’ân* III, 296; Taberî, *Câmi’ u’ l-Beyân an Te’vîli Âyi’ l-Kur’ân*, 422-425; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu’ l-Ğayb*, XXXII, s.129; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 802; İbnu’ l-Arabî, *Ahkâmu’ l-Kur’ân* IV, 458; İbnu’ l-Cevzî, Abdurrahmân Ebû’ l-Ferec, (590/1200) *Zâdu’ l-Mesîr fî ‘İlmi’ t-Tefsîr* IX, 249; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’ l-Kur’ân*, XXII, 523; Ebû Hayyân Endelusî, *el-Bahru’ l-Muhît, fi’ t-Tefsîr* VIII, 521; Firuzabâdî, *Tenvîru’ l-Mikbâs min Tefsîri’ l-Bni Abbas*, s. 397; Elmalılı, *Hak Dîni Kur’ân Dilî* X, 297.

¹⁶⁹ Ebû Hayyân’ ın bildirdiğine göre, Hasan, İkrime ve Katade kavlinde Medenîdir. Ebû Hayyân, *el-Bahru’ l-Muhît* VIII, 520.

¹⁷⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 801.

¹⁷¹ Suyûtî, Ebû’ l-Fazl Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, (911/1505), *el-İtkân fî Ulumi’ l-Kur’ân* Dâru’ l-İbn-i Kesir, Dımaşk 1993, I, 42.

¹⁷² Elmalılı, *Hak Dîni Kur’ân Dilî* X, 276.

¹⁷³ Elmalılı, *Hak Dîni Kur’ân Dilî* X, 276- 282.

savunanların dayandıkları rivayet, Enes b. Mâlik’ in rivayetidir. Söz konusu rivayette Enes b. Mâlik’ in bildirdiğine göre:

عَنْ الْمُخْتَارِ بْنِ فُلْفُلٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ، يَقُولُ: ” أَغْفَى رَسُولُ اللَّهِ إِغْفَاءَةً، فَرَفَعَ رَأْسَهُ مُتَبَسِّمًا، فَمَا قَالَ لَهُمْ، وَإِمَّا قَالُوا لَهُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، لِمَ ضَحَكْتَ؟ فَقَالَ: إِنَّهُ أَنْزِلَتْ عَلَيَّ آيَةً سُورَةً، فَقَرَأْتُ: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ حَتَّى خَتَمَهَا، فَلَمَّا قَرَأَهَا، قَالَ: هَلْ تَذَرُونَ مَا الْكَوْثَرُ؟، قَالُوا: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، قَالَ: فَإِنَّهُ نَهْرٌ وَعَدْنِيهِ رَبِّي فِي الْجَنَّةِ، وَعَلَيْهِ خَيْرٌ كَثِيرٌ، عَلَيْهِ حَوْضٌ تَرُدُّ عَلَيْهِ أُمَّتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ، أَنْبِئْهُ عَدَدَ الْكَوَاكِبِ ”

“*Rasûlullâh bir ara aramızda iken, ırmızganma halinde, birden tebessüm ederek başını kaldırdı; ‘ bana az önce bir sure nazil oldu buyurdu ve besmele çekerek kevser suresini okuyup bitirdikten sonra buyurdu ki: ‘ Bilir misiniz Kevser nedir?’ Ashab: ‘ Allah ve Rasulu daha iyi bilir’ dediler. Hz. Peygamber, ‘ Kevser, Aziz ve Celil Rabbimin, Cennette bana verdiği bir nehirdir. Onda pek çok hayır vardır. Ümmetim kıyamet günü ona gelecektir. Kaplarının sayısı yıldızlar kadardır, buyurulur.*”¹⁷⁴ Bu hadis sahihtir. Bismelenin sure ile beraber indiğine ve surenin Medenî olduğuna delalet eder. Hanefî ve Mâlikî imamları, zikredilen hadisi bilmelerine rağmen daha kuvvetli delillerden dolayı bu hadisle, bismelenin sureden bir parça olduğuna delil getirmediği gibi, müfessirlerde kevser suresinin Medine döneminde nazil olduğuna delil getirememişlerdir. Neticede müfessirler, surenin Mekke devrinde indiği kanaatine sahip olmuşlardır. Çünkü söz konusu hadis, birkaç senedinin bulunmasıyla birlikte, hepsinin Hz. Enes’ ten rivayet edilmesinden dolayı “ haber-i vahid’ tir.” Haber-i vahid ise “ müstefiz” , “ ~~islah~~” ve “ mütevatir” gibi daha kuvvetli bir rivayetle ~~çeliği~~ noktada delil olmaktan düşer. Şu halde surenin Mekke döneminde indiği meşhur iken ona aykırı olan görüş için pek açık olmayan “ haber-i vahid” ile delil getirmek ~~doğru~~ değildir.¹⁷⁵ Bazıları konuyla ilgili rivayetleri uzlaştırmışlar ve surenin iki defa nazil olduğunu ileri sürmüşlerdir.¹⁷⁶

Bir başka görüşte, surenin Mekkî olduğu göz önünde bulundurulursa, o dönemde Arap Yarımadasında putlara tapılıp onlar adına kurbanlar kesilirken, Allah’ın, peygamberinden yalnız Allah adına namaz kılmasını ve yalnız O’ nun ~~adına~~ kurban kesmesini istemesinin son derece anlamlı olduğu belirtilmiştir. Surenin Medine’ de indiği kabul edildiği takdirde, namazdan maksadın sabah ve bayram

¹⁷⁴ Ebû Dâvûd, “ Sünnet” , 23 (hadis no:4747).

¹⁷⁵ Elmalılı, *Hak Dîni Kur’ ân Dilî* X, 278-279.

¹⁷⁶ Suyûtî, *el-İtkân*, I, 42.

namazı olduğu, bundan dolayı “ nahr’ında kurban bayramına mahsus kurbanı işaret olduğu ifade edilmiştir.¹⁷⁷

Nahr kelimesinin Kevser suresinde geçen anlamı bağlamında, bu kelimeden önce zikredilen “ Rabbin içi namaz kl” ifadesindeki namazın hangi namaz olduğu da tartışılmıştır. Özellikle “ nahr” kelimesinin anlamı bulabilmek için, burada geçen namazla bir bağlantısı olduğu düşüncesi, ulemayı tartışmaya sevk etmiştir. Hz. Ali’ den rivayet edilen bir görüşte buradaki “ namaz kl” ifadesinden maksat “ sana farz olan namazlara devam et” demek, “ venhar” emrinden maksat ise, ‘ğsəlini sol elinin üzerine koyup göğsünün üstünde el bağla” demektir.¹⁷⁸ Kurbanın sünnet olduğu görüşünü savunan alimlerin, Kur’ an’ da bu konuda ~~hiç~~ bir emrin bulunmadığı, bundan dolayı da kurbanın vâcip olamayacağı delili ile Hz. Ali’ den nakledilen görüşün paralellik arz ettiğini görmekteyiz. Bu arada Elmalılı(1361/1942), bu tür rivayetlerin sahih olup olmadığının kesinlik kazanmadığını belirtmiştir.¹⁷⁹ Zeccâc (311/923) da tefsirinde bu görüşün nassın anlamına uzak olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁰ Aynı şekilde İbn Kesîr(774/1373) de Hz. Ali’ den nakledilen bu rivayetin sahih olmadığını belirtmiştir.¹⁸¹ Esbağ İbn Nebâte’ den nakledilen bir başka rivayette, Hz. Ali’ nişöyle dediği nakledilmiştir: “ Bu sûre nazil olunca, Hz. Peygamber, Cebrail’ e, Rabbimin bana emrettiği bu nahîre nedir? dediğinde Cebrail, Rabbimin emrettiği bu nahîre, boğazlama değildir. Ne var ki, Cenâb-ı Hak sana, namaza başladığın zaman, ellerini kaldırmanı, tekbir aldığında, rükûya gittiğinde, başını rükûdan kaldırdığında ve secde ettiğinde, ellerini kaldırmanı emrediyor. Çünkü bu, hem bizim hem de yedi kat gökteki meleklerin namazıdır. Her şeyin bir süsü vardır. Namazın süsü de, her tekbir almada elleri kaldırmaktır” buyurdu.¹⁸² Fakat Suyûfî (911/1505) bunun rivayet zincirine zayıf demiş, İbn Kesîr(774/1373), bu hadisin ciddi derecede münker olduğunu söylemiş, İbni Cevzi (597/1201) de uydurma hadisler arasında saymıştır.¹⁸³

Ferrâ(207/822) ve Kelbî (633/1235)’ ye göre ise bu suredeki “ nahr” dan maksat, namazda göğsünü kibleye çevirmektir.¹⁸⁴ Firuzâbâdî (817/1415)’ ye nispet edilen

¹⁷⁷ Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur’ an Tefsiri* Anadolu Yayınları, XIII, 7032-7034.

¹⁷⁸ Taberî, *Câmi’ u’ l-Beyân an Te’ vîli Âyi’ l-Kur’ân* 721-724.

¹⁷⁹ Elmalılı, *Hak Dîni Kur’ ân Dili* X, 307.

¹⁸⁰ Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhim b. es-Seri b. Sehl, (311/923), *Meâni’ l-Kur’ân* Âlemu’ l-Kütüb, Beyrut 1988, V, 369.

¹⁸¹ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ an Tefsiri* XV, 8698.

¹⁸² Fahrüddîn Râzî, *Mefâtîhu’ l-Gayb*, XXXII, 129; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’ l-Kur’ân*, XXXII, 524.

¹⁸³ Âlûsî, *Rûhu’ l-Me’ânî fi Tefsiri’ l-Kur’ân* l-‘Azîm ve’ s-Seb’ i’, l-Meâni 247; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ an Tefsiri* XV, 8698; Elmalılı, *Hak Dîni Kur’ ân Dili* X, 306.

¹⁸⁴ Ferrâ, *Meâni’ l-Kur’ân* II, 296, ayrıca bkz., Fahrüddîn Râzî, *Mefâtîhu’ l-Gayb*, XXXII, 130; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’ l-Kur’ân*, XXXII, 525.

Tenvîru' l-Mikbâs isimli eserde “ nahr” kelimesine verilen ilk anlamda bu olduğunu görüyoruz.¹⁸⁵ Ferrâ(207/822)' m bu görüşüyle ilgili İbnü' l-Ârâbî(543/1148)şöyle demektedir: “ Nahr, bir kimsenin, namazda, mihrabın karşısına dikilmesi demektir ki, bu da, bu kimsenin göğsünü, kibleye doğru dikmesi, yönelmesi; sağa sola dönmemesi demektir.” Yine Ferrâ(207/822) kendi görüşünü şu yorumla desteklemiştir: “ Arapça' da, nahr kelimesi, onların evleri karşı karşıyadır, anlamına da gelir.” Nitekim bir şair de, şöyle demiştir: “ Ey Ebâ Hakem, sen, yiğit ve savaşçı olan birinin amcası ve birbirine bakan (nahr) vadiler halkının seyyidi ve efendisi misin?” Namazın bu şekilde olması halinde ayetteki manevi nükte şudur: Cenâb-ı Hak adeta şöyle demek istemiştir: “ Kâ' be, benim Beytim' dir. O, senin namaz kalbinin kiblesi, rahmetinin kiblesi ve iki gözünün nazargahıdır. O halde, bu iki kible hep devamlı, bir birini hizasında, yüz yüze bulunsun” .¹⁸⁶

Elmalılı(1361/1942) bu yorumla ilgili eleştiride bulunmuş ve “ her ne kadar bu anlama gelebilirse de, herkesçe bilinen anlamının bırakılıp mecaz üstüne mecaz olarak “ kibleye dönmek” anlamını çıkarmaya kalkışmak doğru değildir” demiştir. Devamında şayet “ nahr'ın “ tanahur” (intihar etmek, bozlamak, göğse isabet ettirmek, göğüs göğse karşılamak) anlamına geldiğini kabul edilecek olursak, bundan “ göğüs göğse çarpışma/cihad” anlamını çıkarmak daha uygun olurdu” eleştirilerinde bulunmuştur.¹⁸⁷

Bir başka yorumda ise Atâ: “ Burada ki nahrın manası, göğsün görününceye kadar iki secde arasında otur anlamındadır” demiştir.¹⁸⁸ Taberî (310/922)' de geçen başka bir görüşte ise: “ bu ayetteki “ namazlık” emrinden maksat, farz namazlamı kıl demektir, “ venhar” ifadesinden maksat ise, “ namaza ~~halk~~arken iftitah tekbirinde ellerini göğsüne kaldır” demektir.¹⁸⁹ Dahhâk(105/723) ve Süleyman et-Teymî' nin şöyle dedikleri rivayet edilmektedir: “ Bu ifadenin manası “ dua ederken iki elini göğüs hizasına kaldır” şeklindedir.¹⁹⁰ Elmalılı(1361/1942), bu görüşü de eleştirmiş ve “ bu tür rivayetler kurban kesmeye gücü yetmeyenler hakkında veya namazın adabıyla ilgili bazı rivayetler olabilirse de, nahr kelimesinin bilinen ve meşhur olan “ kurban kesme” anlamını bırakıp, ayeti bunlarla yorumlamaya kalkışmanın ve “ venhar” (kurban kes)

¹⁸⁵ Firuzabâdî, *Tenvîru' l-Mikbâs min Tefsîri İbn-i Abbas*, s. 397.

¹⁸⁶ Ferrâ, *Meânî' l-Kur'ân*, II, 296; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtîhu' l-Gayb*, XXXII, 130.

¹⁸⁷ Elmalılı, *Hak Dîni Kur'ân Dilî* X, 307.

¹⁸⁸ Fahrüddîn Râzî, *Mefâtîhu' l-Gayb*, XXXII, 129; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi' l-Kur'*, XXXII, 525.

¹⁸⁹ Taberî, *Câmi' u' l-Beyân an Te' vili Âyi' l-Kur'ân* 721-724.

¹⁹⁰ Fahrüddîn Râzî, *Mefâtîhu' l-Gayb*, XXXII, 129,130; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi' l-Kur'*, XXXII, 525.

emrini de “salli” yani “namazlık emrine dahil etmeye kalkışmanın doğru olmadığını belirtmiştir.¹⁹¹ İbn Kesîr(774/1373), tefsirinde, Atâ el-Horasânî’ nin “ Ve kurbân kes” kavline, rûkû’ dan sonra vücudunu dik tut ve dengeli ol, boynunu dışarı çıkar” diye mana verdiğini, bu sözlerin çok garip olduğunu, sahih olanın “ kurban kes” anlamına gelen görüş olduğunu belirtmiştir.¹⁹²

Şimdiye kadar ifade ettiğimiz görüş ve yorumlar genelde kurbanın sünnet olduğu görüşüne sahip olan alimlerin yorumlarıdır. Kevser suresinde geçen “ nahr” kelimesinin “ kurban kes” anlamı dışında yapılan yorumlar bunlardır. Söz konusu kelimeyi “ kurban kes” anlamında alan görüşlere bakacak olursak; Râzî (606/1209) tefsirinde, müfessirlerin hemen hemen hepsinin görüşüne göre “ nahr” ifadesi ile Hz. Peygamber’ in deve kesmesi kastedilmiştir, ifadesine yer veriyor. Râzî (606/1209) bu görüşünü destekleme adına, ulemanın, ayetteki bu ifadeyi, şu sebeplerden dolayı deve kesme manasına hamlettiklerini belirtmiştir;

- 1- Allah Teâlâ, kitabında her ne zaman, namazdan bahsederse, onun peşinden, zekâtta da bahseder. Kurban kesmekte bir nebze malından feragat etmektir.
- 2- Mekkeliler, putları için dua edip, kurban kesiyorlardı. Bunun üzerine, Allah, Hz. Peygamber’ e (sav), Şimdi sen de, sadece Rabbin için namaz kıl ve kurban kes...” demiştir.
- 3- Bütün bu şeyler, namazın adabı ve kısımlarıdır. Binaenaleyh, Cenâb-ı Hakk’ın, “ Rabbin için namaz kıl...” emrinin muhtevasına dâhil olmuş olurlar. Bu sebeple, namazdan başka bir şeyin kastedilmiş olması gerekir. Çünkü bir şeyin parçasının, bütünü üzerine atfedilmesi uzak bir ihtimaldir.
- 4- Cenâb-ı Hakk’ın, “Şimdi namaz kıl” emri, Allah’ın emirlerine son derece saygı duyulması gerektiği, Allah’ın mahlûkatına alabildiğine şefkat duymasına bir işarettir. Kulluğun tamamı da, bu iki temel unsurun şümulü içindedir.
- 5- “ Nahr” kelimesinin, deve bağlamak anlamına alınması, yukarda bahsi geçen şeyler hakkında kullanılmasından daha yaygın ve meşhurdur. Binâenaleyh, Allah’ın kelimasını bu manaya almak gerekir.¹⁹³

Mücahid, Atâ, İbn-i Abbas, Said b. Cübeyr ve Hakem’ den nakledilen görüşe

¹⁹¹ Elmalılı, *Hak Dîni Kur’ân Dilî* X, 307.

¹⁹² İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân Tefsiri* XV, 8698.

¹⁹³ Fahrüddîn Râzî, *Mefâtîhu’ l’Ġayb*, XXXII, 131-132.

göre, “ namaz kıl” ifadesinden maksat, “ farz namazı kıl” , “ venhar” ifadesinden maksat ise; “ kurban kes” demektir. Bunun yanında Atâ, Hakem, Said b. Cübeyr ve Hacac, buradaki namazın, sabah namazı olduğunu söylemişlerdir.¹⁹⁴ Enes b. Mâlik, Ebû Cafer, İkrime, Atâ, Hasan-ı Basri ve Katade’ ye göre; “ kurban bayramı namazını kıl ve kurban kes” anlamına gelir. Nitekim bu konuda Enes diyor ki; “ Rasûlullâh Efendimiz önce kurbanlık hayvanı keser, sonra namaz kılar. Bilâhare aldığı işaret üzerine, ümmetine önce namaz kılmayı, arkasından kurban kesmeyi emretti.”¹⁹⁵ Yine Ebû Hayyân(745/1344) Bahru’ l-Muhît adlı tefsirinde “ nahr’ın Kabe’ de kesilecek hayvanlar, Allah için boğazlanacak hayvanlar ve kurban bayramında kesilecek kurbanlar anlamına geldiğini belirtmiştir. Alimlerden çoğunda bu görüşte olduğunu belirten Ebû Hayyân(745/1344), o zaman cihad yoktu, bundan dolayı namaz kılmak ve kurban kesmek gibi iki ibadet emrolunmuştur, demiştir.¹⁹⁶ Kuşeyrî(465/1072)’ ye göre, “ nahr” den maksat “ en-Nüsük” yani “ kurban kesmek” demektir.¹⁹⁷ Bursevî ise, “ nahr” kelimesini, kurban kesmek manasında kullanılan bu kelimenin, Arapların en değerli malları olan deve kurban etmekte kullandıklarını beyan etmiştir.¹⁹⁸

Bunun yanında, tabiinden bu görüşü savunan Said b. Cübeyr bu konuda şu tefsirde bulunmuştur; “ Rabbin için farz olan sabah namazını Müzdelife’ de kıl ve Mina’ da kurban kes” . Yine Said b. Cübeyr’ in; “ Bu âyet Hudeybiye’ de şimdiki, o günlerde Rasûlullâh (sav) Efendimiz Mekke’ ye girmekten ve Beytullah’ tavaftan alıkonmuştu. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak O’ na namaz kılmasını, kurbanlık develeri kesmesini ve öylece Medine’ ye dönmesini emretti. O da Hudeybiye’ de bu emri aynen yerine getirdikten sonra Medine’ ye döndü.” dedi nakledilmiştir.¹⁹⁹

Muhammed b. Ka’ b el-Kurezi’ den nakledilen bir görüş ise; “ Namaz kıl” ifadesinden maksat “ Sadece Allah için namaz kıl, “ Venhar” ifadesinden maksat da “ Sadece Allah için kurban kes” demektir. O, Kevser suresini izah ederken şöyle demiştir: “ Bir kısım insanlar, Allah’ tan başka şeyler için namaz kılıyor ve O’ ndan başka şeyler için kurban kesiyorlardı. Allah bu sureyi indirerek buyurdu ki: “ Mademki biz sana Kevser’ i verdik, o halde ey Muhammed, namazı ve kurbanı ancak benim

¹⁹⁴ Taberî, *Câmi’ u’ l-Beyân an Te’ vili Âyi’ l-Kur’ân* 721-724.

¹⁹⁵ Taberî, *Câmi’ u’ l-Beyân an Te’ vili Âyi’ l-Kur’ân* 721-724.

¹⁹⁶ Ebû Hayyân Endelusî, *el-Bahru’ l-Muhît fi’ t-Tefsîr* VIII, 521.

¹⁹⁷ Kuşeyrî, Ebû’ l-Kasım Abdülkerim b. Hevazin b. Abdilmelik, (465/1072), *Tefsiru’ l-Kuşeyrî*, Dâru’ l-Kütübi’ l-İlmiyye, Beyrut 2000, III, 455.

¹⁹⁸ Bursevî, İsmail Hakkı, (1137/1725), *Muhtasâr Ruhu’ l-Beyân Tefsiri* (çev, Komisyon), Damla Yayınevi, İstanbul 1997, X, 200.

¹⁹⁹ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’ an Tefsiri* XIII, 7032-7034.

için olsun.”²⁰⁰ Taberî (310/922) de aynı görüşü benimsemiş, bu ayetin “ Kevser” ifadesinden yani verilen nimetlerden sonra zikredildiğini, bundan dolayı Peygamberimize, verilen nimetler karşılığı yalnız Allah rızası için namaz kılması ve kurban kesmesi emredilmiştir, bu yüzden namazı belli bir namaza, kurbanı da belli bir kurbana tahsis etmenin doğru olmadığını belirtmiştir.²⁰¹

İbnü’ l-Ârâbî(543/1148) de eserinde şu görüşlere yer veriyor:

Benim kanaatime göre, yüce Allah şunu murad etmektedir: Rabbine ibadet et ve O’ nun için kurban kes. Senin amelin, sana Kevser gibi bir nimeti verenden baskısı için olmasın. Bütün amellerin dahi bu kevser nimetine karşılık olması uygun bir şeydir. Çünkü Kevser, Allah’ın sana vermiş olduğu pek çok hayır yahutta çamuru misk, kupalarının sayısı semadaki yıldızlar kadar olan ırmaktır. Buna karşılık olarak kurban bayramı günü namaz kılınması, bir koç yahut bir inek ya da bir devenin kesilmesine gelince, bu (değeri) takdir edilemeyecek ve tespit edilemeyecek kadar büyük bir iştir. İbadete karşı verilecek pek büyük bir sevaptır.²⁰²

Kurtûbî (671/1272) tefsirinde, İbnü’ l-Arabî’ den Mâlik’ e şöyle bir söz nakletmektedir; “ Ben bu hususta birşey işitmedim ama içimde yer eden kanaate göre bundan maksat; kurban bayramı günü kılınan namaz ile bu namazdan sonra kurban kesmektir.”²⁰³ Bütün bu görüşlerin dışında belki de en aykırı olan yoruma Dahhâk’ın tefsirinde rastlıyoruz. Dahhâk(105/723), eserinde bu ayeti “ Rabbin için namaz kıl ve iste” şeklinde tefsir ettiğini görmekteyiz.²⁰⁴

Bütün bu verdiğimiz görüşlerde görüldüğü gibi, Kevser suresinde geçen “ venhar” emrine iki farklı türde yorum yapılmıştır. Biri “ kurban kes” anlamındaki yorumdur. Diğerisi ise “ kurban kes” anlamının dışında kalan ve genellikle “ venhar” emrinden hemen önce gelen “ namaz kıl” emrindeki namazla bağlantılı yapılan yorumlardır. Bütün bu incelediğimiz görüşlerden anlaşılıyor ki; “ venhar” emri tek başına bir hüküm vermek için yeterli bir delil olarak gözükmüyor. İbnü’ l-Arabî’ nin de eserinde belirttiği gibi, bu konuya başka bir delil getirmeksizin sadece Kur’ an’ dan delil vermek zayıf düşüyor.²⁰⁵ Bundan dolayı, Hz. Peygamberin uygulamalarının belirleyiciliği önem arz etmektedir.

²⁰⁰ Taberî, *Câmi’ u’ l-Beyân an Te’ vili Âyi’ l-Kur’ân* 721-724.

²⁰¹ Taberî, *Câmi’ u’ l-Beyân an Te’ vili Âyi’ l-Kur’ân* 721-724.

²⁰² İbnü’ l- Arabî, *Ahkâmu’ l-Kur’ân* V, 458.

²⁰³ Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’ l-Kur’ân*, XII, 524.

²⁰⁴ Dahhâk, Ebü’ l-Kâsım Dahhâk b. Müzâhim Hilâlî Horasânî Belhî, (105/723), *Tefsiru’ d-Dahhâk* (tahkik: Muhammed Şükri Ahmed ez-Zâvîfî), Dâru’ s-Selam, Kahire 1999, s. 991.

²⁰⁵ İbnü’ l- Arabî, *Ahkâmu’ l-Kur’ân* V, 459.

3.2.4.2.1.1.3. “ Nahr” Kelimesinin Geçti Hadisler

Hadis kitaplarına bakıldığı zaman, “ nahr” kelimesinin geçti birçok rivayete rastlanmaktadır. Bu rivayetlerde geçen “ nahr” kelimesinin koyun, deve ve iğir cinsi hayvanların kesimi manasında kullanıldığı görülmektedir. Burada konumuz ile ilgili hadislere değinmek istiyoruz.

Bir hadiste Enes şöyle demiştir: “ *Rasûlullâh veda haana giderken öğle namazını Medine’ de, biz de kendisiyle beraber olduğumuz hâlde dört rekat kıldı. İkindiye de Zu’ l-Huleyfe’ de (altarak) iki rekat kıldı. Sonra sabaha kadar orada geceledi. Sonra (sabahleyin devesine) bindi. Nihayet devesi onu Beydâ yokuşu üzerine doğrulttu. Rasûlullâh, Allah’ a hamdetti, tesbîh etti ve tekbîr getirdi. Sonra hac ile umreye beraberce niyet ederek telbiye yaptı. Beraberindeki insanlar da hac ile umreye niyet edip, telbiye eylediler. (Ve böylece ihrama girdiler). Mekke’ ye geldiğimizde Rasûlullâh insanlara emretti. Onlar ihramdan çıktılar. Nihayet terviye (yani Zi’ 1-hicce ayının sekizinci) günü olunca, insanlar hac için ihrama girdiler.*

قَالَ: وَنَحَرَ النَّبِيُّ بَدَنَاتٍ بِيَدِهِ قِيَامًا، وَذَبَحَ رَسُولُ اللَّهِ بِالْمَدِينَةِ كَبْشَيْنِ أَمْلَحَيْنِ ”

Râvî Enes: Peygamber kendi eliyle ayakta durdukları hâlde birçok kurbanlık develer kesip boğazladı. Rasûlullâh Medine’ de de alacaliki koç boğazladı, dedi.”²⁰⁶

Bu rivayette de görüldüğü gibi “ nahr” kelimesi “ kesti, boğazladı” anlamında kullanılmıştır. Bu hadiste dikkat çeken diğer bir husus ise, develerin boğazlanması için “ nahr” kelimesi kullanılırken, koçların boğazlanması için ise “ zebh” kelimesinin kullanıldığıdır. Semin el-Halebi de eserinde bu ayrıntıya dikkat çekmiştir.²⁰⁷

Bir başka rivayette ise, Hz. Aişe şöyle demiştir;

عَنْ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَتْ: سَمِعْتُ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، تَقُولُ: ” خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ لِخَمْسِ بَقِيْنَ مِنْ ذِي الْقَعْدَةِ لَا نَرَى إِلَّا الْحَجَّ، فَلَمَّا دَنَوْنَا مِنْ مَكَّةَ أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ مَنْ لَمْ يَكُنْ مَعَهُ هَدْيٌ إِذَا طَافَ وَسَعَى بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ أَنْ يَحِلَّ، قَالَتْ: فَدَخَلْنَا يَوْمَ النَّحْرِ بِلَحْمِ بَقَرٍ، فَقُلْتُ: مَا هَذَا؟ قَالَ: نَحَرَ رَسُولُ اللَّهِ عَنْ أَزْوَاجِهِ ”

“ Biz Rasûlullâh’ın beraberinde Zi’ l-ka’ de ayın çıkmasına beş gün kala

²⁰⁶Buhârî, “ Hac” , 27, (hadis no: 1551).

²⁰⁷Semin el-Halebî, *Umdetu’ l-Huffâz* IV, 150.

(Medine’ den Veda Hacı için) yola çıktık. Biz (bu aylarda umre değil) yalnız hac edilir zannediyorduk. Nihayet Mekke’ ye yaklaştığımızda Rasûlullâh, beraberinde kurbanı bulunmayan kimselere Kabe’ yi tavaf ve Safa ile Merve arasında say ettiği zaman ihramdan çıkmalarını emretti. Âişe dedi ki: Kurban bayramının ilk günü (Minâ’ da elinde) sığır eti ile yanımıza girildi. Ben: Bu nedir? diye sordum.

Eti getiren kimse: Rasûlullâh zevceleri adına kurban kesti, dedi.²⁰⁸

Bu rivayette de “ n-h-r” fiilinin “ kesti” anlamında kullanıldığını görmekteyiz. Bu hadiste dikkat çeken bir nokta, bir önceki rivayette deve için kullanılan “ nahr” kelimesinin burada sığır için kullanıldığıdır. Bu da bize “ nahr” kelimesi ile “ zebh” kelimesini birbirlerinin yerine kullanıldığını göstermektedir. Çünkü rivayetler incelendiği taktirde, bu iki kelimenin birbirlerinin yerine kullanıldığı ve “ hayvan boğazlama” anlamına geldiği görülebilir.

Hiz. Hafsa’ dan gelen bir rivayette ise kendisi:

عَنْ حَفْصَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ، أَنَّهَا قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، ” مَا شَأْنُ النَّاسِ حَلُّوا بِعُمْرَةٍ، وَلَمْ يَحْلِلْ أَنْتَ مِنْ عُمْرَتِكَ؟ قَالَ: إِنِّي لَبِذْتُ رَأْسِي، وَقَلَّدْتُ هَدْيِي، فَلَا أَجِلُ حَتَّى أَنْحَرَ ”

“ Yâ Rasûlallâh! İnsanların hâli nedir ki, onlar umre ile ihramdan çıktılar da sen umrenden dolayı ihramdan çıkmadın? diye sordu.

Rasûlullâh: Ben başımın saçlarını toplayıp keçeletirdim, kurbanıma da Kabe namına gerdanlık taktım. Artık ben kurbanımı kesmedikçe ihramdan çıkamam” buyurmuştur.²⁰⁹

Aynı şekilde bu rivayette de söz konusu kelime “ kurban kesme” anlamında alınmıştır.

Bir başka rivayet şöyledir: Abdurrahman b. Sâbi’ den rivayet edildiğine göre;

عَنْ جَابِرٍ، وَأَخْبَرَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ سَابِطٍ، أَنَّ النَّبِيَّ وَأَصْحَابَهُ ” كَانُوا يَنْحَرُونَ الْبَدَنَةَ مَغْفُولَةً الْيُسْرَى قَائِمَةً عَلَى مَا بَقِيَ مِنْ قَوَائِمِهَا ”

“ Hiz. Peygamber ve ashab kurbanlık develeri sol (ön ayakları) bağlı ve geri kalan ayakları üzerinde dikili olarak boğazlardı ”.²¹⁰

²⁰⁸Buhârî, “ Hac” , 115, (hadis no:1709).

²⁰⁹Buhârî, “ Hac” , 126, (hadis no: 1725).

²¹⁰Ebû Dâvûd, “ Menasik” , 20, (hadis no:1767).

Yine bir rivayette:

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، أَخْبَرَنَا يُونُسُ، أَخْبَرَنِي زِيَادُ بْنُ جُبَيْرٍ، قَالَ: ” كُنْتُ مَعَ ابْنِ عُمَرَ بِمِئَى فَمَرٍّ بِرَجُلٍ وَهُوَ يَنْحَرُ بَدَنَتَهُ وَهِيَ بَارِكَةٌ، فَقَالَ: ابْعَثْهَا قِيَامًا مُقَيَّدَةً سُنَّةَ مُحَمَّدٍ“

“ Ziyâd b. Cubeyr demiştir ki: Minâ’ daİbn Ömer’ le birlikte idim. Kurbanı devesini çöktürerek boğazlayan bir adama rastladı (Ziyad b. Cübeyr ona): Onu bağı olarak ayağı kaldır.(Peygamberimiz) Muhammed’ in sünnetine uy, dedi.”²¹¹

İncelediğimiz birçok rivayette genellikle “ nahr” kelimesinin hac mevsiminde kesilen develer için kullanıldığını görüyoruz. Bunun yanında “ nahr” kelimesinin kurban bayramında kesilen hayvanlar için kullanıldığı rivayetler de mevcuttur. Bunlardan biri şu şekildedir:

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، ” أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ نَحَرَ يَوْمَ الْأَضْحَى بِالْمَدِينَةِ، قَالَ: وَقَدْ كَانَ إِذَا لَمْ يَنْحَرْ دَبْحَ بِالْمُصَلَّى ”

“ Abdullah b. Ömer’ den rivâyete göre, Peygamber (sav) Medine’ de kurban bayramı günü deve kesti. Deve kesmediği bayramlarda aynı yerlerde koyun keserdi. ”²¹²

Bu rivayetlerde de görüldüğü gibi ashab “ nahr” kelimesini sadece develer için kullanmamış, aynı zamanda diğer kurbanlık hayvanlar içinde kullanmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu konuda “ nahr” , “ zebh” , “ nüsuk” kelimelerinin anlamı olarak kullanılmıştır. “ Nüsuk” kelimesi ile ilgili bir rivayet şöyledir;

عَنِ الْبَرَاءِ قَالَ: حَظَبْنَا رَسُولَ اللَّهِ يَوْمَ النَّحْرِ بَعْدَ الصَّلَاةِ، فَقَالَ: ” مَنْ صَلَّى صَلَاتِنَا وَنَسَكَ نُسُكَنَا فَقَدْ أَصَابَ النَّسُكَ، وَمَنْ نَسَكَ قَبْلَ الصَّلَاةِ فَلَيْتَ شَاءَ لَحْمٍ، فَقَامَ أَبُو بُرْدَةَ بْنُ نِيَارٍ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ وَاللَّهِ لَأَقْدَ نَسَكْتُ قَبْلَ أَنْ أَخْرُجَ إِلَى الصَّلَاةِ، وَعَرَفْتُ أَنَّ الْيَوْمَ يَوْمُ أَكْلِ وَشُرْبٍ، فَتَعَجَّلْتُ فَأَكَلْتُ وَأَطْعَمْتُ أَهْلِي وَجِيرَانِي، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ: تِلْكَ شَاءَ لَحْمٍ، فَقَالَ: إِنَّ عِنْدِي عَنَاقًا جَذَعَةً وَهِيَ خَيْرٌ مِنْ شَاتِي لَحْمٍ فَهَلْ تُجْزِي عَنِّي، قَالَ: نَعَمْ، وَلَنْ تُجْزِيَ عَنْ أَحَدٍ بَعْدَكَ ”

“ Hz. Peygamber (sav) kurban bayram günü namazdan sonra, bize bir hutbe irad ederek:Kim bizim namazımızı kılar ve kurbanımızı keserse (bizim sünnetimize

²¹¹ Ebû Dâvûd, “ Menasik” , 20, (hadis no:1768).

²¹² Nesâî, “Dahâya” , 3, (hadis no:4441).

uygun olan bir) amel işlemiş olur. Kim de kurbanı namazdan önce keserse (kesilen) bu (kurbanlık ailesine ziyafet için kesilmiş bir) et koyunu olur, buyurdu. Bunun üzerine Ebû Bürde b. Niyar kalktı ve: “ Ey Allah'ın Resulü vallahi ben bu günün yeme, içme günü olduğunu düşünerek Kurbanı (mı) namaza çıkmadan önce kestim ve (yine bu düşünceyle) acele edip (kurbanın etinden) yedim, aileme ve komşularıma da yedirdim” dedi.

Resûlullah (sav) de: “ Bu et koyunudur” buyurdu. Bunun üzerine (Ebû Bürde tekrar kalktı ve): Ben de bir yaşını doldurmamış (fakat semiz olması ve etinin lezzetliği bakımından iki et koyunundan) daha hayırlı bir oğlak var (kurban edebilmem için bu oğlak) bana yeter mi? diye sordu. Efendimiz de: Evet, senden başka bir kimse için (böyle bir oğlağı kurban etmek) asla yeterli olamaz, buyurdu.”²¹³

Bu rivayette de görüldüğü gibi “ nüsuk” kelimesi “ kurban kesme” anlamında kullanılmıştır.

Rivayetleri çoğaltmamız mümkündür. Fakat konumuzla direk bağlantısı olmadığı için diğer rivayetleri vermeyerek, bu rivayetlerle yetiniyoruz. Bütün bu hadislerde görüldüğü gibi Hz. Peygamber ve ashâb, “ nahr” kelimesini “ kurban kesme” anlamında kullanmış ve bu doğrultuda anlamlandırmışlardır. Hadislerde görebildiğimiz kadarıyla söz konusu kelimenin anlamı konusunda herhangi bir ihtilaf yaşanmamıştır.

Kur’ an’ dan tek delil olan ve Kevser Suresinde geçen “ nahr” kelimesini inceledikten sonra diğer delilleri tahlil etmek istiyoruz. Nahr kelimesini incelerken de gördüğümüz gibi sadece bu delil vasıtasıyla hüküm vermek zor görünmektedir. Çünkü bu kelimenin anlamı konusunda alimlerimiz arasında ihtilaf mevcuttur. Bundan dolayı, Hz. Peygamber’ in sözlerine başvurmak gerekmektedir. Rivayetlerle ilgili incelemiş olduğumuz eserlerde, her görüş sahibinin kendi görüşünü desteklediğini düşündüğü delillerin sağlam olduğunu, karşı görüşün delillerinin ise zayıf olduğunu belirtir bir genellemeye gidildiği görülmektedir. Nitekim Şevkânî (1250/1834), kurban ibadetinin vâcip olmadığını savunan görüşün delillerinin hiç birisinin sağlam olmadığını ve delil olarak alınamayacağını belirtirken²¹⁴, diğer taraftan İbn Hazm(456/1064), tam tersini savunarak, bu ibadetin vâcip olduğu görüşü ile ilgili

²¹³ Ebû Dâvûd, “ Dahâya” , 5, (hadis no:2800).

²¹⁴ Şevkânî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlanî, (1250/1834), *Neylû’ l-Evtâr Dâru İbn-i Cevzî*, Beyrut 1427, V, 146.

rivayetlerin senetlerindeki kimi ravilerin hallerinin meçhul olmasından dolayı zayıf olduğunu belirtmiştir.²¹⁵ İncelediğimiz eserlerde bu şekilde genellemelerin yapıldığını görmekteyiz. Burada ilk olarak kurban kesmeyi vâcip kabul edenlerin ileri sürdükleri delilleri ele alalım.

3.2.4.2.1.2. Vücûb Görüşü İle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi

عَنْ أَبِي دَاوُدَ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ، قَالَ: قَالَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ : يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا هَذِهِ الْأَضَاجِيُّ؟، قَالَ: ”
سُنَّةُ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ

Ashâb: ey Allah’ın Rasûlü bu kurban kesme nedir, diye sordular. O da “ *babanz İbrahim’ in (as) sünnetidir*”²¹⁶ buyurmuştur.

Kurbanın vâcip olduğunu kabul edenlerin “ nahr” kelimesi içinde ki diğer bir delili de yukarıda zikredilen rivayettir. Bu rivayet ile ilgili özellikle Hanefî ulema Hz. Peygamberin “ kurban kesiniz” sözünün bir emir olduğunu belirtmişlerdir. Nitekim burada ki emirde başka bir anlama sevk edecek karine olmadığından dolayı vücûbuna hamledilir, denilmiştir.²¹⁷

Bu rivayette geçen “ sünnet” tabirinin çok iyi izah edilmesi gerekmektedir. Bu kelime teklifi hükümlerde geçen ve bizler için bağlayıcı olan sünnet midir, yoksa “ yol, adet, gelenek vb.” anlamlara gelen sünnet midir? Bu konuda ilgili rivayetlerin anlaşılması ve yorumlanmasında, hadislerdeki “ farz” ve “ sünnet” gibi ifadelerin, usûl-i fıkıhtaki kullanımıyla teknik anlamda farz/vâcip ve sünnet biçiminde anlaşılmasının asla isabetli olmayacağı şeklinde görüşler de mevcuttur. Bu görüş sahipleri, ayet ve hadislerde geçen kelimelerin bağımsız İslami disiplinlerin oluşmasıyla birlikte kavramlaşan ve teknik bir anlam kazanan bütün kullanımlarda, bahse konu kelimelere teknik anlam yükleyerek nasları anlama ve yorumlama çabası, nasların anlamını daraltacağını belirtmişlerdir. Teknik anlam yükleyebilmek için muhakkak bu yönde kullanılmış karinelerin olması gerekmektedir.²¹⁸

Bahsetmiş olduğumuz hususları göz önünde bulunduran Kâsânî(587/1191), “İbrahim’ in sünneti” , “ bizim sünnetimiz” , “ Müslümanlæünneti” terkiplerindeki

²¹⁵ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 355.

²¹⁶ İbn Mâce, “ Edâhî” , 3.

²¹⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 8; Kâsânî, *el-Bedâi’* ,V, 62.

²¹⁸ Çalış, “ Kurban Dini Hükümü” , s. 221.

“sünnet” ifadesinden hareketle kurban kesmenin sünnet olduğunu söyleyemeyeceğimizi ifade etmiştir.²¹⁹ İbn Hacer(852/1449) de eserinde bu konuyla alakalı olarak, bu rivayette kullanılan sünnet tabirinin, teklifi hükmün çeşitlerinden biri olan teknik anlamda sünnet değil, adet, gelenek, uygulama biçimi anlamlarında kullanıldığını ve bu mütalaanın, sünnet lafzının geçtiği diğer hadisler hakkında da geçerli olduğunu dile getirmiştir.²²⁰ Diğer taraftan kurbanın Hz. İbrahim’ in sünneti olduğu ve ona tabi olmakla emrolunduğumuzu ifade eden naslardan hareketle, kurban kesmenin vâcip olduğunu söylemek de mümkün gözükmemektedir. Zira böyle bir istidlal için sırf emir kipi yeterli olmaz. Hz. İbrahim’ inşariatında kurban kesmenin vâcip olduğunun tespiti de gerekir ki, bunu belirlemek mümkün değildir.²²¹

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: ”مَنْ كَانَ لَهُ سَعَةٌ وَلَمْ يُضَحَّ، فَلَا يَقْرَبَنَّ مُصَلَّانَا

“Kim genişlik ve imkan bulur da kurban kesmezse bizim camimize yaklaşmasın.”²²²

Kurban ibadetinin vâcip olduğunu savunanların dayandıkları en sağlam delillerden biridir. Genellikle Hanefî ulema, bu rivayette bir tehdidin olduğunu, bununda ancak vacibin terki konusunda mümkün olabileceğini belirtmişlerdir. Eğer hüküm vâcip olmasaydı bu tür ağır bir tehdidin olmayacağını söylemişlerdir. Diğer taraftan kurban, kesimin yapıldığı günlere adı verilen bir ibadettir. Bu günlere kurban bayramı günleri denilir. Çünkü buradaki izafet ihtisas dolayısıyladır. İhtisas da o günde kurbanın olmasına bağlıdır. Bu durum kurbanın vâcip olduğunu göstermektedir. Şayet kurban vâcip olmasaydı zaman zaman terkedilir ve dolayısıyla o günlere kurban bayramı günleri denmezdi.²²³ Halbuki Hz. Peygamber kurban kesilen günü bayram yapmakla emrolunduğunu belirtmiştir.²²⁴

Halit Çalış kurbanın hükmü ile ilgili makalesinde, bu rivayetteki tehdit üslubundan hareketle vücûbuna hükmetmenin doğru olmayacağını belirtmiş ve bu tür bir istidlali bazı Hanefîalimlerinin de eleştirdiğini ifade etmiştir. “ Samsak ve soğan

²¹⁹ Kâsânî, *el-Bedâi*’, V, 62.

²²⁰ İbn Hacer, *Fethu’ l-Bârî* X, 3.

²²¹ İbn Hacer, *Fethu’ l-Bârî* X, 14.

²²² İbn Mâce, “ Edâhî” , 2.

²²³ Kâsânî, *el-Bedâi*’, V, 62; Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 70, Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 8- 9; Mevsilî, *El-İhtiyâr Li-Ta’ lîl’ l-Muhtâf*, 17.

²²⁴ Ebû Dâvûd, “ Dahâya” , 1.

yiyecekler sakın mescidimize yaklaşmasın” hadisini de örnek gösteren Çalış, bu ifadenin mübağalalı bir anlatım biçimi olduğunu ve bu hadisten hareketle nasıl ki soğan ve sarımsak yemenin haram olduğuna hükmetmek mümkün değilse, aynı şekilde sırf ağır tehdit içeren uslüptan dolayı kurban kesmenin vâcip olduğuna da hükmedilemez, demiştir.²²⁵ Mâverî(450/1058) de eserinde bu hadise iki eleştiri getirmiştir. İlk olarak bu hadiste kurban kesmenin terkiyle namazı terketme beraber verilmiştir. Bayram namazı (Şâfiîlerde) sünnet olduğuna göre kurban kesmek de sünnettir. Bu durumda şu mana ortaya çıkar; “ emretmiş olduğumuz kurban kesmeyi kim terk etti ise sünnet olan bayram namazını da terk etsin.” İkinci olarak ilgili hadisteki tehdidin (sakındırmanın) sarımsak hadisinde olduğu gibi vücûbiyetine değil müstehablığına hamledilebileceğini belirtmiştir. Vücûbiyet ifade etme hususunda bir şeyi emretmek, o şeyin yapılmasını ilzam etmek, sakındırma ifadelerinden daha kuvvetlidir. Burada bir emir ve ilzam söz konusu değil dolayısıyla bu vâcip olamaz.²²⁶

Bu hadisin sıhhat durumuna baktığımız zaman, Zeylâî (762/1360) eserinde bu hadisi İbn Mâce (273/886) ve Darekutnî (385/995) sünenlerinde, Ahmed b. Hanbel (241/855), İbn Ebi Şeybe (235/850), İshak b. Rahuye (238/853), Ebû Ya’ la el-Mevsilî (307/919) müsnedlerinde, Hâkim (405/1014)’ in de müstedrekinde rivayet ettiğini ifade etmiştir. Hâkim’ in, hadisin sahih olduğunu söylediğini belirten Zeylâî (762/1360), diğer hadis münekkitlerinin de hadis hakkında, ravilerinin sika olduğunu ve hadisin sahih olduğu değerlendirmesinde bulunduklarını ifade etmiştir.²²⁷ Fakat ez-Zevaid’ de Bûsirî (840/1436) şu değerlendirmede bulunmuştur; “ Raviler arasında Abdullah b. Ayyaş isimli bir ravi vardır. Bu zat, Ebû Davut ve Nesâî’ ye göre zayıf, Ebû Hatim’ e göre sadûk, İbn Yunus’ a göre ise münkeru’ l-Hadistir. Bûsirî eserinde İbn Hibbân (354/965)’ın bu zatı sika raviler arasında saydığını söylemiştir. Müslim, bu şahıstan rivayette bulunmakla birlikte, bu zatın rivayetlerine mütabi ve şahit olarak yer vermiştir.”²²⁸ Yine bunun yanında bu hadis sahih kabul edilmekle beraber, haberin merfu mu yoksa mevkuf mu olduğu tartışılmıştır. Beyhakî(458/1066), İbn Abdülber(463/1071) ve İbn Hacer(852/1449) hadisin Ebû Hureyre’ ye mevkuf

²²⁵ Çalış, “ Kurban Dini Hükümü ” , s. 222.

²²⁶ Mâverî, *el-Hâvi’ l-Kebîr* XV, 73.

²²⁷ Zeylâî, Ebû Muhammed Cemaledîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed, (762/1360), *Nasbu’ r-Râye Müessesetü’ r-Riyân*, Cidde, trs., IV, 207, İbn Hacer, *Fethu’ l-Bârî* X, 2.

²²⁸ Bûsirî, Ahmed b. Ebî Bekr, (840/1436), *Misbâhu’ z-Zücâce fî Zevâid-i İbn Mâce*, Dâru’ l-Kütübi’ l-İslamiye, Kâhire 1983, III, 50.

olduğunu ifade etmektedirler.²²⁹ Yine aynı şekilde İbn Hazm(456/1064) da eserinde Abdullah b. Ayyâş'ın sikâ bir ravi olmadığını belirtmiştir.²³⁰

حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ مَسْعَدَةَ، حَدَّثَنَا بِشْرٌ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَوْنٍ، عَنْ عَامِرِ أَبِي رَمْلَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلِيمٍ، قَالَ: وَنَحْنُ وَفُوفٌ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ بِعَرَاقَاتٍ قَالَ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ عَلَى كُلِّ أَهْلِ بَيْتٍ فِي كُلِّ عَامٍ أَضْحِيَّةً وَعَتِيرَةً، أَنْتَرُونَ مَا الْعَتِيرَةُ هَذِهِ الَّتِي يَقُولُ النَّاسُ الرَّجِيَّةُ؟

“Ey insanlar! Şüphesiz her sene her aile bir kurban ve atire kesmelidir. Atire’ nin ne olduğunu bilir misiniz? Atire halkın Recebiyye ismini verdikleri (kurban) dır.”²³¹

Bu hadisi delil olarak alan alimler, hadisteki alâ harf-i cerini göz önünde bulundurup, kurban ibadetinin vâcip olduğunu söylemişlerdir. Alâ harf-i ceri vucuba delalet eder.²³² Zeylâî(762/1360)’ nin eserinde bu rivayetin şihat durumu ile alakalı ibnu’ l- Cevzi, “*Metruku’ z-Zahîr*” ifadesini kullanmış, aslen atîre sünnet değildir, şayet kurban ibadetinin vucubuna delalet eder dersek, bu sadece bir şahıs üzerine gerçekleşir. Bütün hane halkını bağlamaz, demiştir.²³³ Bunun yanında İbn Hacer(852/1449) ise hadisin merfu ve sened bakımından sağlam olduğunu belirtir.²³⁴ Tirmizinin hasen garib olarak belirttiği bu hadise, Hattabî, “*zaifu’ l-mahrec*” demiş ve hadisin senedinde yer alan Ebû Remle’ nin mechûl olduğunu ifade etmiştir.²³⁵ İbn Hazm(456/1064) ise eserinde bu rivayetin ravilerinden Habîb b. Muhannef ve Ebû Remle’ nin mechûl olduklarını belirtir.²³⁶ Bu hadis her ne kadar delil alınsa da bazı alimler tarafından sıhhati konusunda şüphe duyulmaktadır.

Mâverdî (450/1058) ise bu hadisin kurbanın vücûbiyetine delil olarak alınamayacağını şu şekilde yorumlamıştır; birincisi, hadisin senedinde yer alan ve yukarıda da değinmiş olduğumuz Ebû Remle ve Muhannef b. Selim, hadis alimleri tarafından meçhul kabul edilmişleridir. İkinci olarak, hadiste atîre ile kurban hüküm

²²⁹ Beyhakî, *es-Sünenü’ l-Kübrâ* IX, 437, İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâleddîn Yûsuf b. Abdullâh b. Muhammed Kurtûbî Nemerî, *et-Temhîd*, y.y.,1990, XXIII, 190- 191, İbn Hacer, *Fethu’ l-Bârî* X, 2, Aynî, *el-Binâye*, XI, 7.

²³⁰ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 357.

²³¹ Ebû Dâvûd, “*Dahâya*” , 1; Tirmîzî, “*Edâhî*” , 19; Nesâî, “*Akîka*”İb6;Mâce, “*Edâhî*” , 2.

²³² Kâsânî, *el-Bedâi’*, V, 62.

²³³ Zeylâî, *Nasbu’ r-Râye*IV, 208.

²³⁴ İbn Hacer, *Fethu’ l-Bârî* X, 2.

²³⁵ Kâsânî, *el-Bedâi’* ,V, 62; Şevkânî, *es-Seylû’ l-Cerrâr*IV, 82.

²³⁶ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 357.

açısından müşterek zikredilmiştir. Nasıl ki atîre vâcip değilse kurban da vâcip değildir.²³⁷

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، أَخْبَرَنَا أَبُو خَيْثَمَةَ، عَنِ الْأَسْوَدِ بْنِ قَيْسٍ، حَدَّثَنِي جُنْدُبُ بْنُ سَفْيَانَ، قَالَ: شَهِدْتُ الْأَضْحَى مَعَ رَسُولِ اللَّهِ فَلَمْ يَغْدُ أَنْ صَلَّى وَفَرَغَ مِنْ صَلَاتِهِ سَلَّمَ، فَإِذَا هُوَ يَرَى لَحْمَ أَضَاجِيٍّ قَدْ ذُبِحَتْ قَبْلَ أَنْ يَفْرُغَ مِنْ صَلَاتِهِ، فَقَالَ: ” مَنْ كَانَ ذَبَحَ أُضْحِيَّتَهُ قَبْلَ أَنْ يُصَلِّيَ أَوْ يُصَلِّيَ، فَلْيَذْبَحْ مَكَانَهَا أُخْرَى، وَمَنْ كَانَ لَمْ يَذْبَحْ فَلْيَذْبَحْ بِاسْمِ اللَّهِ ”

“ Kim kurbannı namaz kılmadan önce kestiye yerine bir başkasını kessin. Kim kesmediyse besmeleyle kessin.”²³⁸

Kurbanın vâcip olduğunu savunanların en kuvvetli delillerinden birisi de bu rivayettir. Bu görüşü savunan alimler, sıhhati konusunda ihtilafın olmadığı bu hadise göre, eğer kurban ibadeti vâcip olmasaydı tekrar kesilmesi istenmezdi, tekrar yapılması istenen bir ibadette vâcip hükmünde olmalıdır, demişlerdir.²³⁹ Başka bir yorumda ise; “ Ne bu hadiste ne de birçok defa farklı rivayetlerle nakledilen benzer hadislerde kurbanın tekrar kesilmemesi gerektiği veya insanların muhayyer bırakıldığı şeklinde bir ifadeye rastlamak mümkün değildir. Şayet kurban kesme vâcip olmasaydı Hz. Peygamber yeniden kurban kesmelerini istemez veya kendilerini muhayyer bırakırdı”²⁴⁰ denilmiştir.

İmam-ı Şâfiî(204/820)’ ye göre, bu rivayet kurban vâcip oluşuna delil olabileceği gibi, kurban kesmek isteyen kişinin, ancak namazdan sonra kesmesi halinde bu ibadeti yerine getirmiş olacağına da delalet edebilir.²⁴¹ Bu görüşe bağlantılı olarak bir makalede şu ifadeler yer verilmektedir; bu hadisi, kurban kesmek vâcip olmasaydı tekrarı emredilmezdi, şeklinde yorumlayarak kurbanın vücutuna hükmetmek isabetli gözükmemektedir. Zira bağlayıcılık açısından konumu ne olursa olsun, vaktinde ve usulünce yerine getirilmeyen her türlü dini görevin iadesi gerekmektedir. Aksi takdirde eda gerçekleşmemiş olur. Dolayısıyla burada amacın,

²³⁷ Mâverdî, *el-Hâvi’ l-Kebîr* XV, 73.

²³⁸ Müslim, “ Edâhî” , İbn Mâce, “ Edâhî” , 12.

²³⁹ Kâsânî, *el-Bedâi’*, V, 62.

²⁴⁰ Acar, H. İbrahim, “ Mâlî Bir İbadet Olarak Kurbanın Hükümü”, *Ekev Akademi Dergisi*, s. 88.

²⁴¹ Beyhakî, *es-Sünenü’ l-Kübrâ* IX, 441.

dini bir ibadet olarak meşru kılınan kurbanın kesilme usûl ve şartlarını beyan olduğu söylenebilir.²⁴²

İbn Hibbân (354/965) ise bu konuyu bir örnekle izah etmeye çalışır; “Kurban ibadeti için öngörülen mükâfat ancak kurbanın namazdan sonra kesilmesi halinde mümkündür. Namazdan önce kurban kesen, iyi bir iş yapmıştır fakat kurban için öngörülen sevaba nail olamaz, zira kurban vakte bağlıdır. Aynen kuşluk namazını vaktinde kılmamak gibi, söz gelimi bir kişi, gecenin her hangi bir kısmında kuşluk namazı niyetiyle namaz kılsa, namaz kılması sebebiyle sevaba nail olursa da, bu, kuşluk namazı için vadedilen sevap olmaz.”²⁴³

Şevkânî(1250/1834) ise eserinde, bu hadisin zâhirinden anlaşılan vücûbuna delalet etmesidir. Yalnız diğer bazı hadislerde de görüldüğü gibi kurban Hz. Peygambere emredilmiştir, ümmetine emredilmemiştir, ümmeti için nafiledir. O yüzden bu hadisin hakiki manasına göre hareket etmemek gerekir. Bununla beraber hadisin sıhhati de tartışılmaktadır.²⁴⁴ Mâverî (450/1058) ise, bu hadisin birincisi, iadenin müstehablığına, ikincisi ise vücûbiyete hamledilebileceğini belirtmiştir. Yani kişinin kurbanını namazdan sonra iade etmesinin iyi olduğu anlaşılabileceği gibi, kişi kurban keseceğim diye kendisine bu kurbanı bir adak durumuna getireceğinden, namazdan sonra da kesmesi vâciphaline gelir.²⁴⁵

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مَنِيعٍ، وَهَنَّا، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ حَجَّاجِ بْنِ أَرْطَاةَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: ”أَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ بِالْمَدِينَةِ عَشْرَ سِنِينَ يُضَحِّي“

İbn Ömer’ in (r.a.):“Allah Rasûlü (sav) Medine’ de onı ikamet etti. Bu süre içinde sürekli kurban kesti” sözü.²⁴⁶

Bu delili ileri süren alimler, Hz. Peygamber’ in hicretin ikinci yılından vefatına kadar bu ibadeti hiç terk etmemesi, bizi bu ibadetin sünnetten daha kuvvetli bir ibadet olduğu gerçeğine götürür, demişlerdir.²⁴⁷ Hatta seferde dahi bu ibadeti terk etmemiştir.²⁴⁸

²⁴² Çalış, “Kurbann Dini Hükümü”, s. 222; Ayrıca. bkz; İbn Hacer, *Fethu’ l-Bârî*X, 17.

²⁴³ İbn Hibbân, Ebu Hatîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî (354/965), *es-Sahîh*, Darü’ l-Kütübi’ İlmiyye, Beyrut 2010 XIII, 226-227.

²⁴⁴ Şevkânî, *es-Seylû’ l-Cerrâr*IV, 69.

²⁴⁵ Mâverî, *el-Hâvi’ l-Kebîr*XV, 73.

²⁴⁶ Tirmîzî, “Edâhî”, 11.

²⁴⁷ Bardakoğlu, *İlmihal*, II, 2.

²⁴⁸ Tirmîzî, “Edâhî”, 11.

3.2.4.2.1.3. Vücûb Görüşü İle İlgili Aklî Delillerin Değerlendirilmesi

Kurbanın vücûbiyetiyle ilgili ileri sürülen bütün bu naklî delillerin yanında aklî delil olarak isimlendirebileceğimiz bir delil de şu şekildedir; “ *Kurban, vakti kendisine izafet yapılan bir ibadettir. Kurbanın günü anlamında kurban bayramı denmektedir. Bu vâcip olduğunu gösterir. Yine ayıplı olan hayvanların kesilmemesi de vücûbiyetine hamledilir.*” Çünkü izafet ihtisas içindir. Burada da o günün kurbanı ait olduğu anlatılmış olmaktadır. Bu da kurbanın mevcudiyetini gösterir. Böyle bir mevcudiyete götüren de vücûbdur. Çünkü insanların hepsinin vâcip olmayan bir şeyi terk etmesi mümkündür ama bir vacibi hepsinin terk etmesi mümkün değildir.²⁴⁹

Kurban kesmenin vâcip olduğunu savunan alimlerin delilleriyle ilgili görüşleri belirttik.

3.2.4.3. Kurbanın Sünnet Olduğu Görüşü

Ashabın önde gelenlerinden Hz. Ebû Bekir, Ömer, İbn. Mesud, İbn Abbas, İbn Ömer, Bilâl-i Habeşî, Ebû Mesu' d el-Bedrî bîta olmak üzere Alkâme b. Kays, (62/682) Esved b. Yezîd, (75/694) Saîd b. el-Müseyyeb, (94/712) Saîd b. Cübeyr, (95/713) Şâ' bî, (104/722) Tâvus, (106/724) Hasan- Basrî, (110/728) Atâ b. Ebî Rabâh, (115/733) Süfyân es-Sevrî, (161/777) İbnü' l-Mübârek, (181/797) İbnü' l-Münzîr, (236/850) İshâk b. Râhûye, (237/851) Ebû Sevr, (240/854) Buhârî, (256/869) gibi müctehid alimlerle birlikte, Şâfiî, Hanbelî ve Zâhirî mezhepleri, tercih edilen görüşe göre İmam Mâlik²⁵⁰ (179/795) ve bir rivayette Ebû Yûsuf' un da (182/798)²⁵¹ aralarında bulunduğu cumhur fukahaya göre kurban kesmek *müekked sünnettir*.²⁵² Hatta kaynaklarda kurbanın vâcip olduğunu söyleyen herhangi bir sahabîye rastlanmamakta ve İbn Hazm (456/1064) bunu sarahaten ifade etmektedir.²⁵³ Ayrıca

²⁴⁹ Mâverdî, *el-Hâvi' l-Kebîr* XV, 71.

²⁵⁰ İbn Rüşd, *el-Mukaddimâtü' l-Mümehhedât* I, 435.

²⁵¹ Mâverdî, *el-Hâvi' l-Kebîr* XV, 71.

²⁵² Buhârî, “ Edâhî” , 1; Tirmîzi, “ Edâhî” , 11; Beyhakî, *Sünenü' l-Kübrâ* IX, 441; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 358; Şevkânî, *es-Seylû' l-Cerrâr* IV, 69; Nevevî, Ebû Zekeriyâ, (676/1277), *Kitâbu' l-Mecm' şerhu' l-Muhezzeb liş-Şirâzî*, Mektebetü' l-İrşâd, Mekke, trs. VIII, 354; İbn Rüşd, Ebû' l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtûbî (el-Hafîd), (595/1198), *Bidâyetü' l-Muctehid*, Beyrut 2007, s. 391- 392; Çalış, “ Kurbanın Dini Hükmü” , s. 213.

²⁵³ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 358; Şevkânî, *es-Seylû' l-Cerrâr* IV, 69.

İmam Mâlik hacıların kurban kesmeyebileceğini söylerken, Şâfiî (204/819) hacı olanlarla olmayanlar arasında bir ayırım gözetmez.²⁵⁴

Bu arada Hanefî fakih ve muhaddislerden Tahâvî (321/933), mezhebin müctehid imamlarından İmam Muhammed' in Ebû Yûsuf' la birlikte kurban kesmenin vâcip olmadığı ama hali vakti yerinde olanlar hakkında terkine ruhsat verilmeyen müekked sünnet olduğu kannatine sahip bulunduğunu²⁵⁵ belirtir ve kendisi de bu görüşü tercih eder.²⁵⁶ Abdullah b. Ömer' den, kurban vâcip olmadığı; isteyen kessin isteyen de kesmesin, dediği rivayet olunmuştur.²⁵⁷ Yine bunun yanında Süfyân-ı Sevrî ve İbn Mübârek' e göre kurban vâcip değil, Hz.Peygamber' in amel edilmesi müstehab olan sünnetlerindendir.²⁵⁸ İbn Cüreyc' in Atâ' ya “ Kurban insanlara vâcip midir? diye sorduğu onun da “ Hayır, değildir; fakat Rasulullâh kurban kesti” dediği ifade edilmiştir. Said b. Müseyyeb, Rasulullâh'ın kurban kestiğine dikkat çekerek, kesmeyenlere bir günah terettüp etmeyeceğini belirtir.²⁵⁹

3.2.4.3.1. Sünnet Görüşü İle İlgili Delillerin Değerlendirilmesi

3.2.4.3.1.1. Kur' an' dan Delille İlgili Değerlendirme

Bu konuda ilk delil olarak *Kur' an' da bu ibadetin vücûbiyetiyle ilgili ayetlerden bir ayetin bulunmayışıdır*. Kurbanı vâcip olarak kabul edenlerin istidlalde bulundukları Kevser suresinin 2. ayetini, cumhur ulemanın farklı şekilde yorumladığını yukarıda görmüştük. Özetle belirtmemiz gerekirse, kevser suresindeki ayetin kurbana delaleti zanni olmakla birlikte, kurbana delalet ettiği kabul edilse bile, bu ayette kurban kesme emredilmemekte, namaz başta olmak üzere bütün ibadetlerde olduğu gibi kurbanın da sırf Allah rızası için kesilmesi emredilmektedir.²⁶⁰ Bu itibarla cumhur alimler daha çok hadisleri hükümlerine mesned kabul etmişlerdir.

²⁵⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü' l-Müctehids*. 391- 392; Çalış, “ Kurbanın Dini Hükümü” , s. 213.

²⁵⁵ Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 55- 56; Mâverdî, *el-Hâvi' l-Kebîr* XV, 71.

²⁵⁶ Tahavî, Ebû Câfer Ahmed b. Muhammed, (321/933), *Muhtasaru' t-Tahavî* Dâru' l-Kitabî' l-Arabî, Kahire 1370, s. 300- 301; Cessâs, Ebû Bekr Ahmed Râzî, (370/980), *Muhtasâru İhtilâfî' l-Ulemâ* Dâru Beşâiri' İslamiyye, Beyrut 1995, III, 220.

²⁵⁷ Abdürrezzâk, Ebû Bekr b. Hemmam, (211/827), *el-Müsannef fi' l-Hadîş* Mektebetü' İslâmî, Beyrut 1983, IV, 381.

²⁵⁸ Tirmîzî, “ Edâhî” , 11.

²⁵⁹ Abdürrezzâk, *el-Müsannef*, IV, 380.

²⁶⁰ Çalış, “ Kurbanın Dini Hükümü” , s. 215.

3.2.4.3.1.2. Sünnet Görüşü İle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Cumhur ulemanın delil olarak aldığı hadislerden biri;

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ قَالَ: ” إِذَا دَخَلَ الْعَشْرُ وَأَرَادَ أَحَدُكُمْ أَنْ يُضَحِّيَ، فَلَا يَمَسَّ مِنْ شَعْرِهِ وَلَا بَشَرِهِ شَيْئًا

*Hiz. Peygamber’ in (sav): “Zilhicce aygirer ve içinizden birisi kurban kesmek isterse, saından ve bedeninden herhangi bir Şey koparmasın”*²⁶¹sözüdür. Burada genel olarak kabul edilen görüş, hadiste geçen fiilin kişinin iradesine bırakılması gerektiğidir. Bu fiil, Müslümanın iradesine bırakıldığına göre vâcip değildir.²⁶² Bu rivayet kurbanın sünnet olduğunu söyleyen alimlerin en önemli delillerinden biridir. İmam-ı Şâfiî(204/820)’ ye göre, bu hadis kurban vâcip olmadığına delalet eder. Şayet vâcip olsaydı hadisin ibaresi “Kurban kesinceye dek ne kıllarından ne de tırnaklarından bir Şeye dokunmasın” şeklinde olması gerekirdi.²⁶³

Vâcip olduğu görüşünü savunan alimler, bu rivayeti Őu şekilde yorumlamaktadırlar; bu rivayette söz konusu olan “isteme”, sehvin ıldı olan istemedir, tahyir anlamında olan yani eda ile terk arasındaki muhayyerlik değildir. “Kim ki kurban kesmeyi kasdeder, kurban kesmeye yönelirse” anlamda olan bu hadis, kurbanın vâcip oluşunu nefyetmemiştir.²⁶⁴ Aynen “namaz kılmak isteyen abdest alsın” ifadesinde olduğu gibi bir anlam taşır. Nasıl ki bu ifadeden, dileyen namaz kılsın, dileyen kılmasın şeklinde bir anlam çıkarılamazsa o hadisten de dileyen kurban kessin, dileyen kesmesin gibi bir anlam çıkarılamaz. Çünkü irade bütün ibadetlerde şarttır.²⁶⁵ Mâverdî (450/1058), “bu hadiste kurbanın vücûbiyeti kesindir, denilirse, Őu şekilde bir cevap verebiliriz; “Cuma namaz kılmak isteyen gusletsin” hadisinde olduğu gibi, Cuma namazı gusle bağlı değildir. Gusül vâcip olmadığına göre kurban da vâcip değildir” demştir.²⁶⁶

Bu konuyla ilgili Őu şekilde bir yorum da yapılmıştır; “Hz. Peygamber, kurban bayramında kurban kesmek isteyen kimsenin zilhicce ayının ilk on gününde saç ve

²⁶¹İbn Mâce, “Edâhî”, 11; Müslim, “Edâhî”, 39- 42, Ebû Dâvûd, “Dahâyâ”, 3.

²⁶²İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 355; Buhûtî, *Keşşâfu’ l-Kına*, IV, 1238.

²⁶³Nevevî, *el-Mecmû*, VIII, 356.

²⁶⁴Damad Efendi, Abdurrahman Gelibolulu Şeyhizâde (1078/1667), *Mecme’ u’ l-enhûr fişerhi Mülteka’ l-ebhûr* Dâru’ l-Kütübi’ l-İlmiye, Beyrut 1997, IV, 167.

²⁶⁵Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 71.

²⁶⁶Mâverdî, *el-Hâvi’ l-Kebîr*, XV, 72.

tırnaklarını kesmesini yasaklamaktadır. Bu fiiller ancak kurban kesiminden sonra yapılabilir. Bilindiği gibi saçların tıraş edilmesi veya kısaltılması hac ve umrenin vâcib olan menasikindendir. Rasûlullâh veda hacında bayramın ilk günü Müzdelife’ den Mina’ ya gelmiş önce Akabe Cemresine taş atmış, sonra da sırasıyla kurban kesmiş ve saç tıraşı olmuştu. Dolayısıyla bu hadiste anlatılmak istenen hususlar hac ibadeti esnasında kurban kesip ihramdan çıkma durumunda olan kimselerle alakalı olmalıdır. Bu hadisin cumhurun görüşlerine delil olabilmesi ancak kurban sahiplerinin kendilerini ihramlı bir kimseye benzetmeleri halinde söz konusu olabilir ki bu görüş isabetli gözükmemektedir. Bu anlayıştan olsa gerek ilmihal kitaplarının kurban bahislerinde hac ibadetinin dışında kurban kesiminden önce insanların tıraş olmalarının yasaklandığı konusuna temas edilmektedir. Buna mukabil hac ibadetleri ile ilgili bahislerde bu konu üzerinde önemle durulmaktadır.”²⁶⁷

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: ” ثَلَاثٌ هُنَّ عَلَى فَرَائِضٍ وَلَكُمْ تَطَوُّعٌ: النَّحْرُ، وَالْوَتْرُ، وَرَكْعَتَا الضُّحَى ”
عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا رَفَعَهُ، قَالَ: ” كُتِبَ عَلَى النَّحْرِ، وَلَمْ يُكْتَبْ عَلَيْكُمْ ”

“ Üçşey vardır ki, bana farz, size sünnettir. Kurban kesme, vitir namazı ve iki rekat kuşluk namazı.” , “ Kurban bana farz kılındı (yazıldı), size ise farz kılınmadı.”²⁶⁸

Bu hadise göre kurban sadece Hz. Peygamber’ e farz olan bir ibadettir.İbn Mulakkîn eserinde bu hadisle ilgili şu ifadelere yer verir; “ Çünkü kurban savmı visal, dörtten fazla hanımla evlenme gibi sırf Hz. Peygamber’ in kendisine mahsus olduğu şer’ i delil ile belirtilen fiillerindendir.”²⁶⁹ Hanefîler ise bu hadiste yer alan “ size yazılmadı” ifadesini “ size farz kılınmadı” şeklinde tevil ederek hadisteki “ yazıldı” fiilinin “ farz kılındı” manasında olduğunu kabul ederler. Bu görüşlerini de “Çünkü namaz, mü’ minlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır.”²⁷⁰ ayetiyle delillendirerek ayette beş vakit namaza “ mektube” denildiğini ifade ederler. Hanefîlere göre hadis kurbanın farziyetini reddetmektedir. Yine Hanefîler söz konusu hadiste yer alan “ O sizin için sünnettir” ifadesinin de kurban vucûbiyetinin sünnet deliliyle sabit olduğunu belirttiğine dikkat çekerler. Sünnetle vâcib olana “ sünnet” adını verildiğini

²⁶⁷ Acar, “ Mâlî Bir İbadet Olarak Kurbanın Hükümü” , s. 86.

²⁶⁸ Beyhakî, *es-Sünenü’ l-Kübrâ*, IX, 264.

²⁶⁹ İbn Mulakkîn, Ebi Hafs Ömer b. Ali el-Ensârî, (804/1401), *Gâyetu’ s-Sûl fî Hasâisi’ r-Resûl* Beyrut 1993, s. 76.

²⁷⁰ Nisâ, 4/103.

ifade ederler.²⁷¹ Onlara göre sünnet “ yol ve siret” anlamda olduğundan, bu hadis kurbanın vâcip oluşuna engel değildir.²⁷²

Diğer taraftan bu hadisle ilgili ciddi tenkitler yapılmıştır. Şevkani, bu içerikteki rivayetlere Ahmed b. Hanbel (241/855), Bezzar (292/905), İbn Adiyy, Hakim (405/1014), Ebû Ya’ la (307/919), Darekutni (385/995), İbn Şahin (385/995) gibi muhaddislerin eserlerinde rastlanmakla birlikte, söz konusu rivayetlerin tamamının ciddi biçimde zayıf, dolayısıyla da delil olmaya elverişli olmadığını belirtir.²⁷³

Zeylâî(762/1360) ise, “ bu hadisi Cabir el-Cufi, İkrime ve İbn Abbas kanalıyla merfu olarak rivayet etmiştir. Bu şekliyle hadisi Ahmed b. Hanbel (241/855), Ebû Ya’ la (307/919), Taberani (360/970) ve Darekutni (385/995) gibi muhaddisler rivayet etmişlerse de, hadis, senette ismi geçen ravilerden Cabir el-Cufi sebebiyle zayıftır. Hakim (405/1014) hadis için sahih değerlendirmesinde bulunmuş olmakla birlikte, onun bu tespiti hatalı bulunmuştur. Haber bu şekliyle başka tariklerden de rivayet edilmiştir; fakat hepsi de zayıftır.” ifadelerini kullanmıştır.²⁷⁴ Bu görüşler neticesinde hadisin sıhhat durumu delil olmasına yetmemektedir.

Delil getirilen bu hadislerin dışında bazı hadislerde çeşitli eserlerde delil olarak kullanılmıştır. Örneğin;

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: شَهِدْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ الْأَضْحَى بِالْمُصَلَّى، فَلَمَّا قَضَى خُطْبَتَهُ نَزَلَ مِنْ مِثْبَرِهِ وَأَتَى بِكَبْشٍ فَذَبَحَهُ رَسُولُ اللَّهِ بِيَدِهِ، وَقَالَ: ” بِسْمِ اللَّهِ وَاللَّهِ أَكْبَرُ هَذَا عَلَيَّ وَعَمَّنْ لَمْ يُضَحَّ مِنْ أُمَّتِي

“ *Rasulullâh ile namazgâhta bayram namazında hazır bulundum. Hutbesini tamamlayınca minberinden indi. Kendisine bir koç getirdiler. Koçu kendi eliyle kesti. Keserken: ‘ Bismillâhi vallâhu ekber. Bu benim adına ve ümmetimden kurban kesmeyenlerin adınadır’ dedi.*²⁷⁵ Hanbelîler, bu hadisin kurbanın sünnet olduğuna delalet ettiğini belirtmişlerdir.²⁷⁶

Kurbanın hükmünün sünnet olduğuna delil getirilen bu ve benzeri hadisleri dayanak alan Şevkânî(1250/1834) de kurbanın vâcip olmadığını; çünkü

²⁷¹ Mevsılî, *El-İhtiyâr Li-Ta’ lîlî’ l-Muhtâs*, 723.

²⁷² Kâsânî, *el-Bedâi’*, V, 62.

²⁷³ Şevkânî, *Neylû’ l-Evtâr* IX, 455.

²⁷⁴ Zeylâî, *Nasbu’ r-Râye* IV, 206; krş. İbn Hacer, *Fethul Bârî*, X, 3.

²⁷⁵ Ebû Dâvûd, “ Dahâya” , 8.

²⁷⁶ Zerkeşî, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hanbelî, (772/1370), *Şerhu’ z-Zerkeşî alâ Muhtasari’ l-Hirâkî* Mektebetu’ l-Ubeykan, Riyad 1993, VII, 5.

H.z. Peygamber' in kendi ev halk ve ümmeti adına kesiminin, gücü yeten yetmeyen herkes için kâfi geldiğini söyler.²⁷⁷

H.z. Peygamber (sav)' den İslam'ı bizzat duyarak, görerek ve yaşayarak öğrenen ashab-ı kiram arasında kurban kesmenin vâcip olduğu görüşünde olanların bulunduğu dair sahih herhangi bir rivayetin olmaması da kurbanın sünnet olduğuna delil olarak ileri sürülmüştür.

Bu delille ilgili olarak, Ebû Râfî “ Rasûlullâh kurban kesecği vakit besili, boynuzlu, alacalı iki koç satın alırdı. Namazı kılıp hutbe okuduktan sonra musalladayken koçlardan birisini, ‘ Allahım bu ümmetimden senin birliğine ve benim de tebliğime şahadetlerin tümü adınadır’ diyerek keserdi; çeri de getirilir ‘ Bu Muhammed ve Muhammed’ in ailesi ahdadır’ diyerek keserdi. Sonra o iki kurban etinden fakirlere yedirir, kendisi ve ailesi ondan yerdi” demiştir. Ebû Râfî devamla, Haşimoğullarından kimsenin kurban kesmediği uzun yıllar olmuştur. Çünkü Allah kurbanı, Rasûlullâh’ a bir görev ve mükellefiyet olarak yüklemişti, demiştir.²⁷⁸ H.z. Ebû Bekir ve H.z. Ömer’ in, kurban kesmenin vacib olduğu şeklinde bir kanaate sebebiyet verebileceği endişesiyle zaman zaman kurban kesmedikleri²⁷⁹ olmuştur.

Ebû Mes’ ûd el-Ensârî’ nin, “ Benim bin davardan ~~olan~~ bir sürüm olurdu da, komşum kurban kesmenin vâcip olduğu kanaatine kapılabilir diye tek bir tanesini bile kurban etmezdim” dediği²⁸⁰ de rivayet edilmiştir. İbn Ömer’ in kurban hükmünü soran bir kişiye, “ Resûl-i Ekrem (sav) kurban kesti, ondan sonra Müslümanlar da aynı şekilde kurban kesmeye devam ettiler” şeklinde cevap verdiği, adamın aynı soruyu tekrar sorması üzerine “ anlamıyor musun?/anlayışın kıt mı?” diye onu azarladığı, hatta kurbanın zorunlu bir yükümlülük değil sünnet olduğunu sarâhaten beyan ettiği ifade edilmektedir. İbn Abbas’ın kurban kesmeyip, onun yerine et alıp fakir ve yoksullara, “İşte bu İbn Abbas’ın kurbanı” diye dağıttığı²⁸¹ gibi rivayetler delil olarak kabul edilmektedir. Kurbanın vâcip olduğunu savunan alimler bu delil ile ilgili, sahabelerin kurban kesmemelerinin geçici olduğunu, fakirlik çekmelerinden veya seferde olmalarından, bu durumda olanların da kurban farzdır diye anlamamalarından

²⁷⁷ Şevkânî, *Neylû’ l-Evtâr*, IX, 452- 455.

²⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 391- 392.

²⁷⁹ Şâfiî, Muhammed b. İdris, (204/820), *el-Ümm*, Dâru’ l-Vefa, y.y., 2001, II, 584; Mâverî, *el-Hâvi’ l-Kebîr*, XV, 72; Kâsânî, *el-Bedâi’*, V, 63; Mevsilî, *El-İhtiyâr Li-Ta’ lîlî’ l-Muhtâs*, 722.

²⁸⁰ Mâverî, *el-Hâvi’ l-Kebîr*, XV, 72; Kâsânî *el-Bedâi’*, V, 62; Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 8.

²⁸¹ Şâfiî, *el-Ümm*, II, 585; Mâverî, *el-Hâvi’ l-Kebîr*, XV, 72; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 358; İbn Rüşd, *Bidâyetü’ l-Müctehid*s. 391- 392.

kaynaklandığını, yoksa vâcip olmadığına inandıklarından değildir,²⁸² diye ifade etmektedirler. Mâverî (450/1058), bu iddiaya İbn Abbas'ın “ her gün bin kişiyi doyuracak nafakam var” sözü ile kaşılık vermiştir.²⁸³

Şatibi, bu konuda şöyle bir yorum yapmaktadır; “ Hz. Ömer ve Hz. Ebûbekir' in kurban kesmemelerisedd-i zerâî kabilindendir.²⁸⁴ Ayrıca bir şeyin bazı vakitlerde terk edilmiş olması onu devamlılık vasfından çıkarmış olmayacağından her iki halifenin kurban kesmeyi bazı vakitlerde terk etmeleri onların kurban kesme konusunda müdâvim olmadıklarına delil olarak gösterilemez. Bu itibarla devamlılık vasfının sahih olabilmesi için asla terk durumunun olmaması şart değildir.²⁸⁵

Bir başka görüşte ise, bu tür sahabe uygulama ve görüşünü yansıtan rivayetlerin, hakkında nass bulunan hususlarda şer' i hükmün tesbiti konusunda delil olamayacağı, gerçekte de usul bakımından özellikle merfu haberlerin bulunduğu bir hususta sahabe kavline itibar edilmeyeceği ifade edilmiştir. Çünkü sahabelerin maddi durumlarından dolayı kurban kesmedikleri gibi bir gerekçeyi delillendirmek zordur. Zaten rivayette de vâcip olmasından korktukları için kesmedikleri serahaten ifade edilmektedir.²⁸⁶ Bu görüşle bağlantılı olarak İbn Hazm(456/1064) da, Hz. Peygamber' denİslam'ı bizzat duyarak, görerek ve yaşayarak öğrenen sahabe arasında kurban kesmenin vâcip olduğu görüşünde olanlar bulunduğu dair sahih herhangi bir rivayetin bulunmadığını ifade etmektedir.²⁸⁷

3.2.4.3.1.3. Sünnet Görüşü İle İlgili Aklî Delillerin Değerlendirilmesi

Kaydedilennaklî delillerin haricinde bu görüşü savunan alimlerin kullandığı aklî deliller de mevcuttur. Bunlardan birisi; “ *Kurban kesmeyi vâcip olarak kabul ettiğimiz taktirde, Cuma namazında ve diğer farzlarda olduğu gibi yerine getirilemediği taktirde, onun yerini bedel olarak tutabilecek başka bir şeyin alması gerekirdi*, görüşüdür. Mesela Cuma namazı herhangi bir mazeretle kılınmadığı zaman yerine öğle namazı kılınması gerekir. HalbukiHanefîler de, kurban kesilemediği

²⁸² Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 9, Beyhakî, *es-Sünenü' l-Kübrâ*X, 444, Kâsânî, *el-Bedâi'*, V, 63; Mevsîlî, *El-İhtiyâr Li-Ta' lîl' l-Muhtâf*.723.

²⁸³ Mâverî, *el-Hâvi' l-Kebîr*XV, 72.

²⁸⁴ Şatibî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Gırnâtî, (790/1388), *el-Muvafakât*, İz Yayıncılık, İstanbul 1990, III, 279.

²⁸⁵ Şatibî, *el-Muvafakât*, III, 305.

²⁸⁶ Çalı, “ Kurban Dini Hükmü” , s. 225.

²⁸⁷ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 358

zaman kazasının gerekmediğini kabul etmektedirler.”²⁸⁸ Bu aklî delille hareket eden alimler, kurbanın vâcip olmadığını savunmuşlardır. Hanefîler tarafından bu aklî delile şu şekilde cevap verilmiştir; “Kurban bayram günlerinde, zengin olan kişi kurban kesmediği takdirde, onun yerine değerini tasadduk etmesi gerekir. Çünkü kurban kesmek zengine vâciptir. Cuma namazını kılamayanın öğle namazını kılması, mazeretten dolayı oruç tutamayanın fidye vermesi gibi, kurban kesemeyenin de kıymetini fakirlere tasadduk etmesi gerekir.”²⁸⁹

Sünnet görüşünü savunan alimlerin ileri sürdüğü diğer bir aklî delil de mâlî ibadetlerde yolcu ile mûkîm arasında herhangi bir farkın olmamasıdır. Mesela dinen zengin olan yolcuya da zekat vermek farzdır. Fakat kurbanın vâcip olduğunu savunanlar, yolcuya kurban kesmenin vâcip olmadığını ifade etmektedirler. Halbuki yolcuya vâcip olmayan ibadetin mûkîme de olmaması gerekir.²⁹⁰ Karşı görüşe sahip olan alimler ise bu delile cevaben; “kurbanın edasının birtakım özel şartlar gerektirdiği, bunları yerine getirmenin yolcuya güç geleceği, bununla beraber kurban ibadetinin belli bir vakitte eda edilmesi gerektiği, vakti çıkınca da kesilemeyeceği gibi sebeplerden yolcuya vâcip olmadığı”²⁹¹ görüşünü ileri sürmüşlerdir. Bu görüşe ek olarak, ibadetlerin hükmünün kıyasla belirlenemeyeceği ilkesinden hareketle, kurban da bir ibadet olduğuna göre, hükmü, başka ibadetlerin hükmüyle kıyaslanarak belirlenemeyeceğini ifade etmişlerdir.²⁹²

Özetle belirtmemiz gerekirse, kurban ibadetinin farz, vâcip yahut müekked sünnet olduğuna dair alimlerin görüş ve delilleri incelendiğinde, bu husustaki ihtilafın birkaç rivayetin farklı yorumlanmasından kaynaklandığını görebiliriz. Kimi rivayetlerde, ağır bir üslubun hakim olduğu görülmektedir. Bazı rivayetlerde ise, Hz. Peygamber kurban kesme konusunda yükümlülük bakımından ümmetiyle farklı düzeylerde olduğunu belirtmiştir. Bu ifadelerin yanında Hz. Peygamber’ in kurban kesmeyi hiç terk etmediğine dair rivayetler de mevcuttur. Söz konusu rivayetler incelendiğinde, aslında kurban kesmenin, Hz. Peygamberin bir uygulamasının olduğu konusunda herhangi bir tereddüt bulunmamaktadır. Çünkü Hz. Peygamber, ümmetinin kurban kesmesini istemiş, kesmeyenlerle ilgili ağır ifadelerde bulunmuştur. Problem teşkil eden konu, bu talebin farz veya vacip derecesinde bir talep olup olmadığıdır.

²⁸⁸Nevevî, *el-Mecm’* ı VIII, 357.

²⁸⁹Nevevî, *el-Mecmû’*, VIII, 386.

²⁹⁰Mâverî, *el-Hâvi’ l-Kebîr* XV, 72; Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 73.

²⁹¹Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 8.

²⁹²Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 71.

İslam hukuku terimlerinden *sünnet-i müekked* kavramına baktığımız zaman, Hz. Peygamber’ in, bağlayıcı olmadığını göstermek için nadiren terk ettiği fiiller olduğunu görürüz. Kurban ibadetine *sünnet-i müekked* diyebilmemiz için Hz. Peygamber’ in nadiren de olsa terk etmiş olması gerekirdi. Fakat bize ulaşan rivayetlerde Hz. Peygamber’ in bu ibadeti hiç terk etmediği ifade edilmektedir. Yine bunun yanında bazı sünnet-i müekked hükümler vardır ki dinin şiarı mesabesinde olup tümünden terki kendileriyle savaşı mucib bir durum olduğuna fetva verilmiştir. Netice de kurban da dinin şiarı durumundadır.²⁹³

Bütün bu görüşler çerçevesinde, verdiğimiz aklî ve naklî delillerin sonucunda alimlerin, üç noktada ihtilaf içinde oldukları söylenebilir;

1. Kevser suresi 2. ayette emredilen nahr’ın anlamını tayinde görülen görüş ayrılıkları.
2. Hz. Peygamber’ in fiili ve sözlü sünnetindeki yorum ihtilafı. Bir taraftan Hz. Peygamber’ in seferde dahi terk etmediği kurban ibadetiyle ilgili rivayet varken, diğer taraftan iradeye bırakılan bir kurban ile ilgili rivayet bulunmakta. Acaba Hz. Peygamber’ in seferde dahi terk etmediği bu ibadeti Vücûbuna mı yoksa nedbine mi hamletmek gerekiyor?
3. Kavram ihtilafı.²⁹⁴

İlk iki madde ile ilgili araştırmamızı yukarıda sunmuştuk. Kavram ihtilafı tabirinden kasıt ise, vâcip, müekked sünnet gibi kavramlara yüklenen anlamdır. Hanefîler kurbanın hükmü konusunda vâcip kavramını kullanırlarken, cumhur ulemanın birçoğu müekked sünnet kavramını kullanmaktadırlar. Cumhur ulema kurban ibadetine terki hoş olmayan ibadet gözüyle bakmışlardır. Bu bağlamda bazı alimler, kurban kesme ile ilgili, “ vâcip sünnet,²⁹⁵ hali vakti yerinde olanlar mutlaka kurban kesmelidir, böylelerinin meşru bir sebep yok iken kurban kesmemesi ne kötüdür/mekruhtur” gibi ifadeleri olmuştur.²⁹⁶ İmamŞâfiî’el-Ümm isimli eserinde,

²⁹³ Ebussuûd Efendi, (982/1574), *Ma’ rûzâ* nakleden: Ahmet Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, Fey Vakfı Yay., İstanbul 1992, IV. 35; Zekiyüddîn Şa’ bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, T.D.V. Yay., Ankara 2000, s. 245.

²⁹⁴ Çalış, “ Kurbanın Dini Hükmü” , s. 216.

²⁹⁵ İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâleddîn Yûsuf b. Abdullâh b. Muhammed Kurtûbî Nemerî, *el-Kâfi fî Fıkhi Ehli’ l-Medineti’ l-Mâlikî* Dâru’ l-Kütübî İlmîyye, Beyrut 1992, s. 173; Ebû Zeyd el-Kayrevânî, (386/996), *en-Nevâdir ve’ z-Ziyâdât* Dâru’ l-Garbi’ İslâmî, Beyrut 1999, IV, 310; Abdu’ l-Mecid el-Ezherî, *Metnu’ r-Risâle li İbn-i Ebî Yezîdi’ l-Kayrevânî* el-Mektebetü’ s-Sakafiyyetü, Beyrut trs., s. 90.

²⁹⁶ Bkz. Beyhakî, *es-Sünenü’ l-Kübrâ* IX, 441; Nevevî, Ebû Zekerîyya, (676/1277), *Ravdatu’ t-Talibîn Şerhu’ l-Azîz* Dâru’ l-Alemi’ l-Kütüb, Beyrut 2003, II, 461; Aynî, Ebû Muhammed Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Hanefî, (855/1451), *Umdetu’ l-Kârî Şerhu Sahihi’ l-Buhârî* Dâru’ l-

“ kurban sünnettir, terki gerekmez (ihmal edilmemelidir)” (ed-Dahâya sünnetun la yûcibu terkehâ) cümlesini kullanmıştır.²⁹⁷ Kullanılan bu nitelemeler, Hanefîlerin talebin olumsuz olmasına karşılık kullandıkları “ tahrimen mekruh” teriminin olumlu talep olması durumundaki karşılığına denk gelmektedir. Hanefîler de “ tahrimen mekruh” ifadesinin kaşılığında vâcip kavramını kullanırlar. Aslında bu bakış açısıyla incelendiğinde alimlerin kurbanın kesilmesi gerektiği konusunda hem fikir olduklarını söyleyebiliriz. Çünkü Hanefîler dışındaki mezheplerde vâcip kavramı yoktur. Şâfiîler sünnet kavramını kullanarak, aslında farz olmadığını ifade etmektedirler. Aynı şekilde Hanefîler de farz olmadığını dile getirmektedirler. Bu noktada M.Hamdi Yazır’ın şu ifadeleri konumuza ışık tutmaktadır;

“ Kurban, Hz. Peygamber’ in terk etmeği ve bayram namazından evvel kesilmesini kafi görmediği bir sünnet olarak tekerrür etmiştir. Böyle bir sünnet ise, dinde şeairden olarak tarikatı mesluke olmuş manasına bir sünnettir ki farza yakındır. Diğerlerinin vâcip değildir demeleri ise, farz değil manasınadır.”²⁹⁸

3.3. Kurbanın Kifâiliği Meselesi

Kurban ibadeti ile ilgili tartışılan bir diğer mesele, kurbanın aile adına kesilip kesilemeyeceğidir. Yani aile içinde şartları tutan başka kimseler de olmasına rağmen bir tek kurban bütün aile adına kesilebilir mi? Yoksa aile içinde kurban kesme şartlarına haiz olan her kimsenin ayrı ayrı birer kurban kesmesi mi gerekir?

Bu konuda kurban kesmenin vacib olduğunu söyleyen fakihlere göre, kurban tek tek fertlere dönük bir ibadettir. Yani aynî vâciptir. Bu nedenle aynı aile içinde de olsalar zengin olan her bireyin kesmesi gerekir. Yine Hanefî alimlerinden kurbanın sünnet olduğu görüşünde olan Ebû Yusuf da kurbanın aynî bir ibadet olduğunu kabul etmiştir. Dolayısıyla aile bireylerinde yalnızca birinin kurban kesmesi doğru değildir, yükümlülük şartlarını taşıyan her bireyin kurban kesmesi gerekir. Babanın kendi malından küçük çocuğu için kurban kesmesi doğru değildir.²⁹⁹

Bu konu ile ilgili farklı bir görüş de İmam Mâlik’ e aittir. Kurban müekked sünnet olduğunu kabul eden İmam Mâlik’ e göre, kişinin kendisi ve nafakasını

Kütübi’ İhmiyye, Beyrut 2001, II, 214; Şevkânî, *Neylû’ l-Evtâr* IX, 449- 450; Abdu’ l-Mecîd el-Ezherî- *Metnu’ r-Risâle li’bn-i Ebi Yezîdi’ l-Kayrevânî*s. 90.

²⁹⁷Bkz. Şâfiî, *el-Ümm*, II, 577.

²⁹⁸ Yazır, *Hak Dîni Kur’ ân Dilî* IX, 6202.

²⁹⁹ Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 71; Şeyhizâde, *Mecme’ u’ l-Enhûf* IV, 167- 168.

sağlamakla görevli olduğu kimseler adına bir kurban kesmesi caizdir. Fakat bu iştirak sevap yönüyledir. Yani aile reisi kurbanı kendi şahsı adına alır, aile bireylerini de sevabına dahil ederek kurban eder ve bu kurban aile bireyleri için de yeterli olur. İştirak kurbanı değil sevabınadır.³⁰⁰ Fakat bunun yanında İmam Mâlik gücü yetenlerin ayrı ayrı kurban kesmelerinin daha uygun olacağını da belirtmiştir.³⁰¹

Şâfiî ve Hanbelîlerin görüşlerine baktığımız zaman ise, her iki mezheb fakihleri, kurbanın fert için aynî sünnet, bakmakla yükümlü olduğu kimseler için ise kifâî sünnet olduğu görüşündedirler. Farzın aynî ve kifâî diye iki çeşidi olduğu gibi sünnetinde aynîve kifâî çeşitleri vardır. Aynîden maksat, gücü yeten herkesin kesmesi, kifâîden maksat ise ailede birisi kestiği zaman diğerlerinin üzerinden bu zorunluluğun kalkmasıdır.³⁰²

Hanefî alimlere göre, yükümlülük şartlarını taşıyan herkesin kurban kesmesi gerekir. Cumhur ulemaya göre ise, aynı çatı altında yaşayan aile bireyleri adına aileden, yükümlülük şartlarını taşıyan bir ferdin kesmesiyle diğer aile bireylerinden bu sorumluluk kalkar.

Konu ile ilgili rivayetlere baktığımızda, rivayetlerin genelinin cumhur ulemanın görüşünü desteklediğini görmekteyiz. Özellikle kurbanın vâcip olduğunu savunan görüşün ileri sürdüğü deliller arasında yer alan;

عَنْ عَامِرِ أَبِي رَمْلَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سُلَيْمٍ، قَالَ: وَنَحْنُ وَفُوفٌ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ بِعَرَافَاتٍ
قَالَ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ عَلَى كُلِّ أَهْلِ بَيْتٍ فِي كُلِّ عَامٍ أَضْحِيَّةً

“Ey insanlar! Her sene, her ev halkına kurban kesmek gerekir”³⁰³ hadisi, bir ev halkı için bir kurbanın yeteceğini göstermektedir. Yine birçok rivayette Hz. Peygamber’ in iki koçu, birini ümmetinden kurban kesmeyenler için değerini ise kendisi ve aile efradı için kestiğini dile getirmiştir.³⁰⁴

³⁰⁰Kârâfî, Ebü’ l-AbbâsŞehabeddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdürrahîm, (684/1285), *ez-Zâhire*, Dâru’ l-Garbi’ l-İslâmî, Beyrut 1994,IV, 152- 154; İbn Rüşd, *Bidâyetü’ l-Müctehids*. 395- 396, Zuhaylî, Vehbe, *İslam Fıkhi Ansiklopedisi*, Risâle yayınları, İstanbul 1990, IV, 410.

³⁰¹Sahnûn, Abdusselâm b. Saîd et-Tenûhî, (240/854), *el-Müdevvenetü’ l-Kübrâ* Dâru’ l-Kütübî’ l-İlmiyye, Beyrut 1994, I, 547; İbn Rüşd, *el-Mukaddimât el-Mümehhedât*, I, 437.

³⁰²Şirbînî, *Muğnî’ l-Muhtâc*, IV, 380; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 365; Abdu’ l-Mü’ min İbnî, *Kifâyetü’ l-Ahyâr fî Halli Gâyeti’ l-İhtisâr*, s. 695; Samirî, *Müstev’ ibe* I, 558; Zuhaylî, *İslam Fıkhi Ansiklopedisi*, IV, 410- 411.

³⁰³Ebû Dâvûd, “Edâhî”, 1; İbn Mâce, “Edâhî”, 2.

³⁰⁴Buhârî, “Edâhî”, 7; Müslim, “Edâhî”, 18; Ebû Dâvûd, “Edâhî”, 3,4; Tirmîzî, “Edâhî”, 2; Nesâî, “Dahâyâ”, 14,28- 31; İbn Mâce, “Edâhî”, 1; Dârimî, “Edâhî”, 1.

Konumuza ışık tutması açısından birkaç rivayeti aktarmamız gerekirse, Hz. Peygamber’ in birçok kere kurban kesği ve “ *Bismillâh! Allahım! Muhammed’ den, onun hane halkından ve Muhammed ümmetinden kabul buyur!*” şeklinde dua ettiği bildirilir. Rivayet bize göstermektedir ki, Hz. Peygamber, uygulamada bir kurbanı bütün ev halkı için kesmiştir. Ebû Eyyub el-Ensari bir rivayetinde;

كَيْفَ كَانَتْ الضَّحَايَا فِيكُمْ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ قَالَ: ” كَانَ الرَّجُلُ فِي عَهْدِ النَّبِيِّ يُضَحِّي بِالشَّاةِ عَنْهُ،
وَعَنْ أَهْلِ بَيْتِهِ، فَيَأْكُلُونَ وَيُطْعَمُونَ ثُمَّ تَبَاهَى النَّاسُ فَصَارَ كَمَا تَرَى

“ (Hz. Peygamber zamanında) biz bir tek koyun/koç kurban ederdik. Kişi bunu kendisi ve aile fertleri adına keserdi; yerlerdi ve ikram ederlerdi. Fakat bilâhare insanlar (dindarlık konusunda) birbirleriyle yarış ve rekabete girdiler de, kurban kesmek mağrurluk alâmeti oldu”³⁰⁵ demiştir. Bu olay da bize Hz. Peygamber dönemindeki uygulamayı açıkça göstermektedir.

İbn Rüşd(595/1198), “ hedy kurbanının sırf bir kişi için kesilebileceği hükmünden hareketle, udhiyye kurbanı hakkında da kıyas yoluyla aynı hükmün geçerli olması gerektiğini” ifade etmiştir ve ihtilaf sebebinin de bu olduğunu söylemiştir.³⁰⁶

Rivayetler incelendiğinde görülüyor ki, hane halkı adına bir kurbanın kesilmesi Hz. Peygamber zamanında uygulanmıştır. Rivayetler bunu açıkça göstermektedir.

³⁰⁵İbn Mâce, “ Edâhî” , 10; Muvatta’ , “ Dahâyâ” , 4,5; Tirmîzî, “ Edâhî” , 10; İbn Kazz., Buhûtî, Şeyh Mansur b. Yunus b. Selahiddin el-Hanbelî, Şerhu Münteha el-İrâdât, Müessesetü’ r-Risâle, y.y. 2000, II, 599.

³⁰⁶İbn Rüşd, Bidâyetü’ l-Müctehids. 396.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KURBANIN ŞARTLARI, ÇEŞİTLERİ VE ÖZELLİKLERİ

4.1. Kurbanın Yükümlülük Şartları

Bir kimsenin kurban kesebilmesi için kendisinde bulunması gereken bazı şartlar vardır. Kurbanın vacib olduğunu savunan görüşe göre bu şartlar vacib olmasının şartlarıdır; sünnet olduğunu savunan görüşe göre ise sünnet olmasının şartlarıdır. Hanefî mezhebinde İmam Muhammed’ in görüşüne göre bir kimsenin kurban kesebilmesi için kesim günlerinin son vaktinde Müslüman, âkil-bâliğ, hür, mukîm ve kendisine fıtr sadakası düşecek şekilde zengin olması şarttır.³⁰⁷ Şafîî mezhebinde ise kurban kesecek kimsenin hür, âkil-bâliğ, ve gücünün yetiyor olması şarttır.³⁰⁸ Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

4.1.1. Müslüman Olmak

Kişinin, ibadetlerle mükellef olabilmesi için öncelikle iman etmesi gerekir. Bu bütün ibadetler için ön şarttır. Bir kurbet ve ibadet olması dolayısıyla kurbanla yükümlülüğün ilk şartı da Müslüman olmaktır.³⁰⁹ Tüm ibadetler için geçerli olan bu temel prensibin dayanağı, “*Her kim de inanılması gerekenleri inkar ederse bütün işlediği boşa gider. Ahirette de o, ziyana uğrayanlardandır.*”³¹⁰ ayetidir. Bu sebeple gayr-ı müslimlerin kurban gibi bir yükümlülükleri yoktur. Çünkü temel kural olarak Müslüman olmayandan hiçbir amel kabul edilmez; “*Onların yaptıkları bütün amellerine yöneldik ve onları dağılmış zerreciklere çevirdik.*”³¹¹. Bu ayet kurban ibadetinin de dahil olduğu tüm şer’ î yükümlülüklerde amellerin kabul edilmesinin ilk ve asli şartının kişinin Müslüman olması gerektiğini bildirmektedir. İman etmemiş

³⁰⁷ Bardakoğlu, “Kurban” *DİA*, s. 437.

³⁰⁸ Şirbinî, *Muğni’ l-Muhtâc* IV, 377.

³⁰⁹ Kâsânî, *el-Bedâi’*, V, 63.

³¹⁰ Mâide, 5/5.

³¹¹ Furkan, 25/23.

kişi, dinin fûrû' unu edâ ve kazâ etmekle yükümlü değildir.³¹² Bu konuda bütün mezhepler ittifak etmiştir.³¹³

4.1.2. Akıllı ve Bulûğa Ermiş Olmak

Genel ibadetlerde mükellefiyet şartları arasında âkil-bâliğ şartı aranmaktadır. Bu konuda delil;

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: ” رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلَاثَةٍ: عَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ، وَعَنِ الْمُبْتَلَى حَتَّى يَبْرَأَ، وَعَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَكْبُرَ ”

“ Üç kimseden kalem (yükümlülük) kaldırıldı: uyanıncaya kadar uyuyandan, şifa buluncaya kadar akıl hastasından ve bulûğa erinceye kadar çocuktan”³¹⁴ mealindeki hadistir. Kurban da bir ibadet olduğundan İmam Muhammed ve Şafiîler’ e göre akıl ve bulûğ şarttır. Akıl hastalarının ve çocukların mallarından kurban kesilmesi vâcip değildir.³¹⁵ Kanuni temsilcileri çocuğun malından kurban keserlerse, kıymetini tazmin etmekle sorumlu olurlar.³¹⁶ Çünkü kurban kesmede kan akıtma olduğu için bu bir nevi malın telef edilmesidir. Mal ise velâyet altında olan çocuğa aittir. Velayetini üstlenenlerin çocuğun malını telef etme hakları yoktur. Bunun yanında Hanefî mezhebinde kurbanda gözetilen maksat, etin tasadduk edilmesi yönüyle vâcip değil nafilidir. Çocuğun malı sadaka olarak da verilemez. Ayrıca, kurban etinin satımının dinen caiz olmaması ve etin tümünün çocuk tarafından tüketilmesinin de mümkün olmadığı göz önüne alınarak çocuğun kurban kesme gibi bir mükellefiyetinin olmadığı görüşüne varılmıştır.³¹⁷

Ancak Hanefîlerden Ebû Hanife, Ebû Yûsuf, Züfer ve Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî ile Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre, kurbanla yükümlü sayılabilmek için akıl ve bulûğ şart olmayıp gerekli mâlî güce sahip olan küçük çocuklar ve akıl

³¹² Râzî, Ebû Abdullâh Fahreddîn Muhammed b. Ömer, (606/1209), *el-Mahsûl*, Müessesetü’ r-Risâle, Beyrut 2008, I, 247.

³¹³ İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed, (620/1223), *Umdetu’ l-İkhi fî Mezhebi’ l-Hanbelî* el-Mektebetü’ l-Asriyye, Beyrut 2003, s. 51; Nasruddîn Muhammed b. Abdullâh es-Sâmirî, (616/1219), *el-Müstev’ ibe* Mektebetü’ l-Esedî, Mekke 2003, I, 562; Güç, *Çesitli Dinlerde ve İslâm’ da Kurban* s. 317

³¹⁴ Ebû Dâvûd, “ Hudûd” , 17; Buhârî, “ Hudûd” , 22, Talâk, 11; Tirmîzî, “ Hudûd” , 1.

³¹⁵ Kâsânî, *el-Bedâi’*, V, 64.

³¹⁶ Semerkandî, Alaeddîn Muhammed b. Ahmed (539/1144), *Tühfetü’ l-Fukahâ* Dâru’ l-Kütübî’ l-İlmiyye, Beyrut 1984, III, 83.

³¹⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 9; Kâsânî, *el-Bedâi’*, V, 64.

hastaları adına kanunî temsilcileri tarafından kurban kesilmesi gerekir.³¹⁸ Bu da kurbanın sadece mâli tarafı olan bir ibadet olmadığı esasına dayanır.

4.1.3. Mûkîm Olmak (Yolcu Olmamak)

Müsâfir olan bir kimsenin kurban kesme gibi bir yükümlülüğü yoktur; ama Hanefî mezhebine göre gönüllü olarak keserse makbul olur. Seferî olan kimseye kurban kesilmesinin vâcip kılınması, kurban kesim vaktinde her yerde kurbanlık hayvan bulamama ihtimali göz önüne alındığında, hayvanı beraberinde taşımayı veya yolculuğu terk etmeyi gerektirir. Bu yüzden Hanefîlerin yolculara kurbanın vâcip olmadığı görüşü, onlardan külfeti kaldırmaya ve kurbandan gözetilen hikmetlerin gerçekleşmesine öncelik vermektir.³¹⁹ Hanefî alimlerden Semerkandî, müsâfire kurbanın vâcip olmamasını, Kevser suresindeki ayete istinaden şu şekilde izah etmiştir; “ Rabbin için namaz kıl ve kurban kes ayetinde hitap emir sigasıyla gelmiştir ve emirde vücûp ifade eder. Ayet mûkîm hakkındadır çünkü hitap Hz. Peygamber’ edir. Ayrıca bu kıyas ile bilinmeyen bir hüküm olduğu için, mûkîm hakkında olan bu hüküm, yolcu olana taaddi etmez. Nitekim Cuma ve bayram namazında da durum böyledir.”³²⁰

Yolculukta kurban kesme zorunluluğunun olmaması, ruhsat olarak değerlendirilir. Bunun kurban kesmeyle yükümlü olmaya mani olması, talebin aslını kaldırmamakta; ancak ruhsat cihetine meylederek azimet tarafını terkeden kimse üzerine bir günah terettüp etmez. Çünkü, ruhsatın sadece ruhsat olması açısından hükmü mübahlıktır.³²¹ Fakat buradaki mübahlık seferîlik esnasında kurbanı kesip kesmemede muhayyer bırakıldığı anlamında değil, kesmemesi halinde günahın terettüp etmeyeceği anlamındadır. Kişi, seferîliğe rağmen kurban keserse, mûkîm durumdaki kimseyle arasında bir fark kalmaz.³²²

Hadisleri incelediğimiz zaman ise, Hz. Peygamber’ in seferî iken kurban kestğini görmekteyiz. İbn Abbâs anlatıyor; “ Biz, Rasûlullâh ile birlikte bir seferde

³¹⁸ Kâsânî, *el-Bedâi’*, V, 64; Cezîrî, Abdurrahmân b. Muhammed b. İyaz, (1360/1941), *el-Fıkhü ale’ l-mezâhibi’ l-erbe’ dâru’ l-Hadîs*, Kahire 2004 I, 552.

³¹⁹ Kâsânî, *el-Bedâi’*, V, 63.

³²⁰ Semerkandî, *Tühfetu’ l-Fukahâ* III, 81.

³²¹ Şatıbî, *el-Muvafakât*, I, 308.

³²² Şatıbî, *el-Muvafakât*, I, 322.

*iken kurban bayramı geldi. Kurban için sığırdan yedi kişi, deveye on kişi ortak olduk.”*³²³

Karâfî, müsâfire kurbanın vâcip olmadığı görüşünü, Hz. Ebûbekir ile Hz. Ömer’ in seferî iken kurban kesmemelerini delil olarak getirmiştir.³²⁴ Diğer mezheplerde, mûkîm ile müsâfir arasında, kurbanın sünnet olmasından dolayı bir fark yoktur. Mâlikîlere göre, hacılar dışındaki yolcuların kurban kesmesi sünnettir. Çünkü hacıların kesmesi gereken sünnet kurban *hedy*dir. Hacı olmayanlar için ise ister kendi şehrinde mûkîm olsun, ister yolcu bulunsun kurban kesmektir.³²⁵ Şâfiîler ise, ister yolcu, ister hacı veya başkaları olsun, her Müslümana kurban kesmek sünnettir.³²⁶

4.1.4. Hür Olmak

Kurban kesmenin bir diğer şartı hürriyettir. Çünkü köle, her hangi bir mala sahip değildir. Malı mülkü olsa bile, kurban alıp kesme imkânına sahip olamayacaktır. Bu konuda bütün mezhepler aynı görüştedir. Bununla beraber, kurban kesme vaktinden önce hürriyetine kavuşan ve nisap miktarı malı bulunan kimsenin kurban kesmesi gerekir.³²⁷

4.1.5. Zengin Olmak

Kurban kesmekle yükümlü olmanın bir diğer şartı imkânının bulunması, yani kişinin dinen zengin olması gerekir. Zenginlikten maksat, temel ihtiyaçlarından başka, artıca olsun olmasın, kişinin nisap miktarı mala sahip olması gerekir ve fitre vermekle yükümlü olması gerekir. Hanefîlîmler, Hz. Peygamber’ in İmkanı olup da kurban kesmeyen, namazgahımıza yaklaşmasın” hadisini, kurbanın vâcip olmasına delil olarak gösterirler.³²⁸ Hanbelîler ise, bu hadise dayanarak, kişinin kurban kesmeye maddi durumu elverdiği halde kesmemesini mekruh görürler.³²⁹ İmam Mâlik’ ten gelen bir görüşe göre ise, kurban kesme yükümlülüğüne haiz olan bir kimse bu ibadeti yerine getirmemesinin günah olmadığını belirtmiştir. Fakat zengin kişinin kurban

³²³ Tirmîzî, “ Hac” , 66.

³²⁴ Karâfî, *ez-Zâhire*, IV, 140.

³²⁵ Ebû Zeyd el-Kayrevânî, *en-Nevâdir ve’ z-Ziyâdât* IV, 310; Mâlikî, Ebû Muhammed Abdulvahhab, *el-Meûnetü Alâ Mezhebi Âlimi’ l-Medineti Dâru’ l-Kütübi’ l-İlmiyye*, Beyrut 1998, I, 436- 434.

³²⁶ Mâverî, *el-Hâvî’ l-Kebîr* XV, 73; Zuhaylî, *İslam Fıkhi Ansiklopedisi*, IV, 400.

³²⁷ Kâsânî, *el-Bedâi’*, V, 63; Mevslî, *El-İhtiyâr Li-Ta’ lîlî’ l-Muhtâs*. 723.

³²⁸ Kâsânî, *el-Bedâi’*, V, 64; Güç, *Çesitli Dinlerde ve İslâm’ da Kurban* s. 321.

³²⁹ Buhârî, *Keşşâfu’ l-Kına’*, IV, 1239.

kesmemesini, Hz. Peygamber' in sünnetinden yüz çevirme anlam taşıyorsa, günah olduğunu da belirtir.³³⁰

Bu konuda Hanefîler nisap miktarını esas almaktadırlar. Hanefîlere göre kurbanda zenginlik ölçüsü fıtır sadakası nisabıdır.³³¹ Bu konuda Hz. Peygamber' in;

خَيْرُ الصَّدَقَةِ مَا كَانَ عَنْ ظَهْرِ غِنًى وَابْدَأْ بِمَنْ تَعُولُ

“Sadaka ancak varlıklı olma halinde verilir”³³² hadisinde geçen “ğına” kelimesi delil olarak verilmiştir. Bu kelimeye fıtır sadakasını vermeyi gerektirecek malvarlığı³³³ anlamı verilmiştir. Hanefî mezhebinde fıtır sadakası nisabı ise, kişinin evi, ev eşyası, giysileri, hizmetçisi, bineği ve zorunlu olan malları dışında mülkiyetinde iki yüz dirhem veya yirmi dinar ya da bu kıymete denk bir malvarlığıdır.³³⁴ Bu konuda Hanefîler nisap miktarını aramaktayken, diğer mezhepler zenginlik ölçüsünü farklı tutmuşlardır. Şöyle ki; Mâlikîler, sene içinde zarurî bir sebepten dolayı kurban verdiğî paraya muhtaç olmayan kişi, kurban kesmeye muktedir sayılır, demişlerdir. Bunun yanında yine Mâlikî mezhebine göre; kişi sene içinde o paraya muhtaç olacaksa kurban kesmesi sünnet olmaz. Borç edebilecekse etmelidir. Fakat bazıları borç etmemesi gerektiğini söylemişlerdir.³³⁵ Şâfiîlere göre, kurban bayramı süresince kendi şahsının ve geçimlerinden sorumlu olduğu kimselerin ihtiyaçlarından fazla olarak kurban parasını temin edebilen kişi, kurban muktedir demektir.³³⁶ Hanbelîlere göre ise; ödeme imkânına sahip olan kimse borç ederek de olsa kurban parasını temin edebiliyorsa, kurban kesmeye muktedir demektir.³³⁷

Hanefî mezhebine göre yukarıda sayılan şartlardan birisini veya bir kaçını taşımayan kimselerin kurban kesmesi vâcib değildir. Cumhura göre ise sünnet değildir.

³³⁰ İbn Rüşd, *el-Mukaddimât el-Mümehhedât*, I, 435.

³³¹ Semerkandî, *Tühfetu' l-Fukahâ* III, 82.

³³² Buhârî, “Zekat”, 18, “Vesâyâ”, 19.

³³³ Mevsilî, *el-İhtiyâr Li-Ta' lîl' l-Muhtâs*. 723.

³³⁴ Kâsânî, *el-Bedâi'*, V, 64.

³³⁵ İbn Rüşd, *el-Mukaddimât el-Mümehhedât*, I, 435.

³³⁶ Şirbinî, *Muğni' l-Muhtâc* IV, 377.

³³⁷ Cezîrî, *el-Fıkhü ale' l-Mezâhibi' l-Erbe'* 14551; Zuhaylî, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*, IV, 397.

4.2. Kurbanın Sıhhat Şartları

4.2.1. Kurbanın İbadet Niyetiyle Kesilmiş Olması

İslam’ da sadece kurban değil diğer bütün ibadetlerde de, ihlâs yani Allah rızası doğrultusunda yapılma şartı vardır. Kurbanda da bu niyet taşınmalıdır. Bu bağlamda Kur’ an’ da, kesilen kurbanda hayvanların et ve kanlarının değil, kurban sahibinin niyet ve takvasının Allah’ a ulaşacağı belirtilmiştir.³³⁸ Kurban kesiminde gerekli şartlardan biri de, kesimin *kasd-ı mahsus* ile ifade edilen ibadet niyetiyle yapılmasıdır. Zira kesime ibadet niteliği kazandıran ve bunu diğer kesimlerden ayıran, niyettir.³³⁹ Eğer kesimde Allah’ a yaklaşma gayesi yok ise, ibadet vasfı kazanmaz. Kurban kesimi ancak niyet ile taayyün eder. Kurbanda aslolan, namazda olduğu gibi kalbin niyetidir. Bunun dil ile açıkça ifade edilmesi şart değildir. Çünkü niyet kalbin amelidir, dil ile söylemek ise kalpteki niyetin varlığına delalet eder.³⁴⁰ Bunun yanında Şâfiîler ve Hanbelîler niyetin, kurbanın kesilmesi esnasında olmasını şart koşmuşlardır. Çünkü bizatihi kesmek, bir yakınlıktır. Kalb ile niyet etmesi yeterlidir, dil ile olması şart değildir.³⁴¹

4.2.2. Kurban Edilecek Hayvanın Kusursuz Olması

Şartlarına haiz olan kimsenin kestiği kurbanın geçerli olabilmesi için kurbanlığın kusurlardan sâlim olması gerekir. Bir hayvanın kurban olmasını engelleyen kusurlar alimlerin ittifakıyla özet olarak dört tanedir. Bunlar; bir gözün körlüğünün açıkça belli olması, belirgin derecede hastalık, topallık, ileri derecede zayıflık. Bu görüşün desteklendiği delil ise, Hz. Peygamber’ in “*Dört özellik kurbanlarda caiz değildir; açıkça belli olan körlük, açıkça belli olan hastalık, belli olan topallık, iliği kurumuş derecede zayıflık*” hadisidir.³⁴² Bu hadis çerçevesinde anılan kusurlardan herhangi birini taşıyan hayvanın kurban edilmesinin caiz olmadığı,

³³⁸Hac, 22/ 37.

³³⁹Suyûtî, Celseddîn Abdurrahmân, (911/1505), *el-Eşbâh ve’ n-Nezâir* Dâru’ s-Selâm, Kahire 2004, I, 72- 73.

³⁴⁰Kâsânî *el-Bedâi’* ,V, 71.

³⁴¹Şâfiî, *el-Ümm*, II, 582;Zuhaylî, *İslam Fıkı Ansiklopedisi*, IV, 401.

³⁴²Mustafa Dîb el-Buğa,*et-Tezhîb fî Edilleti Metni’ l-Gâyeti ve’ t-Takrîb* Dâru İbn-i Kesir, Beyrut 1989, s. 244; Zuhaylî, *İslam Fıkı Ansiklopedisi*, IV, 411.

fakat bunlardan daha hafif olanlarının kurban edilebileceği üzerinde alimler ittifak etmişlerdir.³⁴³

Bu kusurların haricinde mezhepler bazı hususları daha eklemişlerdir. Bu hususları şöylece özetleyebiliriz; Hanefîlere göre: İki veya bir gözü kör olan, kemiklerinde ilik kalmayacak derecede zayıf olan, kesim yerine yürüyemeyecek kadar topal olan hayvanın kurban edilmesi sahih olmaz. Ama üç ayağıyla yürüyüp, yürüme esnasında ondan destek almak için dördüncü ayağı yere koyan hayvan kurban için yeterlidir. Kulağı, kuyruğu veya tenasül organı kesik olup, bu organlarının üçte birinden fazlası gitmiş hayvanlar kurban edilemezler. Ama üçte ikisi durup da sadece üçte biri gitmiş ise kurban edilebilirler. Dişleri dökülmüş hayvanın dişlerinin yarıdan fazlası kalmamış, yaratılıştan kulaksız, meme başları kesik, sütü kesilmiş, yaratılıştan tenasül organı olmayan, pisliklerle beslenip de cinsine göre değişen, bir süre hapsedilip temiz yiyeceklerle beslenmeyen hayvanın kurban edilmesi sahih olmaz.³⁴⁴

Yaratılıştan boynuzu olmayan veya boynuzunun bir kısmı kırık hayvan kurban edilebilir. Ama bu kusuru iligine ulaşan hayvan kurban edilemez. Deliliği otlamasına engel olmayan hayvanın kurban edilmesi sahihtir. Aksi takdirde geçerli olmaz. Uyuz hayvan, eğer semiz ise kurban edilebilir. Uyuzluk nedeniyle zayıflarsa kurban edilmez. Küçük hayvan da kurban edilemediği gibi küçüklüğün sınırı, koyun ve keçi için bir yaşından küçük olmaktır. Ancak koyun, semiz ve iri cüsseli olursa, altı aylıkken kurban edilebilir. Yalnız bu durumdaki bir koyun, bir yaşındakiyle bir araya getirilir de ondan ayırt edilemezse kurban edilebilir.³⁴⁵

Mâlikîlere göre; iki veya bir gözü kör olan hayvan kurban edilemez. Körlükte ölçü, gözün sureti yerinde kalsa bile ışığının sönmüş olmasıdır. Benzerleri olan sıhhatli hayvanlar gibi hareket edemeyen hasta hayvan da kurban edilemez. Ama hastalığı hafif olursa bir sakıncası olmaz. Açıkça görünecek kadar uyuz olan hayvan da kurban edilemez. Adet olmayan yiyecekleri yemekle midesine dokunan ve bu nedenle ishal olmayan hayvan kurban edilemez. İshal olursa kurban edilmesi sahih olur. Sürekli deli olan hayvanın da kurban edilmesi sahih olmaz. Ama deliliği sürekli olmayan hayvan kurban edilebilir. Deliliğinden ötürü yerinde dönen ve sürüye tâbi olmayan hayvan da kurban edilemez.³⁴⁶

³⁴³ İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâleddîn Yûsuf b. Abdullâh b. Muhammed Kurtûbî Nemerî, (463/1071), *el-İstizkâr*, Kahire 1993, XV, 124.

³⁴⁴ Kâsânî *el-Bedâi'*, V, 75.

³⁴⁵ Cezîrî, *el-Fıkhü ale' l-Mezâhibi' l-Erbe'* 14552-553.

³⁴⁶ Ebû Zeyd el-Kayrevânî, *en-Nevâdir ve' z-Ziyâdât* IV, 316.

Zayıflığı, iliklerinin tükenmesine varan ve açık seçik bir şekilde görünen hayvan da kurban edilemez. Benzerleri gibi yürümekten aciz olacak derecede topal olan hayvan kurban edilemez. El ve ayak gibi organlarından biri kesik olan hayvanın, bu kesikliği yaratılıştan veya sonradan gelme olsa da, kurban edilmesi sahîh olmaz. Ama hayvanın testislerinin kesikliği bundan istisna olarak muaf sayılmıştır. Buruk hayvan kurban edilebilir. Burukluğun yaratılıştan veya sonradan olması arasında bir fark yoktur. Kulağı gerçekten çok küçük olan, kuyruğu kesik olan hayvanlar kurban edilemezler. Bu kesikliğin yaratılıştan veya sonradan olması arasında bir fark yoktur. Sesi kesilmiş olan hayvan da kurban edilemez. Ancak bu, geçici bir arızadan dolayı olursa, engel sayılmaz.³⁴⁷

Ağzı fena kokan hayvanın da kurban edilmesi sahîh olmaz. Ancak bu kokma, yaratılıştan olursa bir sakıncası olmaz. Memesi kurumuş, kulağının üçte birinden fazlası yarılmış olan hayvanlar kurban edilemezler. Bu görüşün dayandığı delil Ali b. Ebi Tâlib’ ten gelen şu rivayettir; “*Rasûlullâh gözlere ve kulaklara iyice dikkat etmemizi, kulağı önden kesilip bir parçasından askıda bırakılmış olanı, kulağı yan tarafından kesilmiş olanı, kulağı boyuna kesilmiş olanı ve kulağında yuvarlak bir delik bulunanı kesmememizi emretmiştir.*”³⁴⁸

İki veya daha fazla dişi kırılmış hayvan da kurban edilemez. Ama tek dişi kırılmış hayvanın kurban edilmesi sahihtir. Aynı şekilde yaşlılık ve değişiklik nedeniyle dişleri gitmiş olan hayvan, kurban edilebilir. Kuyruğunun üçte birden fazlası kesik hayvan kurban edilemez. Üçte biri kadar kesilmiş olması ise, kurban edilmeye engel olmaz. Biri ehlî, diğeri yabanî çiftten doğan hayvan kurban edilemez. Örneğin baba davar olur, ana da geyik olursa veya bunun tersi olursa bunlardan doğan hayvanların kurban edilmeleri caiz olmaz. Yaratılıştan boynuzsuz olan hayvan kurban edilebilir. Ama boynuzlan sonradan kökten kırılmış olan hayvanın kurban edilip edilemeyeceği hususunda iki görüş vardır. Tabi bu, boynuzların yerlerinin kanlı veya kanamakta olmaması durumunda böyledir. Eğer boynuz yerlerinde kanama varsa, bu hususta tek bir görüş vardır ki o da; böyle bir hayvanın kurban edilmesinin sahîh olmayacağıdır.³⁴⁹

Hastalıktan değil de, fazla yağlı ve etli olmaktan ötürü yerinden kalkamayan hayvanın kurban edilmesi sahihtir. Koyunun bir kameri seneyi doldurmuş olanı,

³⁴⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü’ l-Müctehids*. 393.

³⁴⁸ İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, XV, 120-121; Zuhaylî, *İslam Fıkhi Ansiklopedisi*, IV, 413.

³⁴⁹ Mâlikî, *el-Meûnetü Alâ Mezhebi Âlimi’ l-Medineti*, I, 437; İbn Rüşd, *Bidâyetü’ l-Müctehids*. 394-395.

kurban edilebilir. Bir seneyi doldurmuş olması sırtındaki yünün, dik duruşundan sonra yatmasından belli olur. Keçinin bir seneyi doldurarak, bir ay gibi bir süreyi de açık seçik bir şekilde ikinci seneden almış olanı, sığırın üç yaşında olanı ile devenin beş yaşında olanı kurban edilebilir. Yaşlarda muteber olan, bazı ayları eksik olsa bile kamerî senedir.³⁵⁰

Şâfiîlere göre; etini, yağını veya yenilir başka şeylerini (sakatatını) eksiltecek ayıplardan biri ile ayıplı olan, iki veya tek gözü kör olan hayvanların kurban edilmeleri sahih olmaz. Körlükte ölçü, göz ışığının sönmüş olmasıdır. Gözlerinin birinde çok miktarda beyazlık bulunan hayvan da kurban edilemez. Az miktarda olursa sakıncası olmaz. Çoğunlukla yakarmakla birlikte gözleri zayıf olan hayvan kurban edilebilir. Emsallerinin meraya giderken kendisini geçip geride bırakacakları kadar belirgin derecede topal olan hayvan kurban edilemez. Topallığı, kesme anında, hatta nefes ve yemek borularını keserken meydana gelse, yine kurban edilemez.³⁵¹

Açıkça hastalığı görülen hayvan da kurban edilemez. Bu da onun hastalanma nedeniyle zayıflaması ve etinin bozulmasıyla olur. Az miktardaki hastalığın, kurban edilmeye bir zararı olmaz. İlikleri boşalacak derecede zayıf olan hayvanın da kurban edilmesi doğru değildir. Meraya arkasını dönüp çok az miktarda otlanan ve bu nedenle de zayıflayan hayvan kurban edilemez. Az da olsa uyuzluğu olan hayvan kurban edilemez. Çünkü uyuzluğun ete zararı vardır. Kulağının tamamı veya bir kısmı veya tenasül organı kesik hayvanlar kurban edilemezler. Küçüklüğünde tenasül organının bir kısmının kesilmesi, bundan muaf sayılır. Çünkü bu, onu etlenmeye zorlar. Kuyruksuz olarak yaratılmış hayvana gelince; bu, memesiz olarak yaratılmış olanla tenasül organsız yaratılmış hayvan gibi, kurban olmaya yeterlidir. Ama kulaksız olarak yaratılmış olan böyle değildir. Kurban edilemez.³⁵²

Kulağı yarılmış veya delinmiş olan hayvanın bu nedenle kulağının bir kısmı gitmemişse kurban edilmesi sahih olur. Sonradan gelen bir arıza nedeniyle dişlerini kaybeden hayvan kurban edilemez. Aynı şekilde, yem yemesini olumsuz yönde etkilediği takdirde, dişlerinin bazısı gitmiş olan hayvan da kurban edilemez. Ama yem yemesini etkilemezse kurban edilebilir. Koyunun tam olarak bir yaşını doldurmuş veya altı aydan sonra olmak şartıyla ön dişleri düşmüş olanı kurban edilebilir. Keçinin iki tam yılını doldurmuş olanı kurban edilebilir. Sığır ve mandanın da iki tam yılını,

³⁵⁰ İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, XV, 120; Cezîri, *el-Fıkhu ale' l-Mezâhibi' l-Erbe'* 14552-553.

³⁵¹ Şirbînî, *Muğni' l-Muhtâc* IV, 382; Nevevî, *Ravzatu' t-Tâlibîn* II, 462- 465.

³⁵² Mustafa Dîb el-Buğa, *et-Tezhîb fî Edilleti Metni' l-Gâyeti ve' t-Takrîb*, 245; Cezîri, *el-Fıkhu ale' l-Mezâhibi' l-Erbe' d*, 552-553.

develerin ise tam beş yaşını doldurmuş olanları kurban edilebilirler.³⁵³ Biri yabanî, diğeri ehlî çiftten doğan hayvan, kurban olmaya yeterli değildir.³⁵⁴

Hanbelîlere göre ise; gözleri yerinde kalsa bile, göz nuru gitmiş olan bakarkörle, gözü tamamen batmış olan kör hayvanın kurban edilmesi sahih olmaz. Yerinde duran gözünün üzerinde beyazlık bulunan hayvanın kurban edilmesiye sahihtir. İlikleri boşalmış olan zayıf hayvan, emsaliyle birlikte meraya yürüyerek gidemeyecek derecede topal hayvan, boynuzu kırık hayvan kurban edilemez. Uyuzluk ve benzeri, etinin bozulmasına sebebiyet veren bir hastalığa yakalanmış olan, kulağının ya da boynuzunun çoğu kopmuş olan hayvan kurban edilemez. Ama kulağı delinen veya yanan ya da yarısı veya daha azı kesilen hayvanın, kurban edilmesi mekruh olmakla birlikte sahihtir. Bu hususta boynuz da kulak gibidir. Memeleri kurumuş, ön dişleri dökülmüş, boynuz kılıfı kırılmış, tenasül organının yaridan fazlası yok olmuş hayvanlar kurban edilemezler. Tenasül organının yarısı veya daha azı gitmiş olan hayvan kurban edilebilir.³⁵⁵

Yaratılıştan boynuzsuz olanla, kulakları aşın derecede küçük ya da yaratılıştan kulaksız, kuyruksuz veya kuyruğu kesilmiş ve hayâları çıkarılmış olan hayvanların kurban edilebilir. Hayâlarıyla birlikte zekeri kesilmiş olan hayvana gelince, onun kurban edilmesi sahih değildir. Gebe olan hayvan da buraya kadar belirtilen hükümlerde diğerleri gibidir. Yabanî veya biri yabanî diğeri ehlî çiftten doğan hayvan da kurban edilemez. Koyunların altı ayını doldurmuş olanları kurban edilebilir. Bunun yeterliliği, sırtındaki yünün yatık hâle gelmesiyle belli olur. Keçilerin tam bir, sığırların tam iki ve develerin tam beş yaşını doldurup altıncı seneye girenleri kurban edilebilir. Belirtilen yaşlardan küçük olan hayvanlar kurban edilemezler.³⁵⁶

4.2.3. Kurbanın Belirli Bir Vakitte Kesilmesi

Kurban kesme vaktinin başlangıcı ve sonu ile bayram gecelerinde kurban kesme konusunda alimler arasında ihtilaf vardır.³⁵⁷ Bununla beraber kurban kesme vaktinin efdal olanının bayramın birinci günü zeval vaktinden önce olduğu konusunda

³⁵³ Şirbînî, *Muğni' l-Muhtâc* IV, 379- 380.

³⁵⁴ Şâfiî, *el-Ümm*, II, 587; el-Yemani, Ebû'l-Hüseyn İbn Ebi'l-Hayr Yahyâ b. Ebi'l-Hayr b. Salim b. Es'ad el-İmranî, (558/1163), *el-Beyân fî Mezhebi' l-İmam-ı Şâfiî*, Dâru' l-Minhac, Beyrut 2000, IV, 444- 445; İbn Rüşd, *Bidâyetü' l-Müctehid* s. 394- 395.

³⁵⁵ İbn Kudâme, *Umde*, s. 51; Hirâkî, Ebû' l-Kasım Ömer b. Hüseyin, (334/946), *Metnu' l-Hirâkî* Dâru' s-Sehâbeti Li' t-Turas, y.y., 1993, s. 147.

³⁵⁶ Samirî, *Müstev' ibe'l*, 559; Cezîrî, *el-Fıkhu ale' l-Mezâhibi' l-Erbe' l-İq* 552-553.

³⁵⁷ Mâverî, *el-Hâvi' l-Kebîr* XV, 85.

da ittifak vardır. Alimlerin dayandığı deliller Hz. Peygamber’ in sağıda yer alan hadisleridir;

عَنْ الْبَرَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ: ” إِنَّ أَوَّلَ مَا نَبْدَأُ بِهِ فِي يَوْمِنَا هَذَا أَنْ نُصَلِّيَ، ثُمَّ نَرْجِعَ فَنَنْحَرَ، مَنْ فَعَلَهُ فَقَدْ أَصَابَ سُنَّتَنَا، وَمَنْ دَبَحَ قَبْلُ، فَإِنَّمَا هُوَ لَحْمٌ قَدَّمَهُ لِأَهْلِهِ، لَيْسَ مِنَ النَّسُكِ فِي شَيْءٍ ”

“ Bizim bu günümüzde ilk yapacağımız iş, önce namaz kılmak, sonra dönüp kurbanımızı kesmektir. Kim böyle yaparsa bizim sünnetimize uymuş olur. Her kim bundan önce kurbanını kesecek olursa, o kurban aile halkına takdim ettiği bir etten başka bir şey olmaz. Bunun kurban olması söz konusu değildir”.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ: ” مَنْ دَبَحَ قَبْلَ الصَّلَاةِ فَإِنَّمَا دَبَحَ لِنَفْسِهِ، وَمَنْ دَبَحَ بَعْدَ الصَّلَاةِ، فَقَدْ تَمَّ نُسُكُهُ، وَأَصَابَ سُنَّةَ الْمُسْلِمِينَ ”

“ Kim kurbanı namazdan sonra keserse kurban ibadeti yerini bulmuş ve Müslümanların sünnetine uymuş olur”.³⁵⁸

Kurban vakti ile ilgili Hanefîler şöyle demektedirler; kurban, tıpkı namaz ibadeti gibi vaktin belirli bir kısmında değil tümünde vâciptir. Bu tüm zamanın herhangi bir vaktinde yerine getirilmekle kurban ibadeti ifa edilmiş olunur. Bunun, vaktin başında, ortasında veya sonunda olması ifasına doğrudan etkisi yoktur. Kurbanın vakti, kurban bayramının birinci günü fecrin doğmasıyla girer ve üçüncü gününün gün batımından az öncesine kadar devam eder. Aslında bu vakit, şehirde kesecek olanla köyde kesecek olana göre değişmez. Ama şehirde kesecek olanın, hutbeden önce olsa bile bayram namazından sonra kesmesi, kurbanın sıhhati açısından şarttır. Ancak hutbeden sonraya ertelenmesi daha faziletlidir. Şehirde oturan bir kişi, kurbanı bayram namazından önce keserse geçerli olmaz. Kestiği hayvanı sırf et olarak yer. Bayram namazı kişinin bulunduğu şehirde kılınmazsa, namaz vakti geçinceye kadar beklenir. Namazın vakti de güneşin (doğduktan sonra bir mızrak boyu) yükselmesinden itibaren başlar ve güneşin zeval noktasına gelmesine kadar devam eder. Kurbanı bu vakitten sonra kesmek gerekir. Köyde oturan kişi için bu şart değildir. Köylü, kurbanı bayramın birinci günü fecrin doğmasından sonra kesebilir.

³⁵⁸Buhârî, “ Edâhî ” , 1; Zeylâi’Nasbu’ r-RâyeIV, 212, Zuhaylî, İslam Fıkı Ansiklopedisi, IV, 401.

Yine Hanefîler devamla, kurban günlerinin son vaktinde yükümlülük şartlarına haiz olan kimse kurban kesmekle yükümlü olur. Vaktin başında yükümlülük şartlarını taşımamakla beraber vaktin sonunda bu şartlara haiz olan kimselerin kurban kesmekle yükümlü olacağı; benzer şekilde vaktin başında yükümlülük şartlarını taşıyıp, vaktin sonunda bu şartları kaybeden kimselerden de yükümlülük kalkar. Buna göre vaktin başında gayr-i müslim, köle, fakir, yolcu olan kimseler, vaktin sonunda Müslüman, hür, zengin, mûkîm olmaları durumunda kurban kesmekle yükümlü olurlar, aynı şekilde, vaktin herhangi bir anında bu şartlara hazi olan kimseler vaktin sonunda bu şartları kaybetmeleri durumunda yükümlülük kalkar.³⁵⁹

Mâlikîler bu konuda şunu ifade etmektedirler; imamdan başkasının kurban kesme vakti, bayramın birinci günü imamın kurbanını kesip tamamlamasından sonra başlar. En efdal olanı ilk gündür.³⁶⁰ İmamın kurban kesme vakti ise, bayram namazı hutbesini irad ettikten sonra başlar. İmamın kurban kesmemesi hâlinde başkalarının kesim vakti, imamın kurban kesebileceği kadar bir vaktin geçmesinden sonra başlar ve bayramın üçüncü gününün sonuna kadar devam eder. Güneşin batmasıyla vakit sona ermiş olur. İkinci günü kurban kesecek olan kişinin, imamın kurban kesebileceği kadar bir zamanın geçmesini beklemesi gerekmez. Güneşin doğmasından ve bir mızrak boyu kadar yükselmesinden sonra kesebilir. Fecirden sonra kesse de geçerli olur.³⁶¹

Birinci gün, kasten imamdan önce kesen kişinin kurbanı geçerli olmaz. Yeniden bir kurban kesmesi gerekir. Kasten olmamasına gelince, bu da şöyle olur: kişi, kurbanı kesip kesmediği belli olmayan en yakın imamın durumunu araştırdıktan sonra kurban kestiğini zannederek kendi de keser ve sonra da kendisinin imamdan önce kestiği anlaşılırsa kurbanı geçerli olur. İmam, meşru bir mazeretten dolayı kurban kesmeyi ertelerse, başkaları onu, zevale yakın bir zamana kadar bekler. Öyle ki zevale, kurban kesebilecek kadar bir zaman kalmış olmalıdır. Bu vakte kadar bekleyen kişi, imam kesme bile kendi kurbanını keser.³⁶²

Şâfiîlerin görüşü de şöyledir; kurban kesme vakti, bayramın birinci günü, güneş doğduktan sonra iki rekât namaz kılıp iki hutbeyi okuyacak kadar zamanın geçmesini müteakiben başlar.³⁶³ Ama en faziletlisi, bu sürenin, güneşin bir mızrak boyu yükselmesinden sonra geçmesidir. Kesim vakti, teşrik günlerinin üçüncüsünün

³⁵⁹ Kâsânî, *el Bedai'* IV, 73- 75.

³⁶⁰ Mâlikî, *el-Meûnetü Alâ Mezhebi Âlimi' l-Medineti* I, 436- 440.

³⁶¹ el-Ezherî, *Metnu' r-Risâle li'bni Ebî Yezidi' l-Kayrevânîs*. 92.

³⁶² Ebû Zeyd el-Kayrevânî, *en-Nevâdir ve' z-Ziyâdât* IV, 313-314.

³⁶³ Gazâlî, Ebû Hamîd Hucetü' l-İslâm Muhammed b. Muhammed, (505/1111), *el-Vecîz fî Fıkhi İmam-ı Şâfiî*, Dâru' l-Erkam, Beyrut 1997, II, 211.

sonuna kadar devam eder. Vakti girdikten sonra kesimin gece veya gündüz yapılması caizdir. Ancak gündüz kurban kesmeye engel bir meşguliyetin bulunması veya yok-sulların et almak için gece daha kolayca gelebilmeleri gibi maslahat olursa, gece kurban kesmek mekruh olmaz. Aksi takdirde mekruh olur.³⁶⁴

Hanbelîler ise şu görüştedir; kurban kesme vakti, bayramın birinci günü, bayram namazının kılınmasından sonra ve hutbenin okunmasından önce başlar.³⁶⁵ Ama en faziletlisi, namazın ve hutbenin bitmesinden sonra kesilmesidir. Bayram namazı aynı şehirde bir kaç yerde kılınıyorsa, her tarafta namazın tamamlanmasını beklemek gerekmez. Bir yerde kılınan, diğerlerinden önce tamamlanırsa, o namazdan sonra kesmek caiz olur. Bayram namazı kılınmayan, göçebe ve bedevîler gibi bayramları olmayan bir yerde bulunuluyorsa kurban kesme vakti, bayram namazı kılınacak kadar bir zamanın geçmesiyle başlar. Eğer güneşin zevale varması nedeniyle bayram namazı kaçırılmışsa, kurban zeval vaktinde kesilir. Kurban kesmenin son vakti, teşrik günlerinin ikincisidir.³⁶⁶

Mezheplerde bunlara ek bazı şartlar da sayılmıştır. Şöyle ki; Mâlikîler, kurbanın sıhhat şartlarına, gündüz kesilmesi şartını eklemişlerdir. Geceleyin kesilirse kurban sahih olmaz.³⁶⁷ Bu şart, bayramın ilk gününe nispetle ihtilafsız olarak gereklidir. Diğer günlerine gelince kurbanın gece kesilmesinin sahih olup olmayacağı hususunda ihtilâf vardır. Meşhur olan görüşe göre, ilk günden sonraki günlerin gecelerinde kesilen kurban yeterli olmaz. Mâlikîlere göre ikinci ek sıhhat şartına gelince, kurban kesen, Müslüman biri olmalıdır. Ehl-i kitap birinin kestiği kurban geçerli olmaz. Sırf et olarak yenilebilir. Ayrıca kurban kesen kişinin kurbanına, başkaları ortak olmamalıdır. Aynı konutta beraber oturan ve geçimlerinden sorumlu olduğu kimseler, parasında değil de sevabında kurbanına ortak olabilirler. Aksi takdirde sahih olmaz. Mâlikîlerin meşhur görüşü budur.³⁶⁸

Bir diğer ihtilaf konusu ise, kurbanın gece kesilip kesilemeyeceği meselesidir. Hanefîler,³⁶⁹ Şâfiîler ve Hanbelîler başta olmak üzere fakihlerin çoğunluğuna göre gece kesmek caiz olmakla beraber mekruhtur. Gece, hacda şeytan taşlamanın caiz olması

³⁶⁴ Şâfiî, *el-Ümm*, II, 581-582; Şirbînî, *Muğni' l-Muhtâc*, IV, 383; el-Firuzâbâdî, Ebu İshak Cemaleddin İbrahim b. Ali b. Yusuf eş-Şirazi, (817/1415), *el-Mühezzebe*, Dâru' l-Kütübi' l-İlmiyye, Beyrut 1995, I, 432.

³⁶⁵ Samirî, *Müstev' ibe* I, 561.

³⁶⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 384-385; el-Firuzâbâdî, *el-Mühezzebe*, I, 432; Hirâkî, *Metnu' l-Hirâkîs*, 147; Cezîrî, *el-Fıkhu ale' l-Mezâhibi' l-Erbe'*, 14554-555.

³⁶⁷ Mâlikî, *el-Meûnetü Alâ Mezhebi Âlimi' l-Medineti*, I, 441; Samirî, *Müstev' ibe* I, 561.

³⁶⁸ Mâlikî, *el-Meûnetü Alâ Mezhebi Âlimi' l-Medineti*, I, 439.

³⁶⁹ Semerkandî, *Tühfetu' l-Fukahâ* III, 83; Kâsânî, *el-Bedai'* IV, 66.

hasebiyle gündüze benzetilmiştir. Bunun yanında Mâlikîlerin görüşüne göre ise, kurban kesiminin gündüz yapılması şarttır.³⁷⁰ Bu konudaki görüş ayrılığı, “gün” (yevm) kelimesinin müşterek bir mana içermesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü “gün” kelimesi “*Sâlih dedi ki: “Yurdunuzda üç gün/eyyâm daha yaşayın. (Sonra helak olacaksınız.)”*³⁷¹ ayetinde olduğu gibi Arapçada bazen yirmi dört saatten oluşan “gece ve gündüz” ; bazen de “*Allah onu kesintisiz olarak yedi gece/leyâl, sekiz gün/eyyâm onların üzerine musallat etti.*”³⁷² ayetinde geçen gece hariç yalnız “gündüz” manasında kullanılmıştır. Bundan dolayı, “*Allah’ın kendilerine rızık olarak verdiği (kurbanlık) hayvanlar üzerine belli günlerde (onları kurban ederken) Allah’ın adını ansınlar.*”³⁷³ ayetinde geçen “gün” (yevm) kelimesini birinci manaya yorumlayanlar, kurban kesiminin gece de olabileceğine hükmetmiş; kelimeyi ikinci manasına yoranlar ise, kurbanın gece kesilmesini caiz görmemişlerdir.³⁷⁴

4.3. Kurbanın Çeşitleri

İslam dininde kurban bayramında kesilen kurban dışında, yine ibadet maksadıyla kesilen başka kurbanlar da bulunmaktadır. Bu bağlamda kurbanlar; kurban bayramında kesilen kurban, adak kurbanı, akîka kurbanı, kıran ve temettühaccı yapanların kestiği kurban (hedy kurbanı), hacda yasakların çiğnenmesi durumunda kesilen ceza kurbanları gibi çeşitlere ayrılır. Bu kurban çeşitlerinin mezheplere göre ortak ve farklı hükümleri vardır. Biz bu bölümümüzde kurban çeşitlerini Hanefî mezhebinin de kategorize ettiği şekilde, vâcip ve nafil kurbanlar olarak iki kategori de değerlendireceğiz.

³⁷⁰Nevevî, *el-Mecmû*’, VIII, 361- 362.

³⁷¹Hûd, 11/ 65.

³⁷²Hâkka, 69/ 7.

³⁷³Hac, 22/28.

³⁷⁴Sahnûn, *el-Müdevvenetü’ l-Kübrâ*II, 73.

4.3.1. Vâcip Kurbanlar

4.3.1.1. Kurban Bayramında Kesilen Kurban

Bu, Hanefî mezhebine göre nisap miktarı malı olan Müslüman'ın yılda bir defa kesmesi gereken kurbandır.³⁷⁵ Bu kurban çeşidi cumhura göre sünnet olan kurbandır. Bir önceki bölümde ayrıntılı olarak bahsettiğimizden burada tekrar değinmiyoruz.

4.3.1.2. Hedy Kurbanı

Hedâ fiilinden gelen *hedy* kelimesi, sözlükte “ gönderilen, hediye edilen” gibi manalara gelip *hedye* ve *hediye* kelimelerinin çoğuludur.³⁷⁶ Yüce Allah'ın rahmetine yaklaşmak için harem bölgesinde kesilmek üzere götürülen veya kendisi ya da parası gönderilen kurbana *hedy* denir. Bir başka tanımda ise, kıran veya temettühacı yapanların, ibadetlerini yerine getirebilmiş olmanın bir şükür nişanesi olarak kestikleri hayvana verilen isimdir.³⁷⁷ Koyun cinsinden olan hedy kurbanına “ dem” , deve ve iğir cinsinden olan hedy kurbanına “ bedene” denir. Hedyin en iyisi bedenedir. Bayram birinci, ikinci ve üçüncü günlerinde kesilebilirse de birinci günde kesilmesi daha faziletlidir. Bu bir şükür kurbanı olduğundan etinden sahibi de yiyebilir.

Hedy kurbanı da kendi arasında vâcip ve nafil olmak üzere ikiye ayrılır. Vâcip hedy; yukarıda tarif ettiğimiz kıran veya temettühacı yapanların kesmesi gereken kurban ile ceza dolayısıyla kesilen kurbanlardır. Temettü hacı, hac ile umreyi ayrı ayrı ihramlarda yerine getirmektir. Kıran hacı ise, hac ile umreyi bir ihramda eda etmektir.³⁷⁸ Nafil hedy ise; hac veya umre niyetiyle Mekke' ye giden kimsenin kurban kesmesini vâcip kılacak herhangi bir mükellefiyeti olmaksızın sırf Allah rızası için kestiği kurbandır.³⁷⁹

Hedy kurbanının kesileceği yer ve zaman hakkında fakihler arasında önemli bir ihtilaf yoktur. Mezheplerin görüşlerini kısaca özetlemek gerekirse; Hanefî, Mâlikî ve Hanbelîlere göre, temettü veya kıran hacı kurbanını ancak kurban bayramı günlerinde kesmek caizdir. Kesme zamanı, kurban bayramının birinci günü fecr-i sadıktan

³⁷⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 8-9

³⁷⁶ Cevherî, *es-Sıhah*, VI, 2533-2534.

³⁷⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 28-31.

³⁷⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 25.

³⁷⁹ Mâverdî, *el-Hâvi' l-Kebîr* IV, 369.

itibaren başlar.³⁸⁰ Şâfiîlerin görüşüne göre ise; temettü ve kıran heydinin kurban bayramı günlerinde kesilmesi sünnettir. Fakat ihramlıyken yasak olan bir işi yapma veya bir vacibi terk etme gibi bir sebeple gereken kurbanın kesilmesi belli bir vakitle sınırlı değildir. Hedy kurbanının harem sınırları içerisinde kesilmesi konusunda ise ittifak vardır.³⁸¹

4.3.1.3. Adak Kurbanı

Adak kelimesinin Arapça karşılığı nezirdir. Lügatte “ insanın yerine getirmeyi kendisine borç (vâcip) kıldığı, vaad ettiği şey” manasına gelmektedir. Fıkıh terminolojisinde ise; “ dinen mükellef olmadığı halde, kişinin farz veya vâcip türünden bir ibadeti yapacağına dair Allah’ a söz vermesi” şeklinde tarif edilmektedir.³⁸² Kur’ an-ı Kerim’ de Hz. Meryem ve annesine atla iki adak olayı³⁸³ ve bazı ayetlerde “ adaklamı yerine getirsinler” , “ o kullar, verdikleri sözü yerine getirirler” gibi uyarılar dışında adağı teşvik eden veya yasaklayan herhangi bir hüküm yoktur.³⁸⁴ Rivayetlere baktığımız zaman ise, Sa’ d b. Ubade, Hz. Peygamber’ e gelerek, “ annem vefat etti, bir de adağı vardı” demesi üzerine Hz. Peygamber, “ Onun ada o adağı yerine getir” demiştir.³⁸⁵ Hz. Peygamber, Allah’ a itaat çerçevesinde olan adakların yerine getirilmesini emretmekle³⁸⁶ beraber, adak adamayı uygun bulmadığına ve adağın ilahi takdiri değiştirmeyeceğine işaretle adakta bulunmayı hoş karşılamadığını şu sözleriyle ifade etmiştir; “ Adak, Allahın takdirini geri çeviremez. Ancak, adak sebebiyle cimriden mal çıkmış olur” , “ adak, âdemîluna, kendisine daha önce takdir edilmeyen, hiçbir şeyi getiremez. Fakat bazen adak, kendisine önceden takdir edilen şeye uygun düşer ve bu sebeple de Allah, cimriden mal çıkarmış olur. Bu vesileyle, daha önce hiç vermediği şeyleri, adak sebebiyle vermiş olur.”³⁸⁷

Bazı alimler, bu ve benzeri hadislerin zâhirîne bakarak adağın meşru olmadığını söylerken, diğer bazı alimler tevil yoluna girmişlerdir. Bunlara göre söz konusu hadislerdeki sakındırma, kişinin yükümlü olmadığı bir ibadeti yapacağına dair Allah’ a söz verip onu üstlendikten sonra sözünden dönmekten sakınması gerektiğine

³⁸⁰ İbn Abdülber, *el-Kâfi*, s. 163.

³⁸¹ el-Yemani, *el-Beyân fî Mezhebi İmam-ı Şâfiî*, Dâru’ l-Minhac, Beyrut 2000, IV, 422- 423.

³⁸² Bardakoğlu, *İlmihal*, II, 21.

³⁸³ Âli İmran, 3/ 35; Meryem, 19/ 26.

³⁸⁴ Hac, 22/29; İnsan, 76/ 7.

³⁸⁵ Buhârî, “ Vesaya” , 19; Müslim, “ Kitabu’ n-Nezr” , 1638.

³⁸⁶ Buhârî, “ Eyman” , 26-27, Nesâî, “ Eyman” , 29, 41.

³⁸⁷ Buhârî, “ Eyman” , 26, “ Kader” , 6; Müslim, “ Nezr” , 2.

ve adağın manevi sorumluluk getiren bir iş olduğuna işaret etmektedir. Aksi halde adak adamak anlamsız olurdu. Hadislerden anlaşıldığı şekliyle ise, adak insana bir fayda sağlamaz ve ilahi takdiri değiştirmez. Bunu aksi bir düşünceyle adak adamak, İslam inancıyla bağdaşmayacağından yasaklanmıştır.³⁸⁸ Mezhepler arasında adak adamanın hükmü ile ilgili farklı görüşler vardır. İmam Şafî ve Ahmed b. Hanbel (241/855) başta olmak üzere fakihlerin önemli bir kısmı adak adamanın mekruh olduğu görüşündedir. Hanefîler ise Allah’ a ibadet ve taat kabilinden adakta bulunmay mübah görürler. Adak adamak bir ibadetin yapılmasına vesile olduğu için mübah görenler olmuştur. Mâlikîler ise şartsız adakta bulunmayı mendup, şarta bağlı adağı ise mübah görürler.³⁸⁹ Adağın birçok çeşidi olmakla birlikte bir tanesi de kişinin herhangi bir sebeple kurban kesmeyi adamasıdır.³⁹⁰

Bu şekilde adak adayıp kurban kesen kimse ve bakmakla yükümlü olduğu kimseler (babası, annesi, dedesi ve nineleri, çocukları, torunları, hanımı), kestiği kurbanın etinden yiyemezler. Yedikleri takdirde, yediklerinin bedelini fakirlere vermeleri gerekir.³⁹¹

4.3.2. Nafile Kurbanlar

4.3.2.1. Akîka Kurbanı

Akîka sözcüğü a-k-k fiilinden türemiş bir isimdir. Temel anlam olarak, “ yarmak kesmek” anlamları gelir. Bu temel anlamından hareketle a-k-k fiilinin konumuzla ilgili birinci anlamı “ çocuğun doğduğu zaman başında bulunan saçını kesme” diğer anlamı da “ yeni doğan çocuk için hayvan kesme” dir.³⁹² Akîka kelimesi ise sözlükte, “ doğduğu zaman çocuğun başında bulunan saç, tüyü” anlamındadır.³⁹³ Çocuğun doğumunun ilk günlerinde bir şükran ifadesi olarak kesilen kurbana verilen addır. Yeni doğan çocuğun başındaki saça Arapça’ da akîka denilir. Daha sonra Araplar bir fiile, sebebinin veya ona yakın olan başka bir şeyin ismini vermek şeklindeki adetleri üzere yeni doğan çocuğun saçlarını traş ederken kestikleri hayvanın

³⁸⁸ Zebîdî, *Tâcu’ l-Âruş* XIV, 198.

³⁸⁹ Bardakoğlu, *İlmihal*, II, 22.

³⁹⁰ Güç, *Çesitli Dinlerde ve İslâm’ da Kurban* s. 333.

³⁹¹ Bardakoğlu, *İlmihal*, II, 25.

³⁹² İbn Manzûr, *Lisânü’ l-Arab* XXXI, 3042.

³⁹³ Cevherî, *es-Sıhah*, IV, 1527; İbn Manzûr, *Lisânü’ l-Arab* XXXI, 3044.

adını *akîka* koydular. İslâm öncesi dönemde Araplar arasında akîka kurbanı kesmek âdeti. İslâmiyet bu âdeti meşrulaştırmıştır.³⁹⁴

Akîka ile ilgili hadislerle bakacak olursak, Hz. Peygamber:

حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ عَامِرٍ الضَّبِّيُّ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ يَقُولُ: ”مَعَ الْغُلَامِ عَقِيقَةٌ فَأَهْرِيقُوا عَنْهُ دَمًا وَأَمِيطُوا عَنْهُ الْأَذَى“

“Çocukla beraber bir de akîka vardır. Öyleyse onun adına bir kan akıtın ve ondan ezayı giderin” buyurmuştur.³⁹⁵ Bir başka hadiste:

عَنْ سَمُرَةَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ قَالَ: ”كُلُّ غُلَامٍ رَهِينَةٌ بِعَقِيقَتِهِ تُدَبِّحُ عَنْهُ يَوْمَ السَّابِعِ وَيُحْلَقُ رَأْسُهُ وَيُدَمَّى“

“Her çocuk akîkas ile rehindir. Onun adına yedinci günü kurban kesilir, saçları traş edilir ve ona bir isim verilir”³⁹⁶ buyurarak, akîka ile ilgili yapılması gerekenleri bildirmiştir. Yine Hz. Peygamber’ in Hz. Hüseyin ve Hz. Hasan aña birer koç kurban ettiği de rivayet edilir.³⁹⁷

Hz. Peygamber’ in uygulamalarında yer alan akîka kurbanı konusundaki muhtelif rivayetler sebebiyle akîka kurbanının dini hükmü konusunda kesin bir hükme ulaşılmamış, vâcip, nafîle ve mensuh olmak üzere farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Akîka kurbanının hükmü ile alakalı cumhur sünnet olduğu görüşündedir.³⁹⁸ Zâhirîler vâcip derken,³⁹⁹ Şiiiler müekked sünnet,⁴⁰⁰ Ebû Hanife ise; “ akîka ne vâcip, ne de sünnettir” demştir. Bazı alimler Ebû Hanife’ nin bu sözüne dayanarak akîka nafîle demişlerdir. İmam Şafîî, Ebû Sevr, İshâk ve – bir görüşüne göre- Ahmed b. Hanbel (241/855), akîka kurbanı kesmenin sünnet olduğu görüşündedir. Hali ve vakti yerinde olan kimsenin akîkayı kesmemesi caiz değildir. Fakat Ahmed b. Hanbel(241/855)’ in, akîka parasını fakirlere dağıtmanın onu kesmekten daha güzel bir hareket olduğu ile ilgili bir görüş belirttiği söylenir.⁴⁰¹ Bu ihtilafın sebebi, hadisler arasında ki çelişkidir.

³⁹⁴ el-Yemani, *el-Beyân fî Mezhebi İmam-ı Şâfiî*, IV, 463; Bardakoğlu, *İlmihal*, II, 11.

³⁹⁵ Buhârî, “ Kitabu’ l-Akîka” , 2; Ebû Dâvûd, “ Edahî” , 21.

³⁹⁶ Ebû Dâvûd, “ Edahî” , 21.

³⁹⁷ Ebû Dâvûd, “ Edahî” , 21.

³⁹⁸ İbn Kudâme, *Umde*, s. 52, İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 393; Gazâlî, *el-Vecîz fî Fıkhi İmam-ı Şâfiî*, II, 214.

³⁹⁹ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 523; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 393.

⁴⁰⁰ Tûsî, Ebû Ca’ fer Muhammed b. Hasen b. Ali,(460/1067), *el-Mebsût fî Fıkhi’ İlmâmiyye*, Beyrut trs. I, 395.

⁴⁰¹ İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, XV, 373.

Daha önce kaydettiğimiz Hz. Peygamber’ in sözlerinin zâhirîne bakığımız zaman akîkanın vâcip olduğu görülmektedir. Bir diğer rivayette ise, Hz. Peygamber’ e akîkanın hükmü sorulduğunda “ *Ben akîka vermeyi sevmem. Bununla beraber ğer birisinin bir çocuğu doğar da onun için kurban kesmek isterse yapsın*”⁴⁰² cevabını vermiştir. Bu rivayetin zâhirînden anlaşılan ise, akîkanın mendup olduğudur.⁴⁰³

Akîka kurbanı, çocuğun doğumundan bulûğ çağına kadar kesilebilirse de doğumun yedinci günü kesilmesi müstehaptır. Cumhur bu konuda akîka kurbanının sadece küçük erkek ve kız çocukları için kesilebileceğini benimsemişlerdir. Bu konudaki delilleri, Hz. Peygamber’ in *Her çocuk (doğumunun) yedinci gününde kendisi için, kesilecek olan akîka kurbanı karşılığında (konmuş) bir rehine (gibi)dir*”⁴⁰⁴ hadisinde yer alan “السَّابِعُونَ” yedinci gün” sözüdür. Bu söz, akîkanın sadece çocuklar için kesilebileceğine delalet eder. Büyükler için de kesilebilir diyenlerin delili de, Enes b. Mâlik’ ten rivayet olunan:

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، أَنَّ النَّبِيَّ عَقَّ عَنْ نَفْسِهِ بَعْدَ النَّبُوءَةِ

“ *Nebi (as) peygamberlikle görevlendirildikten sonra kendisi için akîka kesti*”⁴⁰⁵ hadisidir. Akîkasadece erkek çocukları içindir diyenlerin delili, “ *Her çocuk (doğumunun) yedinci gününde kendisi için, kesilecek olan akîka kurbanı karşılığında (konmuş) bir rehine (gibi)dir*”⁴⁰⁶ hadisidir. Diğer bir delil ise, Selman b. Âmir ed-Dabbî’ nin rivayet ettiği; “ *Her erkek çocuğuna bir akîka kurbanı vardır*”⁴⁰⁷ hadisidir.⁴⁰⁸

Aynı gün çocuğa isim verilmesi, saçının kesilmesi ve ağırlığınca altın veya gümüşün tasadduk edilmesi de tavsiye edilmiştir. Kurban olmasında sakınca olmayan her hayvan akîka kurbanı olabilir. Kesilen bu hayvanın etinden, kurban sahibi ve aile fertleri, yakın dostları yiyebilirler.⁴⁰⁹

⁴⁰² Ebû Dâvûd, “ Edâhî” , 21.

⁴⁰³ İbn Rüşd, *Bidâyetü’ l-Müctehid*s. 420.

⁴⁰⁴ Ebû Dâvûd, “ Dahâya” , 21; Tirmîzî, “ Edâhî” , 23; Nesâî, “ Akîka” , 5.

⁴⁰⁵ Beyhakî, *es-Sünenü’ l-Kübrâ* IX, 300.

⁴⁰⁶ Ebû Dâvûd, “ Dahâya” , 21; Tirmîzî, “ Edâhî” , 23; Nesâî, “ Akîka” , 5.

⁴⁰⁷ Buhârî, “ Akîka” , 2; Ebû Dâvûd, “ Dahâya” , 21; Tirmîzî, “ Edâhî” , 17.

⁴⁰⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü’ l-Müctehid*s. 421.

⁴⁰⁹ Şirbînî, *Muğni’ l-Muhtâc* IV, 392; İbn Rüşd, *Bidâyetü’ l-Müctehid*s. 420- 421.

4.3.2.2. Şükür Kurbanı

İnsanoğlu, Allah'ın kendisine verdiği nimetlerden dolayı şükretmesi gerekir. Allah-u Teala, Kur' an- Kerim' in bir çok ayetinde kendisine şükretmemizi istemektedir.⁴¹⁰ Bu bağlamda, birçok insan bu nimetlere bir şükür olarak veya kendisini mutlu eden bir olay vesilesiyle kurban kesmektedirler. Bu ve benzeri düşüncelerle kesilen kurbanı şükür kurbanı denmektedir.

Saymış olduğumuz bu kurban çeşitlerinin yanında, zengin olmayanların kestiği kurban ve ölen birisi adına kesilen kurbanlar da nafile kurbanlar arasında sayılmaktadır.

4.4. Kurbanın Cinsi

İslam' da kurban, Hac Suresinin 34. ayetinde yer alan “ Behîmetü' l-En' âm” kavramına istinaden “ en' âm “ cinsinden olmak gerekir. İlgili ayet meali şu şekildedir; “ Her ümmet için, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanlar üzerine ismini ansınlar diye kurban kesmeyi meşru kıldık.”⁴¹¹ Bu bilgiler çerçevesinde İslam' da kurban, deve sığır, koyun vb. hayvanlardan kesilir. Koyun cinsine girdiğinden dolayı manda, sığır, keçi de kurban edilebilir.⁴¹² Kurbanlıklar en' am cinsinden seçileceği için bu gruba girmeyen yaban hayvanlarının hiçbir çeşidi kurban olamaz.⁴¹³ En' am cinsinden olmayan eti yenir hayvanlardan ister kuşlar ister yürüyenler olsun Hac Suresi 34. ayet gereği kurban edilmesi sahih değildir. Hz. Peygamberden de en' amdan başka hayvanlardan kurban edildiğine dair gelen bir rivayet yoktur. Bu yüzden “ Behîmetü' l-En' âm” kavramına tavuk, kaz, horoz gibi evcil hayvanlar girmez. Yaban hayvanlarının kesilebileceği ile ilgili herhangi bir delil de yoktur.⁴¹⁴ En' am cinsinden olmadığı için yaban sığırı ve eşeği, geyik, ceylan vb. hayvanlar da kurban edilemezler.⁴¹⁵ Bunları kurban niyetine kesmek tahrimen mekruhtur. Çünkü bunda

⁴¹⁰Bakara, 2- 152.

⁴¹¹ Hac, 22/34.

⁴¹² Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 9; İbn Nüceym, Zeynüddîn Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed Mısrî Hanefî, (970/1563), *el-Bahru' r-Râik Şerhu Kenzu' d-Dekâik* y.y., Mısır trs. VIII, 201; el-Ezherî, *Metnu' r-Risâle li İbn-i Ebi Yezidi' l-Kayrevânî* s. 91.

⁴¹³ Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 17.

⁴¹⁴ Semerkandî, *Tühfetu' l-Fukahâ* III, 84.

⁴¹⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 17; Nevevî, *el-Mecmû'*, VIII, 364- 365.

Mecusilere benzeme söz konusudur. Etleri yenilen vahşi hayvanlarda kurban edilemezler.⁴¹⁶

Kurban olması açısından erkek veya dişi olması arasında fark yoktur. Ancak koyunun erkeğinin, diğerlerinin ise dişisinin kesilmesi daha faziletli görülmüştür.⁴¹⁷ Kurbanlık hayvanın bedenlen güçlü ve semiz olanı tercih edilir. Ancak Hz. Peygamber' in, *çğunlukla boynuzlu alaca iki koç kestiği*⁴¹⁸; “ *kurbanın en iyisi koçtur, boynuzlu koçtur*” dediği de rivayetlerde mevcuttur.⁴¹⁹ Yine efdâliyet açısından kurbanın beyaz olmasının tercih sebebi olduğu da ifade edilmiştir.⁴²⁰ Koyun ve keçi yalnız bir kişi için; deve, sığır ve manda ise yedi kişiyi aşmamak şartıyla ortaklaşa kurban olarak kesilebilir.⁴²¹ Bu hüküm Hanefîler dâhil üç mezhebe göre olup, Mâlikî mezhebinde parasına ve etine iştirakle ortak kurban kesimi caiz görülmez.⁴²²

4.5. Kurbanın Yaşı

Kurban için seçilen hayvanın, kurban olabilmesi için türüne göre alt yaş sınırları tayin edilmiştir. Konuyla ilgili rivayet şu şekildedir;

عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ، “ لَا تَذْبَحُوا إِلَّا مُسِنَّةً إِلَّا أَنْ يَعْسَرَ عَلَيْكُمْ فَتَذْبَحُوا جَذَعَةً مِنَ الضَّأْنِ ”

“ *Müsinne’ den bıkasını kesmeyin. Ancak size (böylesini) bulmak güç gelirse, bu taktirde koyun cinsinden ceza’ olan kesin*”⁴²³ rivayette ki *مُسِنَّةً* “ müsinne” kavramının ifade ettiği yaş sınırı konusunda mezhepler arasında görüş ayrılığı vardır. Hanefîlere göre, kurbanlık hayvanlardan sığır ve manda cinsinin seniyy olanı, iki yaşını tamamlamış üçünden gün almış, deve cinsinin beş yaşını tamamlamış altısından gün almış, koyun ve keçi cinsinin ise bir yaşını tamamlamış ikisinden gün almış olanıdır.⁴²⁴ Mâlikîlere göre, keçinin bir kameri yaşı bitirip ikincisinden yaklaşık bir ay

⁴¹⁶ Şirbînî, *Muğni’ l-Muhtâc* IV, 379.

⁴¹⁷ Şirbînî, *Muğni’ l-Muhtâc* IV, 379.

⁴¹⁸ Buhârî, “ *Edâhî*” , 14.

⁴¹⁹ Ebû Dâvûd, “ *Cenaiz*” , 31; Tirmîzî, “ *Edâhî*” , *İlmi Mace*, “ *Edâhî*” , 4.

⁴²⁰ Şâfiî, *el-Ümm*, II, 582; Kârâfî, *ez-Zâhire*, IV, 144; Gazâlî, *el-Vecîz fî Fıkhi İmam-ı Şâfiî*, II, 211; İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed, (620/1223), *el-Kâfî fî fıkhi’ l-İmâmi’ l-mübeccel Ahmed b. Hanbel* Hicr yay., y.y., 1997, II, 478.

⁴²¹ Şâfiî, *el-Ümm*, II, 579- 580; Hirâkî, *Metnu’ l-Hirâkîs*. 146; İbn Kudâme, *el-Kâfî*, II, 487.

⁴²² Mâlikî, *el-Meûnetü Alâ Mezhebi Âlimi’ l-Medineti*, I, 438.

⁴²³ Müslim, “ *Edâhî*” , 13; Ebû Dâvud, “ *Dahâya*” , 5; Nesâî, “ *Dahâya*” , 13.

⁴²⁴ Mevsilî, *El-İhtiyâr Li-Ta’ lîlî’ l-Muhtâs*. 724.

almış olanı, sığır ve manda üç yaşını bitirip dört yaşına girmiş olmalıdır.⁴²⁵ Hanbelîlere göre, keçinin tam bir yaşını doldurmuş olanı, ineğin iki yaşını devenin ise tam beş yaşını doldurmuş olanı kurban edilebilir.⁴²⁶ Şafilere göre ise; koyun cinsinin bir yaşını bitirip iki yaşına girmiş olanı, devenin altı yaşına basmış olması, inek ve keçinin üç yaşına basmış olması gerekir.⁴²⁷

Özetleyecek olursak; devenin yaşı ile ilgili fakihler arasında herhangi bir görüş ayrılığı yoktur. Sadece sığır ve keçi konusunda görüş ayrılığının olduğunu görmekteyiz. Sığırdan, Hanefî, Hanbelî ve Şâfiîlere göre iki yaş, Mâlikîlere göre ise üç yaş şartı vardır. Keçide ise, Şâfiîlerin dışındakilere göre, tam bir sene, Şâfiîlere göre ise, tam iki seneyi doldurmuş olması gerekir.

⁴²⁵ Ebû Zeyd el-Kayrevanî, *en-Nevâdîr ve' z-Ziyâdât* IV, 318-319.

⁴²⁶ İbn Kudâme, *el-Kâfî*, II, 487; Buhûtî, *Şerhu Münteha el-İrâdât*, II, 598- 599; Samirî, *Müstev' ibe* I, 557.

⁴²⁷ Şirbinî, *Muğni' l-Muhtâc* IV, 379; Nevevî, *Ravzatu' t-Tâlibîn* II, 462; Gazâlî, *el-Vecîz fî Fıkhi İmam-ı Şâfiî*, II, 211; el-Firuzâbâdî, *el-Mühezzebe*, I, 433.

BEŞİNCİ BÖLÜM

KURBAN İLE İLGİLİ BAZI MESELELER

5.1. Kurban Kesim İşlemi

Kurbanlık hayvanın kesiminde bazı kurallara uyulması gerekir. Hayvan kesim yerine götürülürken incitilmemelidir. Kibleye karşı ve sol tarafı üzerine yatırılır. Kişinin kendi kurbanını kendisinin kesmesi iyi olur. Bu mümkün değilse bir başkasına vekalet verebilir. Kurbanı kesecek kimsenin Müslüman olması tercih edilir. Kurban kesilirken sahibinin orda bulunması müstehaptır. Kurban kesimi esnasında çeşitli ayet ve dualar okunabilir.⁴²⁸ Kesecek olan kişi ve yanındakiler; “*Allâhu Ekber Allâhu Ekber, Lâ İlâhe İllallâhu Vallâhu Ekber, Allâhu Ekber Velillâhi’ l-Hamd*” diyerek tekbir ve tehlil getirir. Kurban kesecek kişi hayvana eziyet vermemeye dikkat etmeli, keskin bıçak kullanılmalıdır. Bu konu ile ilgili bir rivayette Şeddâd b. Evs şöyle demiştir; iki şey var ki, bunları Rasûlullâh’ tan öğrendim. Buyurdular ki;

عَنْ شَدَّادِ بْنِ أَوْسٍ، قَالَ: خَصَلْتَانِ سَمِعْتُهُمَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ الْإِحْسَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ، فَإِذَا قَتَلْتُمْ فَأَحْسِنُوا قَاتِلًا: غَيْرُ مُسْلِمٍ، يَقُولُ: فَأَحْسِنُوا الْقِتْلَةَ وَإِذَا ذَبَحْتُمْ فَأَحْسِنُوا الذَّبْحَ وَلِيُجِدَّ أَحَدُكُمْ شَفْرَتَهُ وَلِيُرَخَّ ذَبِيحَتَهُ

“Şüphesiz Allah her şeyde iyi ve güzel davranmayı emretmiştir. O halde öldürdüğünüz vakit, öldürmeyi iyi yapın; hayvan keseceğiniz zaman en güzel şekilde kesiniz. Bu işi yapacak kimse bıçağını bilesin ve keseceği hayvanı rahat ettirsin.”⁴²⁹ Kurbanı sağ eliyle kesmeli ve kesim esnasında “*Bismillâhi Allâhu Ekber*” demelidir. Çünkü Kur’ an- Kerim’ de; *Her ümmet için, Allah’ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanlar üzerine ismini ansınlar diye kurban kesmeyi meşru kıldık.*”⁴³⁰ buyurulmaktadır.⁴³¹

Bu konuda Hz. Peygamber’ in fiili uygulamama bakacak olursak, Hz. Aişe;

⁴²⁸Mesela, En’ am, 6/79- 162-163.

⁴²⁹Ebû Dâvûd, “ Dahâya” , 12; Müslim, “ Sayd” , 57; Tirmîzî, “ Diyât” , 13.

⁴³⁰Hac, 22/34.

⁴³¹Samirî, *Müstev’ ibe*I, 562- 563; İbn Kudâme, *el-Kâfî*, II, 488; İbn Kudâme, *Umde*, s. 51; Gazâlî, *el-Vecîz fî Fıkhî İmam-ı Şâfiî*, II, 212; el-Ezherî, *Metnu’ r-Risâle li’lbn-i Ebî Yezidi’ l-Kayrevânî*s. 96.

عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ أَمَرَ بِكَبْشٍ أَقْرَنَ يَطَأُ فِي سَوَادٍ، وَيَنْظُرُ فِي سَوَادٍ، وَيَبْرُكُ فِي سَوَادٍ فَأُتِيَ بِهِ فَضَحَّى بِهِ، فَقَالَ: يَا عَائِشَةُ هَلُمِّي الْمُدْيَةَ، ثُمَّ قَالَ: اشْحَذِيهَا بِحَجَرٍ فَفَعَلْتُ، فَأَخَذَهَا وَأَخَذَ الْكَبْشَ فَأَضْجَعَهُ وَذَبَحَهُ، وَقَالَ: بِسْمِ اللَّهِ اللَّهُمَّ تَقَبَّلْ مِنْ مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَمِنْ أُمَّةٍ مُحَمَّدٍ، ثُمَّ ضَحَّى بِهِ

“ *Rasûlullâh, ayaklarının, gözlerinin ve karnının etrafı siyah olan, boynuzlu bir koç getirilmesini emretti. Koç getirildi ve ya Aişe bıçağı getir, dedi. Sonra da onu taşla bile dedi. Bende öyle yaptım. Daha sonra bıçağı aldı ve koçu yanı üzere yatırdı. Bismillah, Allah’ım, Muhammed’ den, Âl-i Muhammed’ den ve Ümmet-i Muhammed’ den kabul et, dedi sonra da onu kesti*⁴³² demiştir.

Cabir b. Abdillâh da konu ile ilgili şunları söylemiştir;

عَنْ أَبِي عَيَّاشٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: ذَبَحَ النَّبِيُّ يَوْمَ الذَّبْحِ كَبْشَيْنِ أَقْرَنَيْنِ أَمْلَحَيْنِ مُوجَّائِنِ، فَلَمَّا وَجَّهَهُمَا قَالَ: ” إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِي لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ عَلَى مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ، إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ لَا شَرِيكَ لَهُ، وَبِذَلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ، اللَّهُمَّ مِنْكَ وَلَكَ وَعَنْ مُحَمَّدٍ وَأُمَّةٍ بِاسْمِ اللَّهِ وَاللَّهُ أَكْبَرُ ”، ثُمَّ ذَبَحَ

“ *Nebi, kurban bayram günü boynuzlu, alaca, enenmemiş iki koç kurban etti. Onları kibleye döndürdüğünde, ‘ Ben hakka yönelen birisi olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratana döndürdüm. Ben Allah’ a ortak kşanlardan değilim*⁴³³; ‘ *Ey Muhammed! De ki: “Şüphesiz benim namazım da, diğer ibadetlerim de, yaşamam da, ölümüm de âlemlerin Rabbi Allah içindir. O’ nun hiçbir ortğı yoktur. İşte ben bununla emrolundum. Ben müslümanların ilkiyim.*⁴³⁴ *mealindeki ayetleri okudu. “ Allah’ım bu sendendir ve senin içindir. Muhammed ve ümmetinden kabul et” diye dua etti, “ Bismillah Vallâhu Ekber” dedi ve sonra onlar kesti.*⁴³⁵

Hadislerde de görüldüğü gibi, Hz. Peygamber’ in uygulamış gereği, kesilecek olan hayvan kibleye döndürülmeli, bıçak keskin olmalı, kesmeden önce Hz. Peygamber’ in okudğu ayet ve duaları okumalı ve tekbir getirildikten sonra kesilmelidir. Sünnete uygun olan şekli budur.

⁴³²Ebû Dâvûd, “ Edâhî” , 3.

⁴³³En’ am, 6/79.

⁴³⁴En’ am, 6/ 162-163.

⁴³⁵Ebû Dâvûd, “ Edâhî” , 4.

5.2. Eti ve Derisi İle İlgili Yapılacak İşlemler

İslam alimleri kurban sahibinin kurbanın etinden yiyebileceği, bakmakla yükümlü olduğu aile efradına yedirebileceği ve etinin bir kısmını da dağıtması gerektiği konusunda görüş birliği içindedirler. Dolayısıyla kurban sahibinin, kurbanın etinden yemesinde, yedirmesinde ve başkalarına dağıtmasında dinen bir sakınca yoktur. Yüce Allah Kur’ anı-Kerim’ de, “ *Kurbanlık büyük baş hayvanları da sizin için Allah’ın dininin nişanelerinden kıldık. Sizin için onlarda hayır vardır. Onlar saf saf sıralanmış dururken (kurban edeceğinizde) üzerlerine Allah’ın adını anın. Yanları üzerlerine düşüp canları çıkınca onlardan siz de yiyin, istemeyen fakire de istemek zorunda kalan fakire de yedin. Şükredesiniz diye onları böylece sizin hizmetinize verdik.*”⁴³⁶ buyurarak, kurban kesenlerin kestikleri kurbanın etinden yemelerini ve başkalarına da yedirmelerini söylemiştir.⁴³⁷

Etin taksimi ile ilgili fakihler arasında bazı görüş ayrılıkları mevcuttur. Fakat İslam alimlerinin büyük çoğunluğu, etin üç bölüme taksim edilmesi, bir bölümünün kurban sahibi ve ailesi tarafından yenilmesi, bir bölümünün zengin bile olsa eş, dost ve akrabaya ikram edilmesi, diğer bölümünün ise kurban kesemeyen fakirlere dağıtılması konusunda fikir birliği içindedirler.⁴³⁸ Bu konuda genelde kullanılan deliller Hac suresinde geçen, “ *Artık onlardan siz de yiyin, yoksula fakire de yedin.*”⁴³⁹, “ *Yanları üzerlerine düşüp canları çıkınca onlardan siz de yiyin, istemeyen fakire de istemek zorunda kalan fakire de yedin*”⁴⁴⁰ ayetleridir. Hanbelîler bu iki ayet ile amel etmek adına, kurban etinden başkalarına yedirmeyi vâcib saymışlardır. Çünkü emir vâcib olmayı gerektirir.⁴⁴¹ Bir başka delil ise İbn Abbas’ın, Hz. Peygamber’ in kurbanın vasıfları ile ilgili yapmış olduğu şu rivayettir; “ *Aile halkına üçte birini yedirir, fakir komşularına üçte birini yedirir, dilenenlere de üçte birini tasadduk eder.*”⁴⁴²

Cumhur’ a (Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî) göre, nafile olarak kesilen kurban etinden yemek caizdir. Adak veya kurban maksadıyla satın almakla vâcib kılınan

⁴³⁶ Hac, 22/36.

⁴³⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 379-380.

⁴³⁸ Kelvezânî, Ebü’ l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed b. Hasan el-Hanbelî, (510/1116), *el-Hidâye alâ Mezhebi İmâm Ahmed b. Hanbel*, Gıras, Kuveyt 2004, s. 205; İbn Kudâme, *Umde*, s. 52; Zeylâî, Fahreddîn Osman b. Ali b. Mihcen, (743/1342), *Tebyînu’ l-Hakâik*, 1313, VI, 8.

⁴³⁹ Hac, 22/28.

⁴⁴⁰ Hac, 22/36.

⁴⁴¹ Buhûtî, *Keşşâfu’ l-Kna’*, IV, 1240.

⁴⁴² Bu hadisi Hafız Ebû Musa el Asbahani el-vezaif’ te rivayet etmiş ve “ hasen bir hadistir” denmiştir. Aynı zamanda İbn Mesud ile İbn Ömer’ in de görüşü bu olup ashaptan muhalefet eden olmamıştır. Buhûtî, *Keşşâfu’ l-Kna’*, IV, 1240, İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 379.

kurbanı yemek ise Hanefîlere göre haramdır. Mâlikîlerle Hanbelîlere göre ise, adanmış kurbanlardan yemek – tatavvu olarak kesilmiş kurbanda olduğu gibi- caizdir. Nafile olarak kesilen kurbanda müstehab olan, hem yemek, hem tasaddukta bulunmak hem de hediye olarak dağıtmaktır. Hanefîlerle Mâlikîlere göre, bu kurbanın hepsini kendisinin yemesi ya da üç günden fazla kendisi için saklaması kerahetle caizdir. Hanbelîlere göre çoğunluğunu yemesi caizdir. Fakat tamamını yerse, kendisine “ et” denebilecek asgari miktarının kıymetini tasadduk etmesi gerekir.⁴⁴³

Kurban etinin saklanması caizdir. Hz. Peygamber döneminde bir ara o dönemin özel şartlarından dolayı et saklamak yasaklanmıştı. Fakat daha sonra bizzat Hz. Peygamber tarafından serbest bırakılmıştır.⁴⁴⁴ Delili ise şu rivayettir;

عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الْأَكْوَعِ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ: ” مَنْ ضَحَّى مِنْكُمْ فَلَا يُصْبِحَنَّ بَعْدَ ثَلَاثَةٍ، وَبَقِيَ فِي بَيْتِهِ مِنْهُ شَيْءٌ ”، فَلَمَّا كَانَ الْعَامُ الْمُقْبِلُ، قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ نَفْعُ كَمَا فَعَلْنَا عَامَ الْمَاضِي، قَالَ: ” كُلُوا، وَأَطْعِمُوا، وَادَّخِرُوا، فَإِنَّ ذَلِكَ الْعَامَ كَانَ بِالنَّاسِ جَهْدٌ فَأَرَدْتُ أَنْ تُعِينُوا فِيهَا ”

“ Sizden kim kurban keserse, evinde ondan herhangi bir şeyi üç günden fazla bekletmesin. Ertesi yıl ashab, ya Rasûlallâh, yine geçen sene yaptığımız gibi mi yapacağız? dediklerinde, kurbanın etinden yiyin, başkalarına yedirin ve bir miktarda saklayın çünkü geçen yıl insanlar sıkıntı içindeydi, bu yüzden yardımlaşmanızı istemiştım.”⁴⁴⁵

Hz. Peygamber bir ara meydana gelen maddi sıkıntıdan dolayı kurban etinin saklanmasını yasaklamış, daha sonra serbest bırakmıştır. Bu yasaklama illetinden hareketle böyle bir maddi sıkıntı olması durumunda yine kesilen kurbanların etlerinin saklanmaması hususu tekrar düşünülmelidir. Günümüzde özellikle Dünya’ m çeşitli yerlerinde açlıkla mücadele eden coğrafyaları göz önüne aldığımızda, kurban etinin saklanabilmesi meselesinin tartışılması gerektiği düşüncesindeyiz.

Kurbanın derisinden faydalanılması veya satılması yasaklanmıştır. Konu ile ilgili Hz. Peygamber; “ *Kurbann derisini satan kimsenin kurbanı olmaz*” buyurmuştur.⁴⁴⁶ Kurban kesen kişi kurbanın derisinden tulum, kırba, post vb. yapmak

⁴⁴³ Zuhaylî, *İslam Fıkhi Ansiklopedisi*, IV, 422.

⁴⁴⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 381.

⁴⁴⁵ Buhârî, “ Edâhî” , 16; Müslim, “ Edâhî” , 22, 27, 31; Ebû Dâvûd, “ Edâhî” , 9.

⁴⁴⁶ Hakim müstedrekinde, Hac suresini tefsir ederken rivayet etmiş ve “ isnad sahih bir rivayettir” demiştir. Aynı şekilde Beyhakî de rivayet etmiştir. Zeylâî, *Nasbu’ r-Râye* IV, 218.

şeklinde yararlanabilir. Fakat Hanefîlere göre, kurbanın derisiyle işine yarayacak başka şeyleri değiştirmesi mümkündür. Çünkü alınan şey verilen maddenin hükmünü alır. Bu şekilde mallar ile değiş- tokuş yapmak bir çeşit yararlanma türüdür. Ancak deri ile para, yiyecek, içecek şeyler gibi tüketim maddeleri satın almak caiz değildir.⁴⁴⁷

5.3. Sadaka ve Benzerleri Kurban Yerine Geçer mi?

Kurban ile ilgili bir diğer tartışma konusu da kurban yerine değerinin ya da sadakanın verilip verilemeyeceğidir. Bu mevzu ile ilgili genel kanaat, kurban yerine sadaka veya değerinin fakirlere verilmesinin söz konusu olamayacağıdır. Yani kurban kesme yerine o hayvanı canlı olarak bağışlamak veya onun kıymetini vermek ya da et alıp fakirlere dağıtmakla kurban mükellefiyeti eda edilmiş olmaz. Mutlak olarak kurbanın, bayram günlerinde kesilmesi suretiyle bu ibadetin yerine getirilmesi gerekir. Çünkü burada vâcip olan kan akıtılmasıdır. Kurban kesilmedikçe bu ibadet yerine getirilmiş olamaz. Aynı durum namaz ve oruç için de söz konusudur. Nitekim insanlar sadaka vermekle namaz ve oruç ibadetlerini yerine getirmiş olamazlar.⁴⁴⁸

Bu konuda Mâlikîlerin görüşüne baktığımız zaman, İmam Mâlik’ ten gelen bir görüşe göre, kurban kesmek daha faziletli olup,⁴⁴⁹ bir kimsenin gücü yettiği halde kurban kesmemesinin hoş karşılamadığı bildirilmiştir.⁴⁵⁰

Bu sebeple kurbanlık hayvanın kesilmeden sadaka olarak verilmesi uygun olmaz. İslam’ın ilk yıllarında birçok fakir bulunmasına rağmen Hz. Peygamber ve Hulefa-i Raşidîn kurban kesme yerine onun bedelini fakirlere vermeyi tercih etmemişler, sahabenin de bu yöndeki uygulamalarını bildikleri halde onları kurban kesmekten menetmemiş veya kurban kesme yerine sadaka verme hususunda onları teşvik etmemişlerdi. Şayet sadaka verme daha faziletli olsaydı Hz. Peygamber ve Hulefa-i Raşidîn herkesten önce bu uygulamayı kendileri yapardı. Bu anlayışlardan olsa gerek Ahmed b. Hanbel (241/855) de kurban kesmenin sadaka vermekten daha faziletli olduğunu söylemektedir.⁴⁵¹ Bundan dolayı Kurban kesme köle azadından ya da sadakadan daha faziletlidir. Çünkü sünneti yerine getirmek nafîle ibadetten efdaldır.⁴⁵²

⁴⁴⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 14-15.

⁴⁴⁸ Kâsânî *el-Bedâi’*, V, 66-67.

⁴⁴⁹ İbn Rüşd, *el-Mukaddimât el-Mümehhedât*, I, 435.

⁴⁵⁰ Mâlik, *el-Müdevvenetü’ l-Kübrâ* I, 547.

⁴⁵¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 388- 389.

⁴⁵² Kârâfî, *ez-Zâhire*, IV, 141; Ebû Zeyd el-Kayrevânî, *en-Nevâdir ve’ z-Ziyâdât* IV, 310.

Bu içtihadların dışında kalan farklı görüşlere baktığımız zaman ise, Şa' bî ve Ebû Sevr⁴⁵³ ve ikinci bir rivayette de İmam Mâlik' e göre, kurbanın kıymetini tasadduk etmek, onu kesmekten daha faziletlidir.⁴⁵⁴ Bilal' den gelen bir rivayette, kendisi “ Bir horoz kurban etsem de alırmam. Bedelini bir yetim ya da toz toprak içerisinde kalmış bir yoksula tasadduk etmem hayvanı kurban etmemden daha faziletlidir” demştir. Bir başka rivayette Hz. Aişe, “ Bu yüzüğümü tasadduk etmem, Beytullâh' a bin adet hedy kurban etmemden daha sevimlidir bana” demştir. İbn Kudâme, Hz. Aişe' nin bu sözünden, sadakam kurban kesmekten daha faziletli olduğu sonucunun çıkarılamayacağını, çünkü Hz. Aişe' nin bunu hedy kurban bağlamında söylediğini ve bunda da ihtilafın olmadığını belirtir.⁴⁵⁵

Kur' an' da genellikle namaz, zekatla birlikte zikredilir. Kevser suresindeki kurbanla ilgili ayette ise, namaz kurban kesme ibadetiyle zikredilmiştir. Bu surede zekat yerine kurban kesme ifade edildiğine göre, kurbanda zekat gibi fakirlere yapılacak bir yardım demektir. Dolayısıyla bu ayette fakirlere yardım edilmesi hedeflenmiştir. Namazın deve kurbanıyla birlikte zikredilmesinin hikmeti de şöyle izah edilmiştir; “ Müşrikler de namaz kılar, kurban keserlerdi. Fakat bunları putları için yaparlardı. İşte Yüce Allah Peygamberine, yalnız Allah için namaz kılıp kurban kesmesini emretmiştir.”⁴⁵⁶ Görüldüğü gibi, kurban kesmenin bir ibadet bir de fakirleri ilgilendiren yönü vardır. Fakirleri ilgilendiren yönü ise onlara et ikram edilmesidir. Bunun için Kur' an' da *Allah' ın kendilerine rızık olarak verdiği (kurbanlık) hayvanlar üzerine belli günlerde (onları kurban ederken) Allah' ın adını ansınlar. Artık onlardan siz de yiyin, yoksula fakire de yedirin.*⁴⁵⁷ buyurulmakta; Hac suresi 36. ayette de; *“Yanları üzerlerine düşüp canları çıkınca onlardan siz de yiyin, istemeyen fakire de istemek zorunda kalan fakire de yedirin. Şükredesiniz diye onları böylece sizin hizmetinize verdik.”*⁴⁵⁸ denilmektedir.⁴⁵⁹

Bu ayetler çerçevesinde görüldüğü gibi ve alimlerin genelinin de ortak görüşü olarak, kurban kesme yerine sadaka ya da kıymetinin fakirlere verilmesi uygun değildir.

⁴⁵³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 361.

⁴⁵⁴ İbn Rüşd, *el-Mukaddimât el-Mümehhedât*, I, 435.

⁴⁵⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 361.

⁴⁵⁶ Taberî, *Câmi' u' l-Beyân an Te' vîli Âyi' l-Kur'ân*, 721-724.

⁴⁵⁷ Hac, 22/ 28.

⁴⁵⁸ Hac, 22/ 36.

⁴⁵⁹ Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslâm' da Kurban* s. 365-366.

5.4. Kurban İbadetinin Toplumsal Yönü

Yüce dinimiz İslam, Müslümanlar arasında birlik, beraberlik ve kardeşliği tesis etmek için ibadetlerin topluluk halinde yapılmasına önem vermiştir. Cuma namazının ana gayelerinden birisi de budur. Yine cemaatle kılınan namazın ferdi olarak kılınan namazdan üstün tutulması da bunun örnekleri arasındadır. Bunun yanında dinimiz, Müslümanların kendi aralarında yardımlaşmalarını da istemiştir. Allah yolunda yapılan her harcamanın yedi yüz misli sevapla geri döneceğini dinimiz bize öğretmektedir. İşte dinin hedeflediği birlik ve beraberliğin, yardımlaşma ve kardeşlik duygularının doruk zirvesine ulaştığı günlerden birisi de kurban bayramı günleridir. Bu günler, fakirlerin yüzlerinin güldüğü, zenginlerin sofralarında eksik olmayan et yemeklerinin yılda bir defa da olsa fakirin sofrasını süslediği günlerdir.

Kurban toplumda kardeşlik, yardımlaşma ve dayanışma ruhunu canlı tutar; sosyal adaletin gerçekleşmesine katkıda bulunur. Özellikle et satın alma imkânı bulunmayan veya çok sınırlı olan yoksulların bulunduğu ortamlarda onun bu rolünü daha belirgin biçimde görmek mümkündür. Zengine malını Allah'ın rızası, yardımlaşma ve başkalarıyla paylaşma yolunda harcama zevk ve alışkanlığını verir; onu cimrilik hastalığından, dünya malına tutkunluktan kurtarır. Fakirin de varlıklı kullar aracılığıyla Allah' a şükretmesine, dünya nimetinin yeryüzündeki dağılımı konusunda karamsarlık ve düşmanlıktan kendini kurtarmasına ve kendini toplumunun bir üyesi olarak hissetmesine vesile olur. Kurban ibadetinin yararı sadece sosyal dayanışma ve mâlî yardıma indirgenemeyeceği, her ibadetin öz ve biçim olarak ayrı anlam ve hikmetleri bulunduğu için kurban yerine başka bir ibadetin ikame edilmesi, meselâ kurbanın parasının dağıtılması, fakirlere gıda yardımı yapılması, namaz kılınıp oruç tutulması caiz görülmez.⁴⁶⁰

Kurbanı ve kurban bayramı günlerini sadece zengin olan kimselerin kurbanlarını kestiği ve fakirlere dağıttığı veya et ikram ettiği günler olarak da görmemek gerekir. Bütün bu güzel hasletlerle beraber, kurban bayramı günleri evlerde, çarşı pazarlarda, şehirler ve hatta ülkeler arasında dahi bir canlılık ve hareketliliğin meydana geldiği günlerdir. Bu günlere bir başka boyutundan bakacak olursak, geçimlerini hayvancılıkla sağlayan ve rızıklarını bu yoldan temin etmeye çalışan kimseler için de bu günler bir fırsattır. Yine bayram öncesi yapılan alışverişler

⁴⁶⁰ Bardakoğlu, “ Kurban” *DİA*, s. 434; *İlmihal*, II, 2.

vesilesiyle ekonomiye bir canlılık gelmektedir.⁴⁶¹ Toplumsal faydası yönüyle daha birçok örnek verebileceğimiz kurban ibadeti, bireyler arasında birlik, beraberlik ve yardımlaşma duygularını canlandıran ve toplumu diri tutan bir ibadettir.

⁴⁶¹ Güç, *Çesitli Dinlerde ve İslâm’ da Kurban* s. 370-371.

SONUÇ

Araştırmamız neticesinde gördük ki, kurban ritüeli insanlık tarihi kadar eski bir uygulamadır. Kur' an'ın ilgili ayetlerinde de geçtiği gibi bu ibadetin ilk uygulamasını Hz. Adem' in oğullarında görmekteyiz. O günden bu güne kurban, farklı toplumlarda farklı anlayışlarla yer bulmuştur. Kimi toplumlarda inanılan yüce varlığa adanmış bir adak olmuş, kimilerinde ise bir isteğin yerine gelmesi ya da bir derdin devası olarak karşımıza çıkmıştır.

Hiz. Peygamber' in risaletine kadar farklı şekillerde de olsa kurban ibadeti uygulanmış ve Hiz. Peygamber tarafından aslına irca edilmiştir. İslam alimleri her ne kadar kurbanın hükmü konusunda ihtilaf etseler de hem Kur' an ayetlerine hem de Hiz. Peygamber' in uygulamalarına bakarak kurban ibadetinin dinin şearinden olduğu hükmüne varmışlardır. Bu bağlamda çalışmamızda kurban ibadetinin hükmünü mezhepler arasında mukayeseli olarak inceledik. Buna göre İslam alimleri bu ibadetin hükmü konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Bunun yanında Hanefilerin çoğunluğunun katıldığı görüşte ise kurban ibadetinin vâcip olduğu görülmektedir. Cumhuriyet, Hanefîlerin aksine ileri sürülen delillerin vücûbiyetine delalet etmediğini dolayısıyla kurban ibadetinin vâcip değil sünnet olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bununla beraber cumhur, kurban ibadetinin terkedilmesi hoş olmayan ibadetlerden olduğunu da teyit etmişlerdir. Yakın zamanda yapılan bazı akademik çalışmalara baktığımızda ise, Kur' an' da, özellikle Hac suresinde geçen kurban ile ilgili ayetlerin çokluğu ve kurban ibadetinin övülmesi esasına dayanarak hükmü konusunda farz anlayışının hakim olduğunu görmekteyiz.

Vacip olduğu yaklaşımını benimseyen Hanefiler, Kevser Suresinin ilgili ayetinin sübûtunun kat' î delaletinin zannî olduğu genel yaklaşımından hareketle ve konuyla ilgili Hiz. Peygamber' in meşhur uygulamasını da göz önüne alarak bu hükme varmışlardır. Cumhur ise Kur' an' da “udhiyye” kurbanıyla ilgili bir ayetin bulunmadığını, Hac suresinde geçen kurban ile ilgili ayetlerin “hedy” kurbanıyla alakalı olduğunu ve bu ibadetin Hiz. Peygamber' in uygulamalarında yer aldığını ifade ederek sünnet olduğunu söylemişlerdir. Bu arada şunu da belirtmemiz gerekir ki, Kur' an' da bazı surelerde konuyla ilgili ayetler belirtilirken bazen o surenin adı veya bağlamıyla alakalı olmayan ayetlerin geçtiği de bir vakiadır. Bu görüş ayrılıklarına temelde baktığımız zaman bir kavram kargaşasının olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bütün görüşleri incelediğimizde her görüş sahibinin bu ibadetin terkedilmemesi

gereken bir ibadet olduğu konusunda fikirbirliği ettiklerini görmekteyiz. Farz olduğu görüşünde olanlar Kur’ an’ da geçen birçok ayet dolayısıyla bu hükme varırlarken, Hanefîler Kur’ an’ da ki zanni bir delille beraber rivayetlere dayanarak vâcib derlerken, cumhur ise genellikle Hz. Peygamber’ in bu ibadeti hiç terketmemiş olmasından hareketle “ terkedilmemesi gereken bir sünnet” olduğunu söylemişlerdir. Deliller ve fikirler incelendiğinde farklı kavramlarla aynı şeyin ifade edildiğini söyleyebiliriz. Bu da gösterir ki kurban, İslam’ın önemli bir ritüelidir ve şartlarına haiz olan her Müslümanın yerine getirmesi gereken bir ibadettir. Bu bağlamda düşünüldüğü zaman kurban ibadeti, terkedilmemesi gereken bir ibadet olarak kabul edilebilir. Farz olarak telakki edilememesinin sebebinin ise, Kur’ an’ da bu konuda sarıh bir ifadenin yer almaması olduğunu söyleyebiliriz.

Farz olarak kabul edenler genellikle ayetlerden hareket etmişlerdir. Onlara göre Kur’ an’ da geçen her kurban ayeti bu hükmü desteklemektedir. Bu ayetlerin sadece hacda kesilen hedy kurbanıyla alakalı olduğu düşünülmemelidir. Nasıl ki Allah, Kur’ an’ da namaz sadece “ namaz kılınız” emriyle anlatmamış, bilakis onu övücü ayetlerle de desteklemişse kurban ibadeti de sadece bir ayetle değil, birçok ayetle anlatılmış ve övülmüştür. Bu görüş sahipleri, Hz. Peygamberin bu ibadeti hiç terketmediğini de göz önüne alarak bu ibadetin farz olduğu görüşündedirler. Diğer görüş sahipleri ise, bu ayetlerin udhiyye kurbanıyla alakalı olmadığını hedy kurbanıyla alakalı olduğunu ifade etmişlerdir.

Kurban ibadeti ile ilgili tartışılan bir diğer konu olan kifâiliği meselesinde ise, Hanefiler dışındaki cumhura göre, ailede bir kişi tarafından kurbanın kesilmesi yeterlidir. Yani kurban ailede gücü yeten biri için aynî bir ibadet iken diğer aile fertleri için kifâidir. Hanefiler bu konuda ailede gücü yeten herkese bu ibadetin aynî bir ibadet olduğu fikrini benimsemişlerdir. İmam Mâlik bir ayrıntıya dikkat çekmiştir, aile reisi kurbanı kendi şahsı adına alır, aile bireylerini de sevabına dahil ederek keser. Yani aile bireylerinin iştiraki kurbana değil sevabınadır.

Kurban etinin taksimi konusunda Hz. Peygamber’ in uygulaması esas alınmıştır. Bu bağlamda kurban etinin üçe bölünüp bir parçasının kurban sahibi ve ailesi tarafından yenilmesi, bir kısmının eş, dost ve akrabalara yedirilmesi, diğer kısmında fakir ve muhtaçlara dağıtılması gerekir. Hz. Peygamber bir ara o dönemin özel şartlarından dolayı kurban etinin saklanması yasaklamıştı. Çünkü insanlar maddî açıdan sıkıntı çekiyorlardı. Bu özel durum ortadan kalkınca Hz. Peygamber bu yasağı kaldırmıştır. Bu bağlamda düşündüğümüzde günümüzde dünyanın çeşitli

yerlerinde açlıkla mücadele eden toplumları görmekteyiz. Açlıktan dolayı ölen çocukların haberlerini almaktayız. Açlık meselesinin dünya çapında evrensel bir sorun halini aldığı günümüzde kurban ibadetinin ehemmiyeti daha da artmıştır. Bunları göz önüne aldığımızda Hz. Peygamber' in özel sebepten dolayı yasaklamış olduğu kurban etinin saklanması meselesinin tekrar düşünülmesi gerektiği kanaatindeyiz. Yine bunun yanında doğal afetler sebebiyle insanların sıkıntı çekmeleri durumunda aynı hüküm tekrar rücû edebilir. Bu yüzden Hz. Peygamber' in bu konuyla ilgili hadisinin bu muvacenede değerlendirilmesi gerekir.

Kurban ibadeti yerine parasının tasadduk edilip edilmeyeceği meselesi de tartışılmış olup, araştırmamız neticesinde ne bir ayetin ne de Hz. Peygamber' in herhangi bir uygulamasının, udhiyye mahiyetindeki kurbana bedel farklı bir uygulamanın olmadığı görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Abdürrezzâk, Ebû Bekr b. Hemmâm b. Nâfî es-San' ânî (211/826-827)*el-Müsannef fi' l-Hadîş* Mektebetü' İslâmî, Beyrut 1983.
- Acar, H.İbrahim, " Mâlî bir ibadet olarak kurbanın hükmü" *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı 14, 2003.
- Âlûsî, Sihâbuddîn Muhammed (1270/1853), *Rûhu' l-Me' ânî fî Tefsîri' l-Kur' âni' l- Azîm ve' s-Seb' i' l-Mesâîl* Mektebetü' t-Tabâati' l-Müneyriyye, Beyrut trs.
- Ateş, Ali Osman, *İslam' a Göre Cahiliye Ve Ehl-i Kitap Örf Ve Adetleri* Beyan Yayınları, İstanbul 1996.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur' ânın Çağdas Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed b.Mûsâ el-Haneî (855/1451),*el-Binâye*, Dâru' l-Fikr, Beyrut 1980.
- , *Umdetu' l-Kârî Şerhu Sahîhi' l-Buhârî* Dâru' l-Kütübi' İlmiyye, Beyrut 2001.
- Bardakoğlu, Ali, " Kurban" *DA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002.
- Beydâvî, Nâsiruddîn Ebî Sa' îd Abdillâh b. Ömer b. Muhammed (685/1286)*Envâru' t-Tenzîl ve Esrâru' t-Te' vîl* Mektebetü' l-Hakîkât, İstanbul 1991.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali (458/1066),*es-Süneni' l-Kübrâ* Dâru' l-Kütübü' İlmiyye, Beyrut 2003.
- Bilmen, Ömer Nasûhi, *Büyük İslam İlmihali*, Merve yayınları 1990.
- Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl (256/869), *Câmiu' s-Sahîhi' l-Buhârî* Mektebetü' s-Selefiyye, Kahire trs.
- Buhûtî, Şeyh Mansur b. Yunus b. Selahiddin el-Hanbelî (1051/1641),*Şerhu Müntehâ el-İrâdât*, Müessesetü' r-Risâle 2000.
- , *Keşşâfü' l-kna' an metni' İlka'* Dâru Alemi' l-Kütüb, Riyad 2003.
- Bursevî, İsmail Hakkı (1137/1725),*Muhtasâr Ruhü' l-Beyân Tefsiri* (çev. Komisyon), Damla Yayınevi, İstanbul 1997.
- Bûsîrî, Ahmed b. Ebî Bekr (840/1436), *Misbâhu' z-zücâce fî zevâid ilbn Mâce*, Dâru' l-Kütübi' İslamiye, Kâhire 1983.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed Râzî (370/980), *Ahkâmu' l Kur' ân* Dâru' l-Fikr, Beyrut 1993.
- , *Muhtasâru İhtilafi' l-Ulemâ* Dâru Beşâiri' İslamiyye, Beyrut 1995.

- Cevherî, İsmâîl b. Hammâd (400/1009), *es-Sihah Tâcu' l-Luga ve Şahu' l-' Arabiyye Dâru' İlmi li' l-Melayîn*, Beyrut 1990.
- Cezîri, Abdurrahmân b. Muhammed b. İyaz (1360/1941), *el-Fıkhü ale' l-mezâhibi' l-erbe' aDâru' l-Hadîs*, Kahire 2004.
- Çalış, Halit, “ Kurban Dini Hükümü ve Fert ya da Aile Adına Kesilmesi Tartışmaları” , *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı:3, 2004.
- Dahhâk, Ebü' l-Kâsm Dahhâk b. Müzâhim Hilâlî Horasânî Belhî (105/723), *Tefsîru' d-Dahhâk*, (tahkik: Muhammed Şükri Ahmed ez-Zâvî), Dâru' s-Selam, Kahire 1999.
- Damad Efendi, Abdurrahman Gelibolulu Şeyhizâde (1078/1667), *Mecme' u' l-enhûr fî Şerhi Mülteka' l-ebhûr* Dâru' l-Kütübi' İlmiye, Beyrut 1997.
- Dugeym, Semih, *Mevsuâtu Mustalahâti Fahreddin Râzî*, Mektebeti Lübnan, Lübnan 2001.
- Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleyman b. El-Eş' as (817-888), *Şünenü Ebî Dâvûd*, Dâru İhyâi' s-Sünneti' n-Nebeviyye, Kahire trs.
- Ebû Hayyân, Esirüddîn Muhammed b. Yûsuf el-Ceyyânî el-Endelüsî (745/1344), *el-Tefsîru' l-Bahri' l-Muhtâs* Dâru' l-Kütübi' İlmiyye, Beyrut 1993.
- Ebussuûd Efendi (982/1574), *Ma' rûzât* aktarım: Ahmet Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, Fey Vakfı Yay., İstanbul 1992.
- Ebû' s-Suûd, Muhammed b. Muhammed İlmâdî (982/1574), *İrşâdu' l-Aklî' s-Selîm ilâ Mezâye' l-Kur' âni' l-Kerîm* Mektebetü' r-Riyadi' l-Hadise, Riyad trs.
- el-Firuzâbâdî, Ebu İshâk Cemâleddîn İbrahîm b. Ali b. Yûsuf eş-Şirâzî (817/1415), *el-Mühezzeb*, Dâru' l-Kütübi' İlmiyye, Beyrut 1995.
- el-Yemanî, Ebü'l-Hüseyn İbn Ebi'l-Hayr Yahyâ b. Ebi'l-Hayr b. Salim b. Es'ad el-İmranî (558/1163), *el-Beyân fî Mezhebi İmam-ı Şâfiî*, Dâru' l-Minhac, Beyrut 2000.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır (1361/1942), *Hak Dîni Kur' ân Dilî* Akçağ Yayınları, Ankara 2006.
- Erginer, Gürbüz, Kurban, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1997.
- Ezherî, Abdü' l-Mecîd, *Metnu' r-Risâle li'bnî Ebî Yezîdi' l-Kayrevânî* el-Mektebetü' s-Sakafiyyetü, Beyrut trs.
- Fahrüddîn Râzî, Ebû Abdullâh Fahreddîn Muhammed b. Ömer (606/1209), *Mefâtîhu' l-Ğayb*, Dâru' l-Fikr, Beyrut 1981.
- , *el-Mahsûl fî ilmi usûli' l-fıkhi*, Müessesetü' r-Risâle, Beyrut 2008.

- Ferrâ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyad b. Ya' kûb (207/822), *Meânî' l-Kur'ân* Âlemu' l-Kütüb, Beyrut 1983.
- Fîrûzâbâdî, Ebû' t-Tahir Mecdüddîn Muhammed b. Yâkûp b. Muhammed (817/1415), *Besâiru Zevi' t-Temyîz fî Letâifi' l-Kitâbi' l-Azîl*-Mektebetü' İlmiyye, Beyrut trs.
- , *el-Kâmûsu' l-Muhî* Müessesetü' r-Risale, Beyrut 1986.
- , *Tenvîru' l-Mikbâs min Tefsîri' l-Abbâs*, Kahire 1951.
- Gazâlî, Ebû Hamîd Huccetü' İslâm Muhammed b. Muhammed (505/1111), *el-Vecîz fî Fıkhi İmâm-ı Şâfiî*, Dâru' l-Erkam, Beyrut 1997.
- Güç, Ahmet, *Çeşitli Dinlerde ve İslâm' da Kurban* Düşünce Kitabevi, İstanbul, 2003.
- Günay, Ünver; Güngör, Harun, *Türk Din Tarihi*, Laçın Yay. 1998.
- Gündüz, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara 1998.
- , *Sâbiûl*, Vadi Yay., Ankara 1995.
- Halil b. Ahmed, Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed b. Amr Ferahidi (175/791), *Kitâbu' l-'Ayn* (tahk. Mehdi el-Mahzûmî- İbrahim es-Samrâî), Müessesetü' l-Âlemî li' l-Matbûât, Beyrut 1988.
- Hançerlioğlu, Orhan, *İnanç Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.
- Heyet, *El-Mevsuâtü' l-Fıkhiyye*, Vizaretü' l-Evkaf veş-Şuûni' İslamiyye, Kuveyt 1983
- Heyet, İlmihal, (Bardakoğlu, Ali, "Kurban", *İslam ve Toplum*,) T.D.V. Yay., İstanbul 2006.
- Heyet, *Kur'ân-ı Kerim Meal*, Ankara, DİB. Yay., 2005.
- Hısnî, Ebû Bekir Takiyuddîn b. Muhammed b. Abdü' l-Mü' min (829/1426), *Kifâyetu' l-Ahyâr fî Halli Gâyeti' l-İhtisâr*, Dâru' l-Kütübi' İlmiyye, Beyrut 2001.
- Hirâkî, Ebû' l-Kasım Ömer b. Hüseyin (334/946), *Metnu' l-Hirâkî* Dâru' s-Sehâbeti Li' t-Turas, y.y., 1993.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâleddîn Yûsuf b. Abdullâh b. Muhammed Kurtûbî Nemerî (463/1071), *el-Kâfî fî Fıkhi Ehli' l-Medineti' l-Mâlikî* Dâru' l-Kütübi' İlmiyye, Beyrut 1992.
- , *et-Temhid*, y.y., 1990.
- , *el-İstizkâr*, Kahire 1993.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkî (1252/1836), *Reddû' l-Muhtâr alâ Dürri' l-Muhtâ* Dâru Âlemi' l-Kütüb, Riyâd 2003.

- İbn Fâris, Ebû' l-Huseyn Ahmed b. Zekeriyya (395/1004), *Mu' cemu Mekâyîsi' l-Luga* (tahk. Abdusselâm Muhammed Hârûn), Dâru' l-Fikr, Mısır 1972.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü' l-Fazl Şehâbeddîn Ahmed (852/1449), *Fethü' l-bârî fişerhi Sahîhi' l-Buhârî*, Dâr-ı Tîbe, Riyâd 2006.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd Zahirî (456/1064), *el-Muhallâ*, İdâretü' t-Tbâati' l-Müneyriye, y.y., 1352.
- İbn Hibbân, Ebu Hatîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî (354/965), *es-Sahîh*, Darü' l-Kütübi' İlmiyye, Beyrut 2010.
- İbn Kesîr, Ebü' l-Fida İmadüddîn İsmâîl b. Ömer (774/1373), *Hadislerle Kur' an Tefsiri*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1990.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed (620/1223), *el-Kâfî fi fıkhi' l-İmâmî' l-mübeccel Ahmed b. Hanbelî*, Hicr Yay., y.y., 1997.
- , *Umdetu' l-Fıkhi fi Mezhebi' l-Hanbelî*, el-Mektebetü' l-Asriyye, Beyrut 2003.
- , *el-Muğnî*, Dâru Âlemi' l- Kütüb, Riyâd 1997.
- İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd (h.1372), *Sünenü İbni Mâce*, Mısır trs.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî (711/1311), *Lisânu' l-Arab*, Dâru' l-Maârif, Kahire trs.
- İbn Mulakkîn, Ebi Hafs Ömer b. Ali el-Ensârî (804/1401), *Gâyetu' s-Sûl fi Hasâisi' r-Resûl*, Beyrut 1993.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed Mısırî Hanefî (970/1563), *el-Bahru' r-Râik Şerhu Kenzu' d-Dekâik*, y.y., Mısır trs.
- İbn Rüşd, Ebü' l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtûbî (el-Ced) (520/1126), *el-Mukaddimât el-Mümehhedât*, Dâru' l-Garbi' İslâmî, Riyad 1988.
- İbn Rüşd, Ebü' l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtûbî (el-Hafîd) (595/1198), *Bidâyetü' l-Müctehid Nihâyetü' l-Muktesid*, Beyrut 2007.
- İbnu' l Cevzî, Abdurrahmân Ebü' l-Ferec (597/1200), *İzâdu' l-Mesîr fi İlmi' t-Tefsîr*, el-Mektebû' l-İslâmî, Beyrut 1965.
- İbnu' l-Ârâbî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh (543/1148), *Ahkâmu' l-Kur' ân*, Dâru' l-Kütübi' İlmiyye, Beyrut trs.
- Kârâfî, Ebü' l-Abbâs Şehâbeddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdürrahîm (684/1285), *ez-Zâhire*, Dâru' l-Garbi' İslâmî, Beyrut 1994.
- Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddîn Ebû Bekr b. Mes' ûd b. Ahmed el-Hanefî (587/1191), *el-Bedâiu' s-sanâî*, Dâru' l-Kütübü' l-Arabiyye, Beyrut 1974.

- Kayrevânî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdurrahmân İbn Ebû Zeyd (386/996), *en-Nevâdir ve' z-Ziyâdât* Dâru' l-Garbi' İlmî, Beyrut 1999.
- Kelvezânî, Ebû' l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed b. Hasan el-Hanbelî (510/1116), *el-Hidaye alâ Mezhebi İmam Ahmed b. Hanbel*, Gıras, Kuveyt 2004.
- Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed Ensârî (671/1272), *el-Câmi' li Ahkâmî' l-Kur'ân*, Müessesetu' r-Risale, Beyrut 2006.
- Kuzgun, Şaban, *H. İbrahim ve Haniflik*, Seda Yay., Ankara 1985.
- Kuşeyrî, Ebû' l-Kâim Abdulkerîm b. Hevâzîn b. Abdilmelik (465/1072), *Tefsîru' l-Kuşeyrî*, Dâru' l-Kütübi' İlmîyye, Beyrut 2000.
- Mâlikî, Ebû Muhammed Abdulvahhâb, *el-Meûnetü Alâ Mezhebi Âlimi' l-Medîneti* Dâru' l-Kütübi' İlmîyye, Beyrut 1998.
- Mâveridî, Ebû' l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb (450/1058), *el-Hâvi' l-Kebîr* Dâru' l-Kütübi' İlmîyye, Beyrut 1994.
- Mehmed Vehbi, *Hulâsâtü' l-Beyân fî Tefsîri' l-Kur'*, *Üç Dal Neşriyat*, İstanbul 1969.
- Mergînânî, Ebû' l-Hasan Burhaneddîn Ali b. Ebî Bekr (593/1197), *el-Hidâye*, y.y., h.1326.
- Mevdûdî, Ebû' l-A' lâ (1979), *Tefsîhu' l-Kur'ân, Kur'ân' Anlamı ve Tefsîri*, (çev. Komisyon), İnsan Yayınları, İstanbul 1997.
- Mevsîlî, Ebû' l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmud b. Mevdûd (683/1284), *El-İhtiyâr Li-Ta' lîlî' l-Muhtâf* Pamuk Yayınları, trs.
- Mustafa Dîb el-Buğa, *et-Tezhîb fî edilleti Metni' l-Gâyeti ve' t-Takrîb* Dâru İbni Kesir, Beyrut 1989.
- Müslim, Ebû' l-Huseyn Müslim b. El-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî (261), *Sahîh-i Müslim*, Mısır trs.
- Narin, İsmail, “Kur'an ve Sünnet Açısından Kurban”, *Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali (303). Sünenü' n-Nesâî, Dâru' l-Kitâbi' l-Arabî, Beyrut trs.
- Nevevî, Ebû Zekerîyya (676/1277), *Ravdatu' t-Talibîn Şerhu' l-Azîz* Dâru' l-Alemi' l-Kütüb, Beyrut 2003.
- , *Kitabu' l-Mecm' Şerhu' l-Mühezzebe li Şîrazî*, Mektebetü' l-İrşâd, Mekke, trs.
- Öztürk, Mustafa, “Dini Bir Şiar Olarak Kurban”, *Nida Dergisi*, Sayı:150, 2012.
- Paçacı, İbrahim, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, D.İ.B. Yayınları, Ankara 2006.

- Râğıb İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddâl (502/1108), *Müfredâtü Elfâzı' l-Kur'ân* Dâru' l-Marife, Beyrut trs.
- Sahnûn, Abdusselâm b. Saîd et-Tenûhî (240/854), *el-Müdevvenetü' l-Kübrâ* Dâru' l-Kütübi' İlmiyye, Beyrut 1994.
- Samirî, Nasruddin Muhammed b. Abdullâh (616/1219), *el-Müstev' ib* Mektebetü' l-Esedî, Mekke 2003.
- Semerkandî, Alaeddîn Muhammed b. Ahmed (539/1144), *Tühfetü' l-Fukahâ* Dâru' l-Kütübi' İlmiyye, Beyrut 1984.
- Semîn el-Halebî, Ebü'l-Abbâs Şehabeddîn Ahmed b. Yûsuf b. Abdiddâim (756/1355), *Umdetü'l-huffâz fî tefsîri eşrefi'l-elfâz*, Dâru' l-Kütübi' İlmiyye, Beyrut 1996.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl (483/1090), *el-Mebsût*, Dâru' l-Marife, Beyrut 1989.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505), *el-Eşbâh ve' n-Nezâir*, Dâru' s-Selâm, Kahire 2004.
- , *el-İtkân fî Ulumi' l-Kur'ân* Dâru' İbn-i Kesir, Dimaşk 1993.
- Şafiî, Muhammed b. İdris (204/820), *el-Ümm*, Dâru' l-Vefâ, y.y., 2001.
- Şatıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Gırnatî (790/1388), *el-Muvafakât*, İz Yayıncılık, İstanbul 1990.
- Şevkanî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlanî (1250/1834), *es-Seylû' l-Cerrâru' l-Mütedaffika alâ Hadâiki' l-Ezher* Dâru' l-Kütübi' İlmiyye, Beyrut 1988.
- , *Neylül-evtâr şerhi Münteka'l-ahbâr*, Dâru İbn-i Cevzî, Beyrut 1427.
- Şirbînî, Şemseddîn Hatîb Muhammed b. Ahmed Kahirî Şafiî (977/1570), *Muğni' l-muhtâc ilâ mâ' rifeti meâni elfâzi' l-Minhâ* Dâru' l-Marife, Beyrut 1996.
- Taberî, Ebû Ca' fer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Câmi' u' l-Beyân an Te' vîli Âyi' l-Kur'ân* Dâru' l-Fikr, Beyrut 1995.
- Tahâvî, Ebû Câfer Ahmed b. Muhammed (321/933), *Muhtasaru' t-Tahavî* Dâru' l-Kitabi' l-Arabî, Kahire 1370.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed İbn-u İsâ İbn-i Sevre (824-893), *el-Câmiu' s-Sahîh(Sünenü' t-Tirmîzî)* Mısır trs.
- Tûsî, Ebû Ca' fer Muhammed b. Hasen b. Ali (460/1067), *el-Mebsût fî Fıkhî' l-İmamiyye*, Beyrut trs.
- Tümer, Günay- Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara, 2002.

- Vehbe Zuhayli, *İslam Fıkhi Ansiklopedisi*, Risale yay., İstanbul 1990.
- Yıldırım, Celâl, *İlmin Işığında Asrın Kur' an Tefsiri*, Anadolu Yayınları İstanbul trs.
- Zebîdî, Ebû'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed (1205/1790), *Tâcu' l-Arûs min Cevâhiri' l-Kâmûs*, Kuveyt 1965.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhim b. es-Seri b. Sehl (311/923), *Meâni' l-Kur' ân*, Âlemu' l-Kütüb, Beyrut 1988.
- Zekiyüddîn Şa' bânî, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, T.D.V., Yay., Ankara 2000.
- Zemahşerî, Ebû' l-Kâsım Cârullah Mahmûd b.Ömer (538/1144), *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmıdî' t-Te' vîl ve Uyûni' l-Ekâvîl fî Vucûhi' t-Te' vîl*, Dâru' l-Kütübi' l-İlmiyye, Beyrut 2006.
- , *Esâsu' l-Belâğ*, Dâru' l-Fikr, Beyrut 1989.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hanbelî (772/1370), *Şerhu' z-Zerkeşî alâ Muhtasari' l-Hirakî* Mektebetu' l-Ubeykân, Riyad 1993.
- Zeylâî, Ebû Muhammed Cemaleddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed (762/1360), *Nasbü' r-râye li-ehâdisi' l-Hidâye*, Müessesetü' r-Riyân, Cidde, trs.
- Zeylâî, Fahreddîn Osman b. Ali b. Mihcen (743/1342), *Tebyînü'l-hakâik fî şerhi Kenzi'd-dekâik*, y.y., 1313.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Bilal DÜZBAYIR
Doğum Yeri ve Tarihi : Konya/ 23.07.1982
Medenî Durumu : Evli
Adres : Gazipaşa Mah. 66028 sok. no: 18 Seyhan Adana
E-posta : b.duzbayir@hotmail.com
Telefon : 0507 562 9502

EĞİTİM DURUMU

Yüksek Lisans : 2011-2013Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Temel İslam Bilimler Anabilim Dalı, Adana
Lisans : 1999-2003 Çukurova Üniversitesi İlahiyât Fakültesi,
Adana
Ortaöğretim : 1993-1999 Yunak İmam Hatip Lisesi,Konya
İlk Öğrenim : 1988-1993 Atatürk İlköğretim Okulu, Konya

İŞ DENEYİMİ :2003-2013 Diyanet İşleri Başkanlığı, İmam Hatip.

BİLGİSAYAR : Word, Excel, Power Point..